Institut pro kriminologii a sociální prevenci

SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ JEVY U DĚTÍ

Závěrečná zpráva z výzkumu

Výzkumný tým:

PhDr. Kazimír Večerka, CSc.

Mgr. Jakub Holas

PhDr. Markéta Štěchová

Mgr. Simona Diblíková

Externí spolupracovníci:

Mgr. Martin Žárský *(kap. 3)*

PhDr. ing. Jan Neumann, CSc. *(kap. 2)*

Mgr. Kateřina Malinová *(kap. 5)*

PhDr. Karel Netík, CSc., PhDr. Jana Ščepichinová,

Mgr. Lada Veverková, pplk. JUDr. Petr Želásko

Asistentka výzkumného týmu:

Marie Kuntová

Úkol byl řešen za financní podpory komise MV ČR pro výzkum a vývoj

Praha 2000

©

ISBN 80-86008-74-6

1. Úvodem

Úvod práce na téma „Sociálně patologické jevy u dětí“ se neobejde bez zamyšlení nad tím, co náš výzkumný tým vlastně vedlo k takto koncipovanému výzkumu. Vždyť na první pohled je asocialita (či antisocialita) dětí nezajímavým problémem, jenž je vnímán - zvláště přetíženými pracovníky ochrany práva - jako okrajová záležitost celkového stavu kriminality v zemi. Děti přece nejsou trestně odpovědné a jejich extrémní chování lze v drtivé převaze případů označit pojmy: neukázněnost, rozvernost, drzost, sebeprosazování a ignorance. Tento způsob chování dětí řadové občany sice mnohdy popuzuje („Ó tempora, ó mores“), ale nevzbuzuje v nich - alespoň ve většině a v současnosti - přehnané obavy.

V běžném uvažování máme ještě spíše tendenci přemýšlet o dětech v jiných souvislostech, než to budeme činit v této závěrečné zprávě. Děti jsou obyčejně v našich představách spojeny s něčím krásným, něžným, neporušeným, nadějným, tvořivým a obohacujícím náš soukromý i veřejný život. Své vlastní děti máme většinou tendenci posuzovat prismatem svých dětských vzpomínek, které úměrně z časem vyšedly v oblasti negativních zážitků a prožitků a jež se určitým způsobem zidealizovaly do barvotiskových představ. Také naše stesky na vlastní děti jsou často spíše konversačními tématy, přičemž jim nepřikládáme zásadní význam a v hloubi duše jsme přesvědčeni, že tyto maličkosti s vývojem dítěte pominou a jejich vývoj „jde a půjde správnou cestou“. V oblasti veřejné pak spíše diskutujeme o tom co, kdy a jak si mají děti osvojit, co je chceme naučit a čím je naopak nemáme v „moderní době“ zatěžovat. Uvažujeme, jaké hmotné standardy jsou pro děti v jednotlivých věkových údobích vhodné, kudy vedou hranice dětské autonomie a privátní sféry a jaké jsou standardy jejich závislosti a vydanosti světu dospělých.

Tato práce však hovoří o jiných dětech. Hovoří o dětech, jejichž dosavadní krátká životní kariéra se zatím završila tím, že jim soud nařídil ochrannou či ústavní výchovu. Tento soudní výrok oficiálně potvrdil, že dítě, o kterém rozhodl, je nějak poznamenáno, že nepatří mezi ony děti, o kterých je běžně řeč. Tato práce je převážně o dětech, které se i přes své mládí vyznačují značným stupněm asociality či dokonce antisociality. Tato kvalifikace - či vlastně diskvalifikace z běžné společnosti - ovšem nastoluje otázku, kde se stala chyba. Bylo skutečně nutné, aby se dítě stalo postrachem svého sociálního okolí, či aby ve svém věku mělo tolik negativních „dovedností“ (ale i zkušeností)? Jaké volání o pomoc bylo přeslechnuto, jaká křivda na něm byla spáchána, jakému nevhodnému vlivu či příkladu bylo

vystaveno (či před jakým nebylo uchráněno), jakému sobeckému zájmu bylo - alespoň na počátku problémů - obětováno. A nejobecněji - jaké socializační procesy byly zanedbány.

Údaje vypovídající o celkové kriminalitě jsou v současnosti dosti alarmující. Z našeho pohledu by se mohlo zdát, že jsou pro nás zvláště významné údaje o nárůstu trestné a jinak trestné činnosti v kategorii mladých lidí do 18 roku věku. Avšak údaje o celkovém množství známých pachatelů ukazují, že v současnosti je zhruba polovina všech obžalovaných osob ve věku do 25 let a přitom že značná část z nich patří do kategorie prvopachatelů. Lze se i zde ptát: Není tento stav způsoben nevhodnou či dokonce patologickou socializací a edukací pachatelů těchto trestných činů v období dětství? Nebyla jejich výchova pouze povrchní, nebylo podřízení se normám bezkonfliktního soužití ve společnosti založeno pouze na vnější kontrole a nechybí pachatelům trestných činů internalizovaný etický kodex?

Z tohoto pohledu se pak jeví problematika sociálně patologických jevů u dětí jako širší problém. Vždyť i přísloví správně říká, že „malá chyba na začátku se může stát velkou chybou na konci“. Námi koncipovaný výzkum, jenž Vám nyní předkládáme k laskavému pozornosti, tak sice směřuje k odhalení těch faktorů, které mohou vést pachatele k bezprostřednímu asociálnímu či antisociálnímu selhání již v dětství, svým dosahem - na základě analogie - však může být chápán též jako pokus poukázat na ony faktory, jejichž zanedbání se může projevit negativně i v pozdější budoucnosti.

Předkládaná práce se snaží o okolnostech života dětských klientů podat určité parciální svědectví. Snaží se zmapovat neradostný život dětí prostřednictvím různých materiálů, které se o životě dítěte podařilo sehnat a které často vznikaly za diametrálně rozdílných okolností a z různých - ne vždy dítěti nakloněných - pohnutek. Část informací o dítěti byla obstarána standardními postupy dotazníkového šetření, část byla získána analýzou sdělení z námi vyžádaných posudků. Svět dítěte s nařízenou ochrannou a především ústavní výchovou před umístěním do ústavu jsme se však prvořadě snažili dokreslit vlastními rozhovory s vybranými klienty přímo ve výchovných ústavech. Uvědomujeme si, že hluboké poznání motivů a souvislostí asociálního či antisociálního jednání dítěte by vyžadovalo dlouhodobější zaměření na jejich životní cesty. Z tohoto pohledu je třeba předloženou studii považovat za určitou mapující sondu, jež by měla vyzývat k hlubšímu ponoru do problematiky.

Na závěr těchto úvodních slov bychom chtěli poděkovat tomu velkému množství obětavých bezejmenných spolupracovníků, kteří se s výzkumným týmem podělili o poznatky o dětských klientech. Náš dík patří pracovníkům policie ČR, kurátorům pro mládež,

pracovníkům dětských diagnostických ústavů a dětských výchovných ústavů a učitelům škol, které v minulosti naši klienti navštěvovali. Dále děkujeme všem odborným i administrativním pracovníkům Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, kteří nám jakýmkoliv způsobem pomohli splnit tento poměrně náročný grantový úkol.

2. Teoretická východiska

Problematice sociálně patologických jevů u mládeže bylo u nás věnováno mnoho výzkumného úsilí, zvláště po 2. světové válce. To platí především o zkoumání kriminality mladistvých[1] a prekriminality dětí (nedospělců)[2]. Výsledky těchto i řady dalších výzkumů a průzkumů shrnuli v učebnicové podobě Večerka se Zoubkovou[3], Válková, H., Matoušek s Kroftovou[4].

O tom, že je to právě kriminalita - a v jejím rámci samozřejmě i kriminalita mládeže[5] - která je pokládána za jeden z nejzávažnějších sociálně patologických jevů v naší společnosti, svědčí řada závažných skutečností.

V aktuálně prováděných průzkumech veřejného mínění je mezi nejvíce zneklidňujícími a výrazně negativně vnímanými jevy kriminalita, bohužel, stále na velmi „čestném“ - většinou druhém - místě a pouze hrozivě rostoucí strach z nezaměstnanosti ji připravil o pochybný primát. I když jsou zde významné regionální, věkové a další kategorizační rozdíly, celkový dojem z kriminálního ohrožení je šokující a průměrný („modální“) občan České republiky dnes převážně již odmítá vysvětlení každoročního kriminálního nárůstu jako „daň (pluralitní) demokracii“.

---

[1] Osmančík, O., Švancar, Z.: Kriminalita mládeže, Praha, VÚK, (SEVT), 1968
Švancar, Z., Osmančík, O., Neumann, J.: Osobnost mladistvého delikventa, Praha, VÚK při GP, 1971
Schubert, L.: Problémy s kriminalitou mládeže, Bratislava, SAV, 1967
Večerka, K.: Kriminalita mládeže a volný čas, Praha, Právnická fakulta UK (nepubl. kandidát.práce), 1985
Netík, K., Neumann, J., Večerka, K., Válková, H.: Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti, Praha, VÚK při GP ČSSR , 1987
Večerka, K., Štěchová, M., Neumann, J.: Vztah mladých lidí k některým mravním a právním normám, Praha, IKSP, 1991
Štěchová, M., Večerka, K.: Šikanování mezi mladistvými - výskyt a formy v prostředí internátů, Praha, IKSP, 1992
Matoušek, O. a kol.: Práce s rizikovou mládeží: Projekt LATA a další alternativy věznění mládeže, Praha, Portál, 1991

[2] Faltin, M.: Delinkvencia detí a mladistvých, Bratislava, SPN, 1972
Neumann, J.: K problematice osobnosti pubescentního delikventa, Praha, PÚJAK ČSAV, 1974 (nepubl. kandidát. práce)

[3] Večerka, K., Zoubková, I.: Kriminalita mládeže a proti mládeži, in: Novotný, O., Zapletal, J.: Kriminologie (v tisku)
Válková, H.: Kriminalita mládeže, in: Kuchta, J. a kol.: Kriminologie (II. část), Brno, Masarykova univerzita, 1993, s. 17-30

[4] Matoušek, O., Kroftová, A.: Mládež a delikvence, Praha, Portál, 1998

[5] V celé této studii budou důsledně používány termíny „delikvence“ a „kriminalita“ jako synonyma, to je možné ovšem v češtině, nikoli v angličtině, kde převážil vliv právních skutečností v některých státech USA. Tam má pojem „delinquency“ širší význam a zahrnuje i dissociální jednání mládeže, což je nutné vzít v úvahu při komparaci adekvátně takřka nesrovnatelných dat Proto v citacích z angličtiny ponecháváme - při event. překladu jimi použitý termín.

K osvětlení celkové situace se krátce zaměříme na diskusi některých kontroverzních koncepcí spjatých s kriminalitou dětí (nedospělců). Uvedeme si příkladmo názory Johnové z jejího jinak velmi podnětného kritického článku[1]. Lze s dílčími výhradami souhlasit s její koncepcí, že „jak ve společnosti stoupá agresivita a úměrně tomu kriminalita, snižuje se i věk, kdy lidé s trestnou činností začínají. Logickým krokem na obranu před nezletilými zločinci se pak zdá zřizování nákladných převýchovných zařízení s tvrdým režimem“.

Právě tuto otázku „tvrdosti“ režimu ovšem by bylo bývalo nutno vážně autorkou analyzovat u nápravného zařízení „pro děti ve věku 12-14 let, které spáchají trestný čin“. Ve všech takto orientovaných úvahách je třeba ovšem si uvědomit, že např. v Anglii je minimální věk pro vznik trestní odpovědnosti deset let (ve Skotsku dokonce osm let)[2] a že tito nedospělci musí být nějakou formou institucionalizováni k provádění resocializačního procesu. Ten často přináší v hromadných zařízeních jistá omezení, která však nemusí mít nutně výrazně punitivní (trestající) charakter. V této souvislosti lze pro srovnání uvést exkurzi do naší platné zákonné úpravy, která řeší obdobné situace „uložením ochranné výchovy v občanskoprávním řízení a to dvěma možnými způsoby:

a) <u>obligatorně</u> v případě, kdy osoba, která dovršila 12. rok věku a je mladší než 15 let, spáchala čin, za který trestní zákon dovoluje trestně odpovědnému pachateli uložit výjimečný trest ,

b) <u>fakultativně</u>, kdy soud posoudí podle konkrétních okolností případu, zda ochrannou výchovu uloží, nebo neuloží “[3]. (Podrobně viz kapitola 3).

Samozřejmě zde ovšem platí, že děti (nedospělci), jimž byla uložena tato ochranná výchova jsou potom institucionalizováni s určitými nutnými omezujícími opatřeními k provádění resocializačního procesu v prostředí výchovných ústavů pro děti a mládež.

Obraťme nyní pozornost opět k uvedenému článku Johnové, která uvádí celoplošně a již výrazně simplifikující tvrzení, že „.... dětská zločinnost je selháním dospělých, našich vychovatelských schopností“. I když v řadě případů nutno připustit též určité selhání „vychovatelských schopností dospělých“, etiologie kriminality dětí (nedospělců) je nesporně komplexnější záležitostí - jak ještě ukážeme - a nedospělé chladně kalkulující násilníky a vrahy lze sotva pokládat za „děti, které jsou si stěží schopny představit, co se stane po činu“[4].

---

[1] Johnová, J.: Britská vláda otevírá dětskou věznici, Lidové noviny, II., č. 14, 20.dubna 1998, s. 11

[2] Srovnej: Kotulan, P., Rozum, J., Zborník, F.: Trestní soudnictví nad mladistvými v ČR a v zahraničí, IKSP, Praha, 1996

[3] Zoubková, I.: Kriminalita mládeže, in: Zapletal, J. a kolektiv: Kriminologie, díl II., zvláštní část, Praha, PA ČR, 1996, s. 8

[4] Johnová, J., cit. práce 11

Soudíme, že osvojení si paradigmatu „chování (jednání) jedince a reakce na něj formou společenského posouzení s určitými důsledky“ je významným prvkem socializace jedince, i když dnes samozřejmě již nebude mít vyhraněný charakter Dostojevského „zločinu a trestu“.

Oproti údajům z konce osmdesátých let se výrazně zvýšil počet trestných činů spáchaných dětmi, a to v oblasti majetkové i násilné trestné činnosti. Matoušek s Kroftovou[1] kromě toho upozornili na řadu dalších negativních trendů:

- podle policejních statistik se potvrzuje, že se v poslední dekádě snižuje průměrný věk pachatelů,
- objevují se též nové druhy kriminality, ve kterých se vyskytují děti (dětská prostituce, drogová kriminalita a kriminalita spojená s patologickým hráčstvím apod.),
- autoři upozorňují dále na častější výskyt relativně nových jevů v kriminalitě dětí a mládeže; ty spočívají v častějším vytváření delikventních part, gangů a extremistických skupin.

Tyto varovné charakteristiky dětské kriminality, spolu s rostoucí brutalitou při používání násilí - což je ovšem charakteristické nejen pouze pro kriminalitu mládeže - poukazují nejen na závažnost tohoto sociálně patologického jevu, ale i na nutnost hledat nové formy intervencí v prevenci jevu i v resocializačně orientovaném procesu na zacházení s usvědčenými dětskými pachateli, jež by se - pro futuro - nemělo „vyčerpávat“ v alibistickém odložení (a tím de facto ukončení) „případu“.

Problematika kriminálního chování jedinců byla konceptualizována již velmi dávno a spekulativní úvahy o příčinách delikvence a často i o metodách určité „nápravy“ delikventů nalézáme již na úsvitu evropské civilizace ve světě antické filosofie. Svědčí o tom některé studie tzv. „literární kriminologie“; příkladem je A. Corre se svojí zajímavou prací „Platon criminaliste“ z roku 1908.

Středověká teologická - ať katolická či protestantská - koncepce pojímala delikt jako hřích, jehož příčina byla v podstatě spatřována ve špatném vztahu k Bohu a jeho přikázáním. Tento konceptuální rámec vcelku reflektovaly známé instituty inkvizičního procesu (např. jeho nehumánní vyšetřovací metody, snažící se vynutit doznání torturou apod.)

Určitý pozitivní obrat v této sféře - byť spíše v teoretické oblasti s mizivým dopadem do praxe - znamenaly myšlenky autorů T.Mora, H.Grotia, S. Pufendorfa, Ch. de Montesquieua aj. zabývajících se též filosofií práva. Na ně potom navázal Cesare Beccaria[2],

---

[1] Matoušek, O., Kroftová, A., cit. práce, s.150
[2] Beccaria, C.: O zločinech a trestech, Praha, 1896, (překlad J. Sládeček)

jehož humanistická, vcelku penologicky orientovaná monografie vycházející v originále již v roce 1784 jej zařadila nejen mezi zakladatele tzv. klasické školy trestního práva, ale - dle Voldovy[1] klasifikace - i mezi čelné představitele tzv. správní a legální kriminologie. Význam této práce Beccariovy akcentujeme nejen proto, že se stala významným mezníkem a byla velmi kladně přijata tehdejší kulturní elitou Evropy (např. Voltairem aj.), ale hlavně proto, že pronikavě - v řadě aspektů - ovlivnila francouzské zákonodárce při tvorbě revolučního trestního kodexu v roce 1791. V jeho pozdějších revizích bylo též reflektováno zvláštní postavení pachatelů z řad mládeže.

Je však nutno akcentovat vcelku pochopitelnou skutečnost, že při vzniku vědecké kriminologie u Lombrosovy školy, sehrály daleko větší úlohu práce Darwinovy - např. jeho koncepce z roku 1859, že existují jedinci, kteří se přibližují svým primitivním předkům více než jiní lidé - než přihlédnutí ke specifikám mladých lidí (konkrétně pachatelů z řad mládeže).

✧ Vývoj názorů na trestání dětí

Uveďme na tomto místě některé údaje z historie týkající se mládeže a její „kriminality“. Budeme se opírat převážně o Quayovu monografii[1] a zaměříme se především na trestání mládeže, tedy od jakého věku byl mladý člověk považován za způsobilého nést následky svých činů:

- již Chammurapiho zákoník sice stanoví, že „synovi, který udeří svého otce, mají být jeho ruce uťaty“, není zde však žádné časové určení od jakého věku nedospělce tento přísný zákon platí a od kdy jej lze aplikovat,
- podobně „věkově neurčitá“ je situace u příkazů Starého zákona, kde např. v knize Exodus (21:17) je stanoveno, že „ten kdo proklíná svého otce či matku, by měl být určitě potrestán smrtí“. Někteří odborníci na výklad Starého Zákona - např. Ludwig - 1950, Goldin - 1952 - soudí, že přísnost trestů byla zmírněna pro pachatele z řad mládeže, a že tito jedinci byli (zvláště v případech první neposlušnosti vůči rodičům) pouze napomínáni a bičováni, nikoli však ukamenováni (což umožňovalo ustanovení knihy Deuterinomium 21:18-21),
- pro římské právo pozdějšího období - jak je formulovalo Justinianovo Corpus Iuris - platilo, že dítě do 7 let bylo zcela trestně neodpovědné, plná trestní odpovědnost byla stanovena u chlapců na 14 let a u dívek na 12 let. V přechodném období se uplatňoval především chronologický věk („proximi infantiae“ versus „proximi pubertati“) dále též záleželo na

[1] Vold, G.,B.: Theoretical Criminology, New York, Oxford Univ. Press, 1958, s. 14 a násl.

spáchaném deliktu a konečně - což nám zní až nepředstavitelně a zcela moderně - na úrovni mentální kapacity pachatele, při čemž se předpokládalo, že jedinec věkově se blížící pubertě, jednal již se zločinným záměrem, neboť věděl, že jeho chování je špatné a nedovolené,
- vcelku přísným se nám jeví i středověký anglosaský kodex jenž stanovil počátek trestní odpovědnosti na věk nižší sedmi let, vyskytovaly se však určité výjimky. Podle již zmíněného Ludwiga (1950) byl prováděn i absolutní trest u pachatelů z řad mládeže po 14. roce věku za doby krále Aethelstana, avšak popraveni mohli být i jedinci mladší, pokud kladli odpor, prchali, nebo se nechtěli vzdát. Další složitý vývoj do poloviny 18. století popsal Blackstone (1765), který shrnul vliv koncepcí anglosaských i římského a kanonického práva.

Stručně lze tehdejší přístup charakterizovat skutečností, že sice méně záleželo na samotném věku než na kriminální „prohnanosti“ pachatele (platilo: „malitia supplet aetatem“), nicméně děti ve věku pod 7 let byly pokládány za neschopné spáchat „felony“, tj. záměrný trestný čin (zločin). Ten v raných dobách common law soudily královské soudy, „které za něj ukládaly trest ztráty života, svobody a majetku a zabavení pozemků zločince v prospěch pána, poté, co byly rok a den v dražbě krále“[2]. Obecně sice platilo, že dítě do věku 14 let mělo být „prima facie“ souzeno jako „doli incapax“ (tj. neschopno dolosního deliktu), ale pokud porota usoudila, že bylo „doli capax“ (tj. schopno dolosního deliktu) a mohlo rozlišovat mezi dobrem a zlem, mohlo být odsouzeno i k trestu smrti a popraveno (např. třináctiletá dívka byla upálena, neboť zabila svou paní apod.). Tato krutá praxe byla v následujících staletích humanizována a - jak uvádí Cogan - 1970 - soudy jako „protektivní otcové“ („pater patriae“, „parens patriae“) poskytovaly sice dětem zvláštní péči, ale princip rovnosti (ekvity) před zákonem znamenal, že dítě nad 14 let mohlo být uvězněno, pověšeno, transportováno apod.

Po americké revoluci bylo anglické zvykové (soudcovské) právo (common law) recipováno pomocí tzv. recepčních statutů („reception statutes“). V různých amerických státech byly činěny potom rozličné výjimky (např. New York Constitution z roku 1821 recipovala zmíněné anglické zvykové právo, nikoli však English statute law apod.). V Anglii, ale zvláště v USA, došlo v 19. století k procesům industrializace, urbanizace a imigrace. Spolu s rostoucím humanismem, péčí o neprivilegované vrstvy občanů, dále se vznikem vskutku vědecké medicíny a s novými pedagogickými a psychologickými koncepty a

---

[1] Quay, H.C. (vyd.): Handbook of Juvenile Delinquency, New York, J.Wiley and Sons, 1987

[2] Black, H., C.: Blackův právnický slovník, Praha, Victoria, Publishing, a.s., 1993, (překlad), s. 578 heslo „Felony“

koncepcemi, vedly k řadě reforem v celé této oblasti (např. v roce 1848 vznikl první, státem sponzorovaný nápravně výchovný ústav pro děti v Massachusetts, v roce 1878 byl starosta Bostonu úředně zmocněn ustanovit probačního úředníka s vyšetřovací a supervizní funkcí apod.).

Současně s rostoucí humanizační péčí státních orgánů se ovšem - nutně - zvětšovala i jejich ingerence a kontrola nad „nepečovanými“ (např. toulajícími se dětmi) a jejich - většinou - nepečujícími rodiči. Současně se však prosazovala i zásada nutného soudního rozhodnutí pro zbavení svobody dítěte, jež je vinno pouze svou životní smůlou a nepřízní osudu. Závěrem můžeme konstatovat, že zvláště v poslední čtvrtině 19. století se pozvolna počaly prosazovat nové, moderní koncepce (např. Illinois Juvenile Court Act z roku 1899), jež akcentovaly spíše rehabilitaci než trest, „slyšení“ a výslech (hearing, tj. méně formální řízení před soudními úředníky, vybavenými určitými funkcemi, kteří je vykonávají a zasedají bez poroty apod.)[1]. Probační úředník se stává hlavní postavou dramatu v líčení před soudem pro mládež a řada dalších změn je pokládána za triumf humanity.

Nutno dále zaznamenat i vznik vědecké empirické kriminologie - formulované v termínech umožňujících jejich vědeckou diskusi, tj. např. verifikací, či nulifikací hypotéz, jež odpovídají na otázku „proč“? a jsou hodnoceny obecně podle toho jak jsou jednoduché, testovatelné, empiricky validní a logicky konsistentní[2].

Biokriminogenetické teorie

Samotný pojem delikvence mládeže (tj. naše kategorie dětí a mladistvých) se objevil v kriminologické literatuře až v poslední čtvrtině 19. století (např. Joly -1899, Fouiller - 1897,1899) a začíná být používána i analýza statistických dat. Empirický přístup se začal provádět v pracech italské antropologicko - pozitivistické školy a především jejího zakladatele lékaře Cesare Lombrosa[1], jehož původní orientace na hygienu a soudní lékařství se později výrazně profilovala psychiatricky a antropologicky. Jako vězeňský lékař v Turínu vyšetřil klinicky a antropologicky desetitisíce vězňů a zjistil u nich různé tělesné anomálie. Na základě analýzy zjištěných dat a generalizace těchto svých vlastních empirických měření, v uvedené monografii - již v prvním vydání z roku 1876 - koncipoval svůj známý typ „rozeného zločince“ (reo nato, delinquente nato), v němž též vcelku „vědecky“ rozvinul

[1] Black, H., C., cit. práce, s. 666, heslo „Hearing“
[2] Regoli, R.M., Hewitt, J.D.: Delinquency in Society (A. Child - centered Approach), New York, Mc.Graw-Hill, Inc. 1991, s.55

primitivní frenologické koncepce F.J. Galla a J. Spurzheima z počátku 19. století, kteří z tvaru lebky a jejích anomálií inadekvátně usuzovali na přítomnost (event. absenci) určitých osobnostních vlastností. Z Lombrosova díla o biologické determinaci kriminálního chování vyšla, explicitně či implicitně, řada badatelů i ve dvacátém století.

Od této jeho kdysi slavné teorie výrazně biologicky podmíněné determinace kriminálního chování, došlo - zčásti i pod vlivem kritik, např. anglického psychiatra Goringa[2] - k zřetelnému posunu k teorii eklektické, která přisoudila kriminogenetické působení i řadě činitelů prostředí, převážně sociální, ekonomické a kulturní povahy (např. uznal vliv alkoholismu, bídy, klimatu, výše cen obilí, dokonce podílu tehdejšího organizovaného zločinu mafiánského typu apod.).

Lombroso se svými spolupracovníky Ferrim a Garofalem hluboce ovlivnili řadu zastánců a následovníků v tehdejší Evropě i USA a zvláště kritika jejich koncepcí - i v rámci samotného biokriminogenetického směru, viz např. ve studii Hootona[3], vedla jednak k metodologickému prohloubení výzkumných přístupů v kriminologii, jednak ke vzniku řady dalších **moderních biokriminogenetických teorií**.

Tyto partikularistické (tj. zaměřené na izolovaně působící činitele) teorie se orientovaly na výzkum dědičných vloh (i genetických determinant), které se měly stát teoreticky nosným biologickým činitelem pro vznik kriminality. Pro verifikaci těchto teorií byly použity různé metodické přístupy. Jedním z významných tvoří studie genealogické, zaměřené na zkoumání a porovnávání osobnostních vlastností a životních osudů několika generací jedinců pocházejících ze stejných předků.

Patří sem - vedle práce R.L. Dugdalea o Jukesových[4] - zvláště pak monografie Goddardova (1912)[5], který zkoumal v USA v šesti generacích dvě odlišné větve (manželskou a nemanželskou) jednoho rodu, založeného koncem 18. století vojákem s fiktivním jménem Kallikak. Goddard výsledky svých srovnání neinterpretoval tak, že se dědí kriminalita, ale oligofrenie (slabomyslnost). Goddardovi - podobně jako dále uvedeným badatelům - se nepodařilo přesně určit podíl biologických a společenských činitelů na kriminogenezi a proto jeho výsledky zůstaly ne zcela adekvátně prokázanými.

---

[1] Lombroso, C.: L´uomo delinquente in rapporto alla antropologia, alla giurisprudenza ed alla psychiatria, Milano, Hoepli, 1876 (1. vydání), Torino Bocca, 1896-7 (5. vydání ve třech dílech!)
[2] Goring, Ch.: The English Convict: A Statistical Study, London, His Majesty´s Stationary Office, 1913
[3] Hooton, E. A.: The American Criminal - An Antropological Study, Cambridge, Massachusets, Harvard Univ. Press, 1939 (I. díl)
[4] Dugdale, R.: The Jukes, New York, 1877
[5] Goddard, H. H.: The Kallikak Family, New York, 1912, dotisk 1973 ibidem

Modernější přístup představují srovnávací studie jednovaječných (monozygotních) a dvouvaječných (dizygotních) dvojčat. Při existenci „kriminální“ vlohy (dědičné dispozice), jež by uplatňovala svoji relevanci při vytváření osobnosti a jejího sociálního - včetně právně relevantního - jednání, muselo by u jednovaječných dvojčat (kde se předpokládá naprostá shoda dědičných vloh), častěji docházet ke shodnému kriminálnímu jednání než u dvojčat dvouvaječných, kde tato naprostá shoda dědičných vloh není. Starší studie (Lange - 1929, Stumpfl - 1936 apod.) to sice výrazně potvrzovaly, jejich výsledky však otřásl Christiansen (1977), když vytkl nereprezentativnost výběru zkoumaných populací dvojčat, zjišťování shodné trestné činnosti pouze podle oficiálně registrované kriminality apod.

Tento autor ve vlastní rozsáhlé studii[1] na 3586 párech dvojčat zjistil shodnou kriminalitu v 35% u jednovaječných dvojčat mužského pohlaví ve srovnání s 13% kriminální shody u dvouvaječných dvojčat téhož pohlaví. Christiansen sám akcentoval skutečnost, že prostředí jednovaječných dvojčat má ovšem mnohem více podobných charakteristik. Další výzkum[2] prokázal jednak, že čím přesnější metody jsou použity, tím menší je rozdíl mezi páry jednovaječných a dvouvaječných dvojčat, pokud jde o sledované kritérium (různé rozsudky k trestům, zápisy v rejstříku trestů nebo záznam v policejním rejstříku), jednak, že rozdíly mezi obojím druhem dvojčat jsou větší u dospělých recidivních pachatelů a menší v případě juvenilních delikventů. Trasler v návaznosti na Fordovu studii z roku 1978 vykládá tento překvapující závěr skutečností, že v mládí neexistuje přesné dělítko mezi delikventy a nedelikventy. Mednick všechny tyto nálezy analyzuje a syntetizuje ve shrnutí, že vlivy prostředí mají na vznik „kriminálního chování o něco větší váhu než vlivy genetické zátěže“[3].

Lépe odlišit podíl těchto faktorů se daří u <u>adopčních studií</u> (Hutchings a Mednick - 1977, Mednick a Volavka - 1980). Ty se orientovaly na výzkum frekvence kriminality adoptovaných dětí, jejichž adoptivní otec nebo biologický otec (event. oba) spáchali či nespáchali trestný čin. Tyto studie dospěly k řadě těchto zajímavých výsledků:

- pokud nebyl ani biologický, ani adoptivní otec delikventní, byla zjištěna kriminalita u 10,5% jejich synů,
- pokud byl delikventní jen adoptivní otec, zvýšila se kriminalita synů pouze cca o 1%,
- když byl delikventním biologický otec, „naskočila“ kriminalita synů, žijících v adopci na 21,5%,

---

[1] Christiansen, K. O.: A Preliminary Study of Criminality among Twins, in: Mednick, S.A., Christiansen, K.O. (vyd.): Biosocial Basis of Criminal Behavior, New York, 1977, s. 1-8

[2] Trasler, G.: Biogenetics Factors, in: Quay, H.C., cit práce s. 187-188

[3] ibidem, s. 24

- pokud byli oba otcové delikventními, vzrostl podíl kriminality těchto synů na 36,2%.

Mednick s Gabrielim (1983) toto interpretují tak, že kriminalitu „predeterminuje“ genetická predispozice, dědičně podmíněný sklon, nebo náchylnost ke kriminálnímu jednání.

Budou zde zřejmě významné ještě další výzkumy, které se nebudou opírat pouze o registrovanou kriminalitu a přihlédnou též i k tzv. „sociální dědičnosti“ (tj. k zjištění hloubky identifikace dítěte s rodičem, „imitování“ jeho rolí i trvale působících vlivů rodičovské výchovy, posouzení její kvality apod.).

V nedávné době (Mednick-1985)[1] byla znovu analyzována již získaná data a byl zjištěn významný vliv sociálních činitelů prostředí rodiny, do níž bylo dítě adoptováno. Autor prokázal, že vysoké společenské a ekonomické postavení takové rodiny poněkud oslabuje projevy dědičné dispozice k delikventnímu chování. Matoušek s Kroftovou shrnuli tyto nové poznatky takto[2]: „Děti, které byly adoptovány chudými rodiči s nízkým společenským postavením, měly o 40% větší pravděpodobnost, že se budou chovat kriminálně, než děti adoptované rodinami z druhého konce společenského žebříčku. Lepší sociální podmínky během dětství tedy bez ohledu na dědičnost snižují kriminalitu adoptovaných dětí“.

Tyto nové aspekty u Mednicka a jeho koncepcí lze jen uvítat, neboť poukazují ke komplexní etiologii delikvence pachatelů z řad mládeže, o níž bude pojednáno v závěru tohoto textu.

Méně významným se dnes jeví typologicky ovlivněný přístup představitelů tzv. „**konstituční školy**“ - např. německého psychiatra Kretschmera[3] - vycházející z úzké vazby mezi tělesným typem (somatotypem), určitými osobnostními charakteristikami, včetně sociálně patologických a jejich hereditární podmíněností.

Pravděpodobně podobnou roli v kriminogenezi mají některé zjištěné biochemické a fyziologické **poruchy v ontogenetickém vývoji** delikventů. Významnou úlohu zde má především minimální mozková dysfunkce (MMD)[4], dnes koncipovaná jako syndrom hyperaktivity (mezinárodně je používán termín Attention Deficit Hyperactivity Disorder - ADHD); ten je charakterizován výrazným neklidem, poruchou tenacity pozornosti i motorických - zvláště jemných - výkonů. Toto vše bývá spojeno nejen s řadou neurotických obtíží (včetně řečové neurózy), ale i s některými poruchami chování, např. zvýšené agresivity,

---

[1] Mednick, S.: Crime in the Family Tree, Psychology Today,19, 58-61,1985, cit. dle Matoušek, O., Kroftová, A., cit.práce s. 25

[2] Matoušek, O., Kroftová, A., cit práce str. 25

[3] Regoli, R.M., Hewitt, J. D., cit práce s. 77

[4] V záznamovém archu pro pracovníky DDÚ jsme použili dříve frekventovaný termín „lehká mozková dysfunkce“ (LMD)

impulzivity apod. Tento syndrom zkoumali z kriminologického hlediska Berman a Siegal (1976). Jde rovněž o významný pedopsychiatrický problém a jeho vztah k různým sociálně patologickým jevům - včetně delikvence - bude nutno podrobit ještě dalšímu studiu.

To platí též pro řadu dalších zjištěných abnormit,[1] ať již jde o abnormální elektroencefalografické záznamy (EEG) zjišťované častěji u mladých mužů odsouzených za kriminální delikt, či u delikventů s vyšší frekvencí zjišťované nižší úrovně základní aktivace (arousalu) autonomního nervového systému (ANS), což zdůvodňovalo potřebu existujících silných zážitků a podnětů, aktivujících na žádoucí úroveň reaktivitu autonomního nervového systému. Podobně se diskutuje geneticky podmíněný „syndrom nedostatečné mozkové odezvy na podnět“ (Reward Deficiency Syndrome, RDS), který je spojen s poruchovostí regulace fungování neuropřenašeče dopaminu. Nové zobrazovací metody orientované na zjištění kvality mozkové činnosti (počítačová tomografie, nukleární mozková rezonance) poukázaly např. (viz Raine-1993) k určitým poruchám ve fungování temporálních partií mozku, jež „se podle dosavadních nepočetných výzkumných studií zdají mít výraznější souvislost s násilnými trestnými činy“)[2].

Tyto poznatky jsou sice podnětné a zajímavé, ale pravděpodobně i přímo v USA nejsou v rámci kriminologie univerzálně přijímány a uznávány za validní; připomeňme si, že v pěti nejaktuálnějších kriminologických monografiích, věnovaných delikvenci z řad mládeže, anglosaské provenience, se v rejstříku jmenném (name index) a věcném (subjekt index) tato problematika u Regoliho a Hewitta (1991)[3], Peterse a McMahona (1996)[4], Loebera a Farringtona (l998)[5] i v současné publikaci Muncieho (1999)[6] a ve statisticky orientované studii Snyder a Sickmundové (1995)[7] prakticky traktuje v omezené míře a k psychopatologicky zaměřené studii Raineho není přihlédnuto vůbec.

Stoupenci <u>endokrinologické teorie</u> se pokusili etiologicky spojit kriminální jednání jedince s poruchovou činností jeho soustavy žláz s vnitřní sekrecí, které potom prostřednictvím centrálního nervového systému (CNS) záporně ovlivňují temperament

---

[1] cit. dle Matoušek, O., Kroftová, A., cit. práce s. 29-30
[2] cit. dle Matoušek, O., Kroftová, A., cit. práce s. 30
[3] Regoli, R.M., Hewitt, J.D., cit. práce s. 477-506
[4] Peters, R. D., McMahon, R.J. (vyd.): Preventing Childhood Disorders, Substance Abuse, and Delinquency, London, Sage, 1996, s. 345-361
[5] Loeber, R., Farrington, D.P. (vyd.): Serious and Violent Juvenile Offenders (Risk Factors and Successful Intervention), London, Sage, 1998, s. 487-502
[6] Muncie, J.: Youth and Crime (A Critical Introduction, London, Sage, 1999, s. 313-347 (včetně přihlédnutí k Slovníku klíčových slov, s. 303-312)
[7] Snyder, H. N., Sickmund, Melissa: Juvenile Offenders and Victims: A Focus on Violence, Pittsburgh, National Center for Juvenile Justice, 1995

(zvláště emocionalitu) a tak působí v určitých případech i kriminogeneticky; naproti tomu zastánci teorie úzké vazby kriminality s abnormální chromozomální strukturou jedince soudí, že chromozomální anomálie s „přidaným“ pohlavním chromozomem Y u mužů (tzv. 47-XYY syndrom) vede nejen k nadměrnému růstu jedince, ale i k postižení jeho mozku (prokazovaném abnormálním EEG záznamem), jež se projevuje zpravidla nezralostí osobnosti, sníženým intelektem, vyšší agresivitou i zvýšeným rizikem antisociálního jednání.

Pro recidivní pachatele, zvláště mravnostní kriminality byla - a někde dosud je - užívána v expertizní činnosti diagnóza **psychopatie**, psychopatická osobnost. Samotný pojem psychopatie se vyvíjel od „vrozené trvale psychopatické méněcennosti“ k psychopatické osobnosti, charakterizované výraznými abnormálními rysy, které - podle našeho psychiatra Horvaie - 1968[1] - nejsou podmíněny jiným známým psychopatologickým stavem, trvají od mládí a jsou relativně stálé, nebo se objevují pravidelně při jistých frustračních situacích a manifestují se v disharmonii osobnosti. Ta je podmíněna převážně nevyrovnaností jejích jednotlivých složek, což potom vede psychopatického jedince ke změnám hierarchie hodnot, způsobů hodnocení i k alteraci jeho vztahů k prostředí i k sobě samému.

Nejmodernější americký klasifikační psychiatrický manuál DSM IV.[2] v této souvislosti uvádí specifické poruchy osobnosti, jejichž známky se objevují již v časném dětství a adolescenci a velmi úzce korelují s týmiž poruchami v dospělém věku. Nás budou zajímat zvláště tzv. „ego-syntonní poruchy“, tj. takové zvláštnosti v chování jedince, s nimiž je srozuměn, nemíní se jich zbavit apod., avšak nepřijímá vlastní odpovědnost za poškození druhého, obtížně chápe, že způsobil někomu nějakou újmu a zpravidla z toho obviňuje někoho dalšího.

V samotném manuálu jsou rozděleny specifické poruchy osobnosti do tří základních podskupin:

1) Podivínské, excentrické osobnosti: paranoidní, schizoidní a schizotypní.
2) Dramatické, emocionální a nestálé osobnosti: antisociální, hraniční, histrionské a narcistické.
3) Úzkostné, bázlivé osobnosti: vyhýbavé, závislé a obsedantně-kompulzivní.

Pro kriminologii bude nepochybně nejvýznamější druhá podskupina antisociálních osobností. Ta řadou svých charakteristik se blíží u nás dříve velmi často diagnostikované skupině pachatelů tzv. polymorfních psychopatů.

---

[1] Horvai, I.: Psychopatie, Praha, SZN, 1968
[2] cit. dle Smolík, P.: Duševní a behaviorální poruchy, Praha, Maxdorf, 1996, s. 354

Obecně lze konstatovat, že klasické biokriminogenetické teorie zpravidla trpí větší či menší měrou těmito nedostatky:

- výklad vzniku delikventního chování převážně na základě vnitřních činitelů biologické povahy vedlo řadu autorů k určité jednostrannosti a k redukcionistickému pohledu na osobnost pachatele a jeho resocializaci,
- v minulosti - v našich podmínkách - bylo ideologicky neúnosné přiznat významnější relevanci biologickým faktorům a to i v oblasti mravnostní kriminality, kde tito činitelé bývají většinou kriminologů uznáváni,
- nadměrnou kritiku těchto teorií a určitý nezájem o ně vysvětluje v celosvětovém měřítku Gibbons[1] nedostatečným vzděláním většiny kriminologů v biologii a souvisících vědách orientovaných na oblast mozkových mechanizmů,
- tyto teorie jsou převážně orientovány na osobu pachatele, činitelům sociálního prostředí i podílu oběti na kriminogenezi bývá většinou přisuzována pouze menší relevance,
- abstrahujeme-li od určitých nadějných přístupů psychofarmakologie (v budoucnu patrně i genového inženýrství) nepřinesl tento směr výraznější nové podněty ke zvýšení nápravně výchovného účinku zacházení.

Psychokriminogenetické teorie

K analýze problematiky kriminality se záhy po svém konstituování jako vědecké disciplíny - v poslední čtvrtině 19. století - přihlásila i psychologie. Souviselo to - mimo jiné - jak s rozvinutím psychologického diagnostického instrumentária převážně testové povahy, tak i se slábnoucím vlivem biologicky orientované lombrosovské školy v kriminologii, dále s rozvojem psychoanalytického hnutí a s prosazením moderních koncepcí o neudržitelnosti přesných hranic mezi „normálním a abnormálním“. Tento rozvoj vyústil do vzniku psychologie „kriminalistické“, „soudní v užším slova smyslu“ - a později - i ve vytvoření psychologie penologické (peniterciární).

Další velkou oblastí se stává psychologie kriminologická, kde jsou formulovány již i psychologické teorie kriminality. Tyto nové přístupy byly akcelerovány vytvořením mentálního testu Binet-Simonova (1905), formulováním koncepce „mentálního věku“ a následně odvozením známého klasického inteligenčního kvocientu - IQ (W.Stern, 1912).

Americký psycholog Terman provedl překlad a revizi této inteligenční škály v USA a tato metoda spolu s nově vytvořenými armádními testy pro výběr branců po vstupu USA do

1.světové války („Army-alfa“, „Army-beta“) byla široce použita k testování kriminální populace. Výsledky prvních cca 200 studií zjistily - podle Koudelkové[2] - abnormálně velký výskyt rozumově zaostalých jedinců, z čehož se začal mylně vyvozovat závěr, že mentální deficience je kausálním faktorem delikventního chování[3].

Goddardova teorie (1912, 1914, 1915) ztotožňující delikventa s jedince slabomyslným (oligofrenem) i řada dalších teorií, které z ní explicitně, či implicitně vycházely, byly dalšími výzkumy - např. Exnera (1939), Sutherlanda (1924, 1934) aj. - výrazně otřeseny.

Různou interpretaci těchto dat z původních měření inteligence delikventů shrnul do 7 bodů Shulman[4] takto:

1) Mentálně defektní subjekt je typem „rozeného zločince“, tj. v tehdejší terminologii tzv. „morálního idiota“.

2) Oligofrenie je hereditární složkou charakteru a podřizuje se Mendelovým zákonům, což vysvětluje převahu defektních delikventů mužského pohlaví.

3) Oligofren, (tj. jedinec mentálně retardovaný) je charakterizován tím, že se dopouští nebezpečných násilných a sexuálních deliktů.

4) Oligofrenní jedinci se dopouštějí zločinů z nedostatku tlumících sociálních faktorů, protože jim chybí schopnost pochopit sociální hodnoty jejich kultury, které zahrnují sociální a zákonné definice toho, co je „dobré a špatné“.

5) Oligofrenní jedinci nemohou předvídat důsledky svého jednání, a proto nemohou být zastrašeni pohrůžkou trestu, který je ukládán za zločiny.

6) Oligofreni jsou zvýšeně sugestibilní, a proto zvýšenou měrou reagují na zločinné vůdcovství inteligentnějších osob.

7) Oligofrenie u jedinců vychovaných v rodinách a v sousedství, kde příklady delikvence jsou časté a běžné, vede ke kriminalitě.

Tento rozsáhlejší rozbor jsme si uvedli jako příklad názorového spektra od výrazně biologické determinace kriminogenese po akcentaci faktorů již spíše psychosociální povahy (tj. např. vlivu rodinné výchovy, sousedství apod.).

---

[1] Gibbons, D., C.: Talking about Crime and Criminals. Problems and Issues in Theory Development in Criminology, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1994

[2] Koudelková, A.: Výzkum poznávacích schopností u delikventů, Čs. kriminalistika, 1985, s. 313
Psychologické otázky delikvence, Praha, Victoria, Publ., 1995

[3] Koudelková, A., cit. práce, s. 313

[4] Shulman, M. H.: Intelligence and Delinquency, in: Dressĺer, D. (vyd.): Readings in Criminology and Penology, New York, Columbia Univ. Press, 1964, s. 197-204

Pochybnosti o platnosti teorie pregnantně shrnul Sohmidl[1] do výroku, že „řada výzkumů prokázala, že vazba mezi oligofrenií a delikvencí je natolik nevýznamná, že z ní nelze dělat žádné skutečné závěry“.

Tento závěr je dnes do jisté míry zproblematizován, neboť řada moderních komparativních výzkumů inteligence prokázala mírné snížení intelektu delikventů. Opakovaně byl - i v našich podmínkách - shledán vysoký výskyt mentálně podprůměrných subjektů mezi mladistvými delikventy. Tato zjištění je třeba ovšem interpretovat na základě i následujících skutečností:

- delikventi mají horší výsledky v úkolech závislých na školním vzdělání, které vyžadují soustředěnou pozornost a volní úsilí,
- děti ze zvýhodněných sociálně ekonomických vrstev mají nejlepší výsledky v testech orientovaných na zkoumání tzv. verbální inteligence, jejichž užití ve výzkumech bylo zvláště v minulosti velmi výrazné,
- motivace delikventů k inteligenčním testům byla mnohdy negativně ovlivněna osobními problémy i situačními faktory (např. reakci na mnohdy problematické jednání orgánů policie, soudů, vězeňství apod.).

Pokud ovšem jde o skutečnou mentální retardaci (vč. tzv. „sociální oligofrenie“ na základě defektní rodinné výchovy, praktické absence adekvátních kulturních podnětů, nerozvíjení zájmové sféry apod.) dochází u těchto jedinců k poruchám prospěchu i úspěšnosti celkové školní adaptace, což vede často k záškoláctví, toulkám, vandalismu i jinému delikventnímu jednání.

V této souvislosti je vhodné uvést oprávněný postulát na další vypracování diagnostického instrumentária pro tyto subjekty též s přihlédnutím k potřebám kriminologie (např. nutná aktualizace a validisace již vypracovaných predikčních instrumentů a formulace nových, vytvoření originálních speciálních inteligenčních i osobnostních testových metod pro rómské subjekty apod.).

Novější výzkumy v této oblasti shrnuje Koudelková (1995) ve zjištění, že mírně stoupá průměrná intelektová kapacita delikventů (zvláště „neverbální“ inteligence) a že delikventní dívky jsou průměrně více intelektově deteriorovány než chlapci téhož věku[2].

Psychologické techniky již mnohdy přesahují hranici testů schopností a stávají se metodami zkoumání osobnosti. Osobnost delikventa byla zkoumána ve všech věkových

---

[1] Sohmidl, F.: Psychological and psychiatric concepts in criminology, Journ. of Criminal Law, 1946, s.39 a násl.

[2] Koudelková, A., cit. práce, s. 51 (1995)

stupních dnes sotva již přehlednou řadou metod a tyto výzkumy přinesly doslova nepřeberné množství poznatků.

Návazné kritické studie Schuesslera a Cresseye (1950), Walda a Dinitze (1967) přehlédly stovky převážně amerických studií, nezjistily však naprosto „typické“ rysy pro delikventy. K podobným závěrům vedly i přehledové práce Tennebauma (1977), Arbuthnota, Gordona a Jurkovice (1987)[1].

Nicméně v některých osobnostních dimenzích lze u delikventních jedinců zaznamenat určité tendence:

- v řadě škál Minnesotského multifazického osobnostního dotazníku - MMPI (např. ve škále psychopatie aj.) poukazovala zjištěná data na zvýšenou podezřívavost, nekooperativnost, zvýšenou pohotovost ke lhaní u skupin delikventů,
- delikventi se lišili ve zvýšeně agresívním postoji k autoritě, dále ve vyšší impulzivitě, v sociální nezralosti, nedostatku empatického „vhledu“, dále v popírání existence vlastních problémů, a konečně ve zvýšené snaze jevit se „normálními jedinci“ apod.,
- delikventní jedinci se jevili - od 3. třídy - méně sociálně adaptovanými, egocentričtějšími, více impulzivními, nerozvážnými, netolerantními a hostilními k druhým a opět celkově zvýšeně nezralými.

Významné rysy delikventních osobností se snaží vyložit Eysenckova teorie[2]. Její autor ve svém výkladu geneze kriminální osobnosti akcentoval jednoduchou formu učení pomocí klasického pavlovovského podmiňování. Tak se podle něho učí malé dítě mravům své společnosti, tj. socializuje se. Eysenck i vytvoření svědomí jedince pokládá za „podmíněnou strachovou reakci“, jež vzniká opakovaným trestáním dítěte za nepovolené, normy překračující (tj. i „delikventní“) jednání.

Eysenck na základě svých výzkumů předpokládá extravertovanou osobnost u delikventů (tj. osobnost zaměřenou na vnější svět a sociální prostředí, u níž převažuje aktivita v chování, „otevřenost“ světu, přátelům, s bohatou paletou zájmové sféry, i když se jedná mnohdy o dosti povrchní zájmy apod.). Takto charakterizovaná extravertovaná osobnost nedostatečně podmiňuje (tj. špatně „se učí“), nedochází u ní k opakovanému spojení (tj. „posilování“) delikventního chování s trestem za něj a se strachem z takového potrestání a k vytvoření nutných vnitřních zábran proti kriminálnímu chování (jednání).

---

[1] cit. dle Gibbons, D. C., cit. práce s. 137
[2] Eysenck, H.J.: Crime and Personality, London, Routledge and Kegan Paul, 1964

Studie ověřující tuto teorii vedly k částečně nesouhlasným výsledkům. Ty se snažil Eysenck interpretovat jako důsledek osobnostních změn uvězněných jedinců v důsledku tzv. procesu prizonizace.

Z jiných aspektů k problematice delikventní osobnosti přistoupila Ellisova[1] neuropsychologická aktivační teorie („arousal theory“) ovlivněná též sociobiologicky. Podle ní některé behaviorální vzorce chování v mládí (např. hyperaktivita v dětství, v adolescenci trvale nadměrné vyhledávání výrazné stimulace apod.) vedou později k vyšší kriminalitě spojené s gamblerstvím, toxikomanií, napadáním druhých osob apod. U těchto jedinců bývají zjištěny významně častější abnormální elektroencefalografické nálezy s výraznými častějšími „beta vlnami“ apod.

Američtí badatelé psycholog Yochelson a psychiatr Samenow[2] zdůraznili v kriminogenezi význam „kriminálního“ způsobu myšlení (např. „nemůžu za to, není to moje chyba“, „vinna je obět a její chování“ apod.). Podle nich je třeba naučit delikventy užívat nekriminální „zodpovědné“ způsoby myšlení. Sami se o to se střídavými úspěchy skutečně pokusili.

O komplexnější pojetí kriminální osobnosti se pokusil Pinatel[3], který akcentoval u delikventů rysy nadměrného egotismu, agresivity, snížené schopnosti přizpůsobení a kontaktu, emocionální oploštělosti apod.

Z originálních metodologických pozic vyšla klasická psychoanalytická teorie kriminality, která akcentovala - v obecné rovině - koncepci osobnosti delikventa jako sociálně maladaptovaného jedince, který si v deliktu podvědomě odreagovává svůj neurotický konflikt. Dle této teorie se výrazně dostávají do určitých konfliktů hypotetické vnitřní psychické instance („Ego-Já“, „Superego-Nadjá, svědomí“, „Id-Ono“), kdežto vnější sociální vlivy působí v této koncepci jen okrajově. Za rozhodující dimenze tohoto vnitřního konfliktu považují zastánci této teorie poruchovost hypotetických procesů psychosexuálního vývoje jedince - zvláště v období raného dětství při zpracování komplexů Oidipa (u chlapců) a Elektry (u dívek), jejichž jádrem jsou hypotézy o násilném „odstranění“ rodiče téhož pohlaví a „incestuálním“ vztahu k rodiči opačného pohlaví - což vyvolává nevědomé pocity viny, zvýšené úzkosti a iracionální potřeby trestu s „očistným“ účinkem. Dochází potom k

---

[1] cit. dle Gibbonse, D.C., cit. práce, s. 138
[2] Yochelson, S., Samenow, S. E.: The Criminal Personality, New York, 1976 (I.díl), 1977 (II.díl)
[3] Pinatel, J.: Criminologie, Paris, 1963
Twenty - Five Years of Criminology: A European View, in: Landau, S.F., Sebba, L. (vyd.): Criminology in Perspective, Lexington, Toronto, 1977, s. 11-15

reálnému deliktu, který je vlastně symbolickým výrazem vnitřní tenze, kterou delikvent - na rozdíl od nedelikventních jedinců - je neschopen úspěšně kontrolovat.

Samotný Freud se zabýval kriminologickou tematikou jen okrajově, ale jeho žáci tuto koncepci dále rozpracovávali. Tak např. Reik prohloubením pojetí o „nevědomém nutkání k doznání deliktu“, Adler svým modelem „zločince z hyperkompenzace pocitu méněcennosti“, jež se promítá do snížené sociální sebedůvěry jedince apod.

Z psychoanalytických pozic byly kritizovány mnohé trestně právní koncepce a hlavně samotné trestní sankce, v nichž potom spatřují takto orientovaní kriminologové společenskou transformaci zločinných sklonů společnosti v právně legitimní agresi. Proto se objevily i ne zcela realistické požadavky na úplné zrušení trestů. Tyto extrémní koncepce byly podrobeny kritice pro spekulativnost takových - „bezsankčních“ - modelů, nedostatečně verifikovaných empirickými výzkumy. I při jejich aplikaci však řada autorů z metodologických hledisek kriticky poukázala na vcelku velmi řídké užívání kontrolních souborů v těchto studiích kriminologů psychoanalyticky zaměřených.

Tento určitý posun k sociálním proměnným, je ještě zvýrazněn v **sociálně psychologických teoriích** kriminogeneze, např. v pracích Jefferyho (1965)[1] a Akerse (1977)[2]. Tito autoři vycházejí z moderní koncepce učení jako vytváření nových způsobů chování (jednání). K tomuto učení dochází v sociálních situacích (např. dvojice, skupiny apod.), jde tedy o sociální učení ve formách kladného, či záporného zpevňování, kde se významně uplatňuje zvláště nápodoba. Delikventní chování (jednání) je naučeno - spolu s normami, které s ním úzce souvisejí - v určitých sociálních situacích a musí být zpevňováno posilováním ve společenském prostředí (např. v kriminální subkultuře, v nevhodných programech masových médií apod.).

Je-li naopak takové protispolečenské jednání neposilováno a trestáno a jsou nabídnuty, alternativní formy sociálně aprobovaného chování, dochází u jedinců ke kladné změně jednání prosociálním směrem. Tento závěr má poněkud zjednodušující charakter, neboť řada experimentálních programů zacílených na prosociální modifikaci delikventního chování nedospělců a mladistvých, jež byla původně přijímána s výrazným optimismem, byla později vystřídána realističtějším kritickým hodnocením.

---

[1] Jeffery, C. R.: Criminal Behavior and Learning Theory, Journ of Crimin., 56, 1965, s. 294-300
[2] Akers, R. L.: Deviant Behavior. A Social Learning Approach, Belmond, California, 1977 (2.vyd.)

Takovým starším nejznámnějším příkladem byla studie mládeže, provedená ve dvou bostonských předměstích Cambridge a Somerville („Cambridge-Somerville Youth Study“) v letech 1939-1945.

V experimentální skupině bylo 325 rizikových, delikvencí ohrožených dětí ve věku 5-13 let, jimž byla poskytována individuální psychoterapeutická pomoc a určité spektrum socioterapeutické poradenské pomoci (psychologické poradenství v rodinných a školních problémech, zvýšená lékařská péče, školní doučování, církevní péče, pravidelné návštěvy pověřených sociálních pracovníků v rodinách nedospělců experimentálního souboru, kteří poskytovali rady a podporu); jedinci z kontrolní, stejně velké skupiny zůstali bez těchto intervencí.

Byly vypracovány tři katamnestické kontrolní studie s těmito výsledky:

- Powers a Witmerová (1951) na základě soudních materiálů zjistili, že nedospělci obou skupin se ve sledované době dopouštěli stejně závažných deliktů se stejnou frekvencí,
- Joana a William McCordovi (1959) na základě analýzy trestních rozsudků v příslušné oblasti shrnuli své dílčí závěry ve zjištění, že dokonce větší počet „experimentálních“ jedinců spáchal - ve srovnání s členy kontrolního souboru - nejméně jeden delikt,
- Joana McCordová (1975-76) zhodnotila - opět na základě rozboru soudních aktů - kriminalitu jedinců obou srovnávaných souborů jako prakticky stejnou a v experimentální skupině byly pozorovány dokonce některé negativní jevy (např. zvýšená závislost na vnější pomoci, nerealistická očekávání spíše přátelského chování druhých lidí k jeho osobě apod.).

Tento projekt tedy nevedl k příliš optimistickým závěrům, podobně jako 131 program vycházející z konceptů tzv. klinické kriminologie, kde intervence byly orientovány striktně na individuální osobnost pachatele. Svoji kritiku vyjádřil pregnantně Hakeem (1958)[1] a uzavřel, že význam klinického přístupu byl v prevenci kriminality přeceněn.

Za teoreticky i prakticky významnější považujeme teorie kriminality spojené s poruchovostí socializačního procesu.

Quay (1987) ve své základní monografii[2] věnoval významnou kapitolu „delikventnímu chování jako selhání v procesu socializace“. Vyložíme si jeho koncepci ve stručnosti v těchto bodech:

- k delikventnímu chování nedochází poprvé v čase prvního deliktu, odsouzení, či uvěznění;
- jde spíše o konečný „produkt“ inadekvátního procesu socializace, který započal v dětství;

[1] Schneider, H.J., cit. práce s. 657-B
[2] Quay, H.C. (vyd.), cit. práce, s. 218 a násl.

- jak průkazně ukazuje řada badatelů (Loeber-1982; Loeber a Dishon-1983; Olweus-1979 aj.) děti, které se aktivně zúčastňují v častých pěstních soubojích, krádežích a lhaní v různých situacích, jsou poté velmi často angažováni - jako mladiství a dospělí - v řadě deliktů;
- „trénink“ v antisociálním, agresívním chování začíná již „velmi brzo“, i když nelze říci, že všechny děti s protispolečenským jednáním se stanou delikventními adolescenty apod.;
- obecně lze uvést, že „prodromální“ (tj. varovné) znaky poukazující k delikvenci a provázející ji, byly řadou badatelů zjištěny a publikovány; jedná se o zjištění u dětí, kterým chybí adekvátní, zvláště sociální, ale i pracovní a vzdělanostní dovednosti, které jsou neoblíbeny a odmítány svými vrstevníky (Pulkkinen-1983, Roff, Sells a Golden-1972, West a Farrington-1977), které se špatně učí ve škole, jsou hodnoceny jako lenoši a obtížní jedinci svými učiteli (Farrington-1979, Mitchell a Rosa-1981, Wolfgang a spol.-1972, Wadsworth-1979 aj.); tyto děti mnohem častěji v tzv. „selfreportech“ referují o vlastním delikventním chování, o uvěznění a odsouzení i angažování se v nelegálních činnostech (nedovolená toxikomanie, sexuální promiskuita apod.);
- dle longitudiálních studií je to právě poruchovost těchto různých dovedností, které předcházejí antisociálnímu chování a ztěžují proces výchovy, neboť pomáhají se vyhnout působení adekvátních socializačních agens a agentur (Elliott, Huizinga a Ageton-1982; Wilson a Herrnstein-1985 aj.).

Quay vidí zdroje poruchovosti socializačního procesu hlavně v rodině v těchto dvou následných stadiích:

a) inadekvátní rodičovské praktiky v prvním stadiu u dítěte způsobují jak časté „triviální“ antisociální chování, tak špatné sociální a pracovní dovednosti;

b) inadekvátní rodičovské praktiky potom ve stadiu druhém vedou k tomu, že dítě je odmítáno normálními vrstevníky a učiteli, dochází ke školnímu selhání a počíná se kamarádit s antisociálně orientovanou skupinou vrstevníků; to vede potom zpravidla k protodelikventnímu a dalšímu delikventnímu chování.

Soudíme, že celková poruchová socializace jedince nabývá těchto tří forem:

- „defektní socializace“, kde působením různých negativních vlivů či zanedbávání vlivů pozitivních - zvláště v rodině - nedochází k internalizaci sociálních a právních norem, což má kriminogenetické vlivy pro motivaci jednání takového jedince;
- „deviantní socializace“; ta se vyskytuje řidčeji, neboť zde přímo v prostředí, v němž mladý jedinec žije, působí časné deviantní vzory rodičů a příbuzných, někdy dokonce navádění k trestné činnosti (příkladem jsou „dětští zlodějové a zlodějky“ působící jako kapsáři), působí zde tzv. sociální učení „formou imitace“ (napodobení) apod.;
- „poruchová socializace smíšená“ zahrnuje působení obou těchto antisociálně působících „programů“; převažují zde zpravidla vlivy defektní socializace, ale nejsou zcela výjimečné i případy, kde se výrazněji uplatnila socializace deviantní.

Moderní badatelé, např. Durkin (1992), kritizovali tradiční modely socializace, které vycházely z externí kontroly vývoje jedince a dítě pojímaly jako nevědoucí, pasivní a lehce ovlivnitelnou bytost. Tyto koncepce byly nahrazovány - podle Nakonečného[1] - Schafferovým modelem socializace jako interakce rodiče a dítěte, tedy kde je dítě bráno též jako určitý aktivní účastník vlastního sociálního vývoje.

Někteří badatelé (např. Witte - 1989) vlastně předpokládají permanentní socializaci, protože „dětské zkušenosti nestačí na život v dospělosti a rané sociální učení musí být v pozdějším věku modifikováno, mnohé způsoby chování (zejména sexuálního) musí být korigovány. Nové mimorodinné instituce a organizace, s nimiž jedinec vstupuje do styku, (např. náboženské a politické organizace), a také nové role (voják, manžel apod.) vyžadují „resocializační zkušenosti“; nebo jinak řečeno, korektivní zkušenosti vytvářející nové systémy postojů a způsobů chování (O.G. Brim a S.Wheeler, 1966). Socializaci podporují specifické instituce (školy) a masmédia“[2].

K psychologickým teoriím kriminogeneze lze ve stručném závěru poznamenat, že:

- přes odlišná teoretická východiska jsou orientovány na osobnost delikventa, včetně jejích jednotlivých složek (včetně např. inteligence);
- snaží se postihnout celkové i dílčí charakteristiky delikventního chování (jednání) a zde se zpravidla projevují nejméně dvě deformace spočívající :

a) v nekomplexnosti přístupu autorů některých nových přístupů, o nichž se domnívají, že jsou všezahrnující (např. v koncepcích klinické kriminologie apod.),

---

[1] Nakonečný, M., cit. práce, s. 319
[2] Nakonečný M., cit. práce, s. 318

b) ve snaze i renomovaných autorů (např. Eysencka, Reika, Adlera aj.) příliš „paušálního“ přístupu k nesmírně diferencované kriminální populaci (např. rozdílného věku, pohlaví, vzdělání, sociálního pozadí, etnicity, patologických dimenzí apod.)

Vývoj v teoriích psychokriminogeneze můžeme očekávat ve „zkomplexnění“ přístupů, jež např. povede v postupném odklonu od úzce personologických (osobnostních) modelů k modelům interakčním, které zahrnou osobní, situační a do jisté míry i peristatické (environmentalistické) momenty a vytvoří předpoklady pro adekvátní analýzu vztahů pachatele, oběti i společnosti, včetně speciálních společenských skupin.

Forenzní psychologové - mnohdy na základě svých bohatých expertizních zkušeností, vyslali varovné signály proti nekomplexním výzkumným projektům, které nutně nemohou být zcela efektivní a vzdor snahám humanisticky orientovaných odborníků selhávají.

Představitelé tohoto směru dále zdůrazňují nutnost včasné detekce a adekvátní diagnózy kriminalitou ohrožených jedinců, poskytování jim trvalé odborné péče v institucích státních i v zařízeních neziskových organizací.

Pomoc zde poskytují metody výchovné, psychoterapeutické - a jak záhy uvidíme i široká škála přístupů socioterapeutických - prováděné ve speciálních poradnách, různých centrech, klinikách, terapeutických i nápravně výchovných ústavech s rozličnými druhy režimů. Významné zde jsou i diferencované formy ambulantní péče, včetně různých telefonních linek důvěry pro mládež a její speciální problémy (např. i pro dětské subjekty ze skupiny týraných dětí apod.).

Směr **sociologických kriminogenetických teorií** můžeme spolu s Reissem[1] charakterizovat jednak tak, že „sociologické teorie jsou ..... vhodnější pro poskytnutí takového výkladu deliktů skupin a organizací, jakož i jednotlivých osob a reakcí společnosti na ně, které slouží ke kontrole delikventního chování, jednak tím, že hledají své výkladové principy v kulturní nebo sociální struktuře společnosti, či v její sociální orientaci“.

Pro naše další úvahy o sociálně patologických jevech u nedospělců mají význam teoretické koncepce Durkheimovy[2] o <u>anomii</u> (1893) pro stav společenské bezzákonnosti, kdy se zhroutily obecné sociální normy (regulativy). U nás Keller[3] definoval anomii jako „stav kdy přestávají platit zákony. Kritický stav společnosti charakterizovaný nejasností, nejistotou, nesoudržností, či absencí pravidel a norem, jimiž se má řídit chování členů společnosti i jejich

---

[1] Reiss jr., A.J.: Sociologische Einfluesse auf die Kriminologie, in Schneider, H.J. (vyd.): Kriminalitaet und abweichendes Verhalten, Weinheim, Basel, Beltz Verlag, 1981, s. 5 a násl.

[2] Durkheim, E.: De la Division dú Travail Sociale, Paris, 1893

[3] Keller, J.: Úvod do sociologie, Praha, Sociologické nakl., 1991, s. 149

aspirace“. Kellerův výměr vystihuje relativně velmi dobře stav, který zavládl u nás po „sametové“ revoluci. K popisu anomických poměrů u části mládeže - které s určitými modifikacemi trvají prakticky dodnes - ovšem je třeba ještě reflektovat výrazné oslabení prakticky všech orgánů ochrany práva.

Patrně i dnes se týká mládeže Mertonův[1] výklad anomických rysů v americké kultuře, které tento autor vykládá z nesouladu mezi jednoznačnými cíli snažení (např. získáváním úspěchů, bohatství apod.) a nerovnoměrně rozdělenými přístupy k jejich dosažení legálními a sociálně problémovými prostředky. To potom vede i k užívání prostředků nelegálních. Merton takové jednání - v rámci své typologie - nazývá ne právě příliš šťastně „inovací“, kde cíle jsou zcela legitimní (např. získávání peněz, majetku), kdežto použité prostředky nejsou již legální (např. majetková kriminalita).

V rámci chicagské kriminologické školy byly poprvé formulovány koncepce kulturního konfliktu a vztahy konfliktu kultur ke kriminalitě. Tyto myšlenky potom tvořivě rozpracoval Sellin[2]. Ze Sellinovy koncepce je patrně pro nás zvláště významný tzv. sekundární konflikt kultur, kdy se sráží subkultury s dominantní kulturou majoritní společnosti. Soudíme, že v termínech tohoto konceptuálního rámce lze vysvětlit určitou část tzv. „rómské“ kriminality.

Americký kriminolog Glaser[3] vyšel z kritiky Sutherlandovy teorie diferencovaného sdružování (styku)[4] a zdůraznil, že delikvence není „nakažlivá“ pouhým stykem bez přihlédnutí k charakteristikám osobnosti budoucího pachatele a formuloval vlastní teorii „diferencované identifikace“, podle niž právě tato osobnost rozhodne v tom, zda se identifikuje s protispolečensky zaměřeným chováním delikventní skupiny, či nikoli.

Tyto problémy byly podrobněji rozpracovány v teoriích tzv. kriminální subkultury autorů Cohena[5], Clowarda a Ohlina[6] Wolfganga a Ferracuttiho[7]. Tito autoři zkoumali především charakteristiky delikvence městského gangu mládeže z nižších společenských tříd.

---

[1] Merton, R.K.: Social Theory and Social Structure, New York, Free Press, 1957 (revid.vyd.)
Social structure and anomie, Amer. Sociol. Review, 1938, s. 672-682

[2] Sellin, T.: Culture Conflict and Crime, New York, Social Science Research Council, 1938

[3] Glaser, D.: Criminality Theories and Behavioral Images (1956), přetištěno in: Cressey, D.R., Ward, D. A. (vyd.): Delinquency, Crime and Social Proces, New York, 1969, s. 515-530

[4] Sutherland, E. H.: Criminology, Philadelphie, London, 1924

[5] Cohen, A.K.: Delinquent Boys: The Culture of the Gang, New York, Free Press, 1958
Research on delinquent subcultures, Journ. of Social Issues, 1958, s. 20-37

[6] Cloward, R.A., Ohlin, L.E.: Delinquency and Opportunity. A Theory of Delinquent Gangs, New York, Free Press,1960

[7] Wolfgang, M.E., Ferracutti, F.: The Subculture of Violence: Toward an Integrated Theory in Criminology, London, Tavistock, 1967

Williams a McShaneová[1] zdůraznili, že v městských aglomeracích, kde žijí tito jedinci v jistém nakupení, záleží na integraci či dezorganizaci celého tamního společenství, zda se tam vytvoří prostředí, v němž se provádí učení se kriminálnímu jednání a k vytvoření kriminální subkultury. Podle odlišných možností podílet se plně, nebo jen částečně na činnosti nelegitimní strukturované skupiny, vzniká potom subkultura:

a) delikventního gangu, jehož členové se přímo cvičí v kriminální činnosti, včetně užívání násilí,

b) „únikového" gangu, kde jeho členové odmítají vcelku své společenské role a utíkají se k zneužívání drog. Pokud mladí jedinci nemají ani legitimní, ani delikventní příležitost k seberealizaci, vytvářejí zpravidla subkulturu konfliktního gangu, který provádí převážně násilné a destruktivní činnosti.

Je nespornou zásluhou těchto badatelů, že důkladně i empiricky prozkoumali různé kriminální gangy, zvláště dětí a adolescentů a jejich studie umožnily potom pokročit dalším výzkumníkům, např. Yablonskymu[2], jenž navrhnul konkrétní opatření, která diferencovaně prohlubují oslabenou sociální kontrolu v oblasti skupinové delikvence, zvláště při „rozpouštění" násilného gangu.

Otázkami sociální kontroly a zvláště jejího selhávání se zabýval Reiss[3] a zdůraznil tyto tři skupiny kriminogenních faktorů:

a) defekty ve vypracování vnitřních kontrolních činitelů v období dětství,

b) pozdější selhávání těchto vnitřních kontrolních instancí,

c) absence, nebo konfliktní charakter sociálních regulativů chování, zvláště nejvýznamnějších socializačních agens, jimiž jsou rodina, škola a skupina vrstevníků.

Tuto teorii potom rozvinul Reckless[4] ve známou teorii zábran: pokud selžou vnitřní zábrany vnějšímu negativnímu tlaku, dochází - podle této teorie - ke „skluzu" do kriminálních aktivit.

Boukal - v rámci výzkumu - však zjistil (v souhlasu s Jonesem - 1967 a jeho kritikou trestu odnětí svobody), že delikventi trpí více pocity křivdy než pocity viny, což brzdí vytváření vnitřních zábran. Řešením by mohlo být - podle Boukala - „zavedení systému probace a dvoufázového trestního řízení, kdy právníci rozhodnou o vině, kdežto délku a

---

[1] Williams, F.P., McShane, M.D.: Criminological Theory, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1988

[2] Yablonsky, L.: The Violent Gang, Harmondworth, Penquin, 1962

[3] Reiss, A.J.: Delinquency as the failure of personal and social controls, Americ. Sociol. Review, 1951, s. 196-207

[4] Reckless, W.: The Crime Problem, New York, Appleton - Century - Crofts, 1955

způsob určí podle posudku psychologů, případně psychiatrů apod., ale v rámci zákonných sazeb“[1].

Teorie sociální kontroly ovšem předpokládá, že konformní sociální chování je třeba regulovat především mravním řádem, jehož normy a hodnoty si osvojuje mladý jedinec v procesu socializace. Pokud je socializační proces inadekvátní a instituce sociální kontroly jsou oslabeny - např. v podmínkách různých prudkých sociálních zvratů, revolucí apod., které vytvářejí sociální desorganizaci - dochází ke zvýšení protispolečenského jednání zvláště mládeže. V jejich řadách se potom vytváří mnohdy zcela falešný názor, že jelikož svržený řád byl „zcela zločinný ve všech dimenzích“ a všechny autority prakticky selhaly, potom „absolutně vše je dovoleno“. Tyto názory se pravděpodobně též významně podílely na strmém růstu prakticky všech druhů kriminality mládeže v období po roce 1990.

Důsledky společenské reakce na kriminální jednání se zabývá především etiketizační („nálepkovací“) teorie kriminality (autor Becker[2]). Dopady této etiketizace zkoumal Wilkins[3] a zdůraznil fakt, že pokud jedinec - zvláště mladý - negativní označení internalizuje, mění se negativně jeho sebepojetí, přijímá „tuto nálepku“, což ho může vést ke kriminální kariéře („když jsem tedy kriminálník, tak tedy uvidíte .....“) a začlení se potom do kriminální subkultury.

Na tyto koncepce navázala v 60. a 70. letech v Evropě i v USA různá kritická pojetí, která vystoupila potom pod označením kriminologie „radikální“, „politické“, „nové“, „kritické“ apod. Ta potom podrobila - mimo jiné - tvrdé kritice i trestní právo, řadu právních institutů a institucí i jejich představitele (tj. vyšetřovatele, státní zástupce i soudce). Zkoumáním defektního „uplatňování spravedlnosti“ se sice vytváří nové horizonty výzkumných přístupů, někdy dosti odvážných, ale určité příliš radikální názory těchto badatelů vytvářejí i závažná omezení této teorie, která potom mnohdy redukují i její pronikání do praxe a zvyšování její sociální ingerence.

Pro teoretické obohacení v oblasti kriminality mládeže má ovšem tato koncepce zatím spíše jen okrajový význam. To však nelze říci o sociologii agrese - nové vědní disciplíně - jež se zaměřuje na výklad skupinových deliktů zvláště agresívních gangů.

---

[1] Boukal, J., cit. práce s. 5 a násl.

[2] Becker, J.S.: Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance, New York, Free Press, 1963
Labelling theory reconsidered, in: Messinger, S. a spol. (vyd.): The Aldine Crime and Justice Annual - 1973, Chicago, Aldine, 1973

[3] Wilkins, L.T.: Social Deviance: Social Policy, Action and Research, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1963

Dle Petruska[1] se zde významně uplatňuje tzv. „skupinové myšlení“ („group - think“) osob navzájem propojených, pomocí něhož se vytváří mezi nimi iluze úplné bezpečnosti, ochoty podstoupit extrémní riziko apod. Dochází zde jednak k procesům skupinové racionalizace agrese (tj. k jejímu omlouvání tzv. „rozumnými důvody“), jednak se vytváří klamná, obtížně zviklatelná víra ve vlastní morální pravidla, podle nichž je nepřítel stereotypizován jako slaboch, parazit, zločinec, idiot apod. Skupinový vnitřní tlak vede potom k autocenzuře členů skupiny a posiluje jejich iluzi jednomyslnosti rozhodnutí i v morálně pochybných záležitostech (např. při skupinových agresívních činech sexuální povahy, ale mnohdy i u deliktů s převažující „rasovou“ motivací).

Uvedli jsme si řadu sociologických teorií kriminogeneze. Ty přirozeně vycházejí z odlišných metodologických východisek, ale v podstatě jsou většinou orientovány převážně na kontrolu tohoto kriminálního chování. Důsledně přihlížejí k geografickým aspektům kriminality, míře nezaměstnanosti, podílu překotné urbanizace, nadměrné migrace apod. Zohledňují kulturní konflikty, většinou důsledně přihlížejí nejen k diferencovanému sdružování, ale zvláště k identifikaci mládeže s delikventními vzory, jež jsou - bohužel - mnohdy nadměrně medializovány.

V rámci těchto teorií byly tvořivě rozpracovány teorie kriminální subkultury, různých typů gangů (delikventního i únikového). Přihlédnuto bylo teoreticky též k etnickým problémům kriminality. V poslední době je akcentována důležitosti etiketizační teorie zvláště pro své důsledky na společenské outsidery.

Návrhy sociologicky orientovaných kriminologů mají převážně primárně i sekundárně preventivní charakter. Orientují se mnohdy na zlepšení společenského prostředí vcelku i v rámci tzv. mikroprostředí (např. rodiny) v němž se člověk převážně socializuje. Mnozí tito badatelé doporučují prosociální změny v organizaci a struktuře školství, změny zákonodárství (např. s přihlédnutím k problémům s etnicitou apod.) zvýšení úrovně bydlení apod., ale často navrhují i kvalifikovaná sociální opatření jak k podpoře sociálně rizikových skupin mládeže, tak i marginálních společenských skupin - zvláště v městských aglomeracích - zvýšeně ohrožených kriminalitou.

Posledním analyzovaným směrem jsou **multifaktorové kriminogenetické koncepce**, jejichž autoři a stoupenci používají při výkladu kriminogenese více současně působících činitelů (faktorů) různého druhu a původu - proto jsou někdy nazývány teoriemi eklektickými. Za jednoho z prvních stoupenců tohoto směru můžeme označit spoluzakladatele již zmíněné

[1] Petrusek, M. a kol. (vyd.): Velký sociologický slovník, Praha, Karolinum, 1996, s. 45

italské pozitivistické školy Ferriho[1], který spatřoval příčiny kriminality ve vzájemném působení činitelů především společenských (např. hustoty obyvatelstva, vlivu veřejného mínění, náboženských poměrů a stavů financí, obchodu, zemědělství, veřejného pořádku, bezpečnosti, justice apod.), dále činitelů antropologických (např. věku, pohlaví, tělesných vlastností apod.) a tzv. fyzických činitelů (např. klimatu, vlivu srážek, teploty, kvality půdy na příslušném teritoriu apod.).

Předními reprezentanty již vysoce propracovaných multifaktorových koncepcí v kriminologii jsou manželé Sheldon a Eleanora Gluckových v USA, kteří od 30. let v řadě návazných studií rozvinuli tento přístup pojímající genezi kriminality jako následek vzájemného působení příčin různého charakteru, např. somatických, psychických, sociálních, ekonomických apod. Pod jejich vedením byl rozsáhlým týmem právníků, psychiatrů, psychologů, sociologů a sociálních pracovníků proveden velký srovnávací osmiletý výzkum 500 bostonských mladistvých recidivistů náhodně vybraných ze dvou nápravě výchovných ústavů pro mladistvé a 500 párově přiřazených nedelikventů z „neprivilegovaných“ čtvrtí Bostonu, kteří byli s nimi vyrovnáni v dimezích věku, rasového původu a ve výši inteligence. Výsledky byly zveřejněny v roce 1950[2] a byly zjištěny především výrazně poruchovější rodinné vztahy delikventů k rodičům i sourozencům, inadekvátní identifikace s otci (často ovšem delikventními a užívajícími velmi často fyzických trestů), což bylo ovšem konstatováno výrazně řidčeji u kontrolních jedinců. Rovněž vztahy k významným socializačním agens školy i skupiny vrstevníků byly u delikventů výrazně negativnější apod. To bylo způsobeno zvláště osobnostními defekty v oblasti myšlení a emocionality, ale i jejich významnou účastí na antisociálních aktivitách kriminálních gangů, což tvořilo především náplň jejich nekontrolovaného trávení volného času.

Manželé Glueckovi potom znovu zkoumali tento delikventní i nedelikventní soubor po 18. letech a zjistili[3], že vývoj jejich bývalých mladistvých delikventů vedl zvýšenou měrou k rozvoji psychopatických osobností s poruchovými vztahy jak ve vlastní (prokreační) rodině k partnerce i k dětem, tak i v socioprofesní oblasti s častou fluktuací, nezaměstnaností, vyhledáváním sociálních podpor apod. Pokud jde však o jejich kriminalitu, je možno ji charakterizovat tak, že ve věkovém období 25-31 let došlo k určitému přesunu od závažných, násilných a majetkových deliktů k „lehčím“ formám kriminálního jednání (např. tuláctví, méně závažným ublížením na zdraví apod.). Glueckovi tyto závěry vysvětlují převážně

[1] Ferri, E.: La sociologia criminale, Torino, 1884
[2] Glueck, S., Glueck, E.: Unraveling Juvenile Delinquency, New York, The Commonelath Fund, 1950
[3] Glueck, S., Glueck, E.: Delinquents and Nondelinquents in Perspective, Cambridge, Mass., 1968

opožděným zráním osobnosti delikventů ve sféře fyzické, intelektové a emocionální, což potom ztěžuje jejich úspěšnou adaptaci v organizované moderní společnosti. Tito autoři považují potom za rozhodující předpoklad tohoto úspěšného procesu zrání adekvátní emocionální klima již v orientační rodině jedince (tj. v rodině odkud pochází).

Glueckovi byli kritizováni pro ne zcela přesvědčivý výklad společného působení osobnostních a sociokulturních faktorů v kriminogenezi, dále pro příliš jednoduchou a v praxi zatím málo užitečnou klinickou typologii mladistvých, opírajících se o tři prognostické faktory („dohled matky nad chlapcem“, „kvalita matčiny výchovy chlapce“, „celková soudržnost rodiny“) a konečně i pro přílišné opírání se o data získaná od úřadů a soudů, která mnohdy odrážela i laické mínění praktiků o kriminogenezi.

Kladně lze u tohoto eklektického přístupu multifaktorových kriminogenetických koncepcí hodnotit vypracování širokého predikčního (prognostického) instrumentária. I když samotná myšlenka predikce lidského - v našem případě kriminálního - chování vznikla v rámci tohoto přístupu, konkrétní rozpracování predikčního instrumentária manželů Glueckových (i jejich žáků) se stalo jedním z „nových horizontů“ kriminologie druhé poloviny 20. století. Je to jeden z významných přínosů kriminologické teorie praxi, která - pokud chce postupovat skutečně vědecky a nikoli pouze prakticisticky - se bez takových přístupů natrvalo sotva obejde. Kritické trvalé zkvalitňování těchto instrumentů je nutné především z metodologických aspektů, které by nahradily dosavadní určitý eklekticismus vskutku moderní teorií chování.

3. Rozbor vybraných dat evidovaných v rámci Statistiky kriminality na území České republiky se zvláštním zřetelem na kriminalitu dětí a mladistvých

3.1 Prameny dat, pojmy[1] a metody rozboru

Základním pramenem dat pro tento rozbor je „St atistika kriminality na území ČR“, kterou zpracovává Policie ČR. Z této skutečnosti vyplývají kvalitativní a kvantitativní vlastnosti dat.

Struktura dat, které se týkají kriminality dětí a mladistvých, je zásadně ovlivněna mírou objasněnosti trestné činnosti. Je třeba vzít v úvahu, že v policejních statistikách se jedná o evidenci skutků, které posoudila policie jako kriminální delikty.

Základní metodou je kvantitativní rozbor policií evidovaných skutků a jejich indexace na počet obyvatel v dané věkové kohortě a v dané lokalitě. Index je přepočítáván na 10 000 obyvatel stejných věkových kategorií. Pro účely tohoto materiálu jsou údaje o kriminalitě dětí a mladistvých přepočítávány na počet osob ve věku 6 - 14 let (děti) a ve věku 15 - 18 let (mladiství).

Údaje o počtu obyvatel v daných věkových kategoriích a regionech byly čerpány ze statistických dat zveřejněných Českým statistickým úřadem pro sledované období, tj. rok 1998 (počty obyvatel k 31. 12. 1997).

Dalším pracovním postupem je pak rozbor struktury policií evidovaných a objasněných skutků ve zvolených kategoriích pachatelů, v tomto případě dětí a mladistvých a dále pak rozbor struktury skutků, jejichž obětí byly osoby spadající do uváděných kategorií.

V závěru jsou takto zpracovaná data porovnána z dalšími sledovanými sociálními jevy, které mohou mít obecně vliv na strukturu a vývoj kriminality dětí a mladistvých. Pro

---

[1] Pojmy, které jsou používány pro potřeby tohoto rozboru a vycházejí z pojmového aparátu policejní statistiky:

- Dítě (delikvent) - osoba ve věku 0 - 14 let a 364 dní, respektive osoba ve věku 6 - 15 let,
- Dítě (oběť) - osoba ve věku 0 - 14 let a 364 dní,
- Mladistvý - osoba ve věku 15 - 17 let a 364 dní,
- Skutek - kriminální delikt evidovaný Policií ČR,
- Nápad trestné činnosti - počet evidovaných skutků za určité období v určité lokalitě,
- Objasněný skutek - kriminální delikt, u kterého byl zjištěn pachatel,
- Krádeže vloupáním - použití síly k překonání zabezpečovací zařízení,
- Krádeže prosté - nebylo použito síly.
-

účely tohoto materiálu byly sledovány tyto jevy: nezaměstnanost, míra sociální potřebnosti, velikost městské populace (obyvatelé měst nad 10 000 obyvatel) a velikost populace ve věku 15 až 29 let v okresech České republiky.

3.2 Vývoj kriminality v ČR se zvláštním zřetelem na kriminalitu dětí a mladistvých v letech 1989 - 1998

Pro lepší pochopení vývoje kriminality dětí a mladistvých je nutno uvést alespoň některé referenční údaje o celkové kriminalitě, o celkových obecných trendech v této oblasti života společnosti.

Od roku 1989 do roku 1998 se celkový nápad trestné činnosti zvýšil 3,5x. V roce 1998 bylo Policií ČR evidováno 425 930 trestných činů. Objasněnost trestné činnosti vzrostla v absolutním počtu na dvojnásobek stavu v roce1989. To tedy znamená, že v roce 1998 bylo objasněno 185 093 trestných činů. Procentuálně se však objasněnost zvyšuje jen mírně - v roce 1998 bylo procento objasněnosti 43,5 %.

Násilná trestná činnost se od roku 1989 zvýšila téměř o 100 % (1998 - 23 464 násilných trestných činů). Mravnostní trestná činnost vykazuje jen mírné výkyvy (1998 - 2771 mravnostních trestných činů). U obou zmíněných typů kriminality je tradičně vysoká míra objasněnosti, která se pohybuje mezi 80 - 100 %.

K nejvýraznějším změnám dochází v oblasti majetkové a hospodářské kriminality. Počet majetkových trestných činů se od roku 1989 zvýšil 5,5x (1998 - 314 249). Objasněnost majetkové trestné činnosti je přitom relativně nízká, pohybuje se mezi 7% - 50%.

Nejvyšší nárůst v rámci evidované trestné činnosti vykazují krádeže vloupáním a krádeže prosté. U krádeží vloupáním došlo ke kulminaci počtu těchto skutků v roce 1993, kdy bylo evidováno 6,5x více krádeží vloupáním než v roce 1989. Od roku 1993 počet krádeží vloupáním postupně klesá (v roce 1998 bylo evidováno o 32,5 tisíc skutků méně než v roce 1993). Počet krádeží prostých od roku 1989 každoročně stoupá. V roce 1998 bylo evidováno téměř 6x více těchto skutků než v roce 1989.

3.2.1 Počet stíhaných, respektive vyšetřovaných osob

Od roku 1989 se téměř zdvojnásobil počet stíhaných osob. V roce 1998 bylo stíháno 129 271 osob.

Počet stíhaných recidivistů od roku 1989 stoupá jen pozvolně - nárůst o cca 30%. Počet stíhaných prvopachatelů se však zvýšil téměř na dvojnásobek ve srovnání s rokem 1991. Za povšimnutí stojí, že podíl prvopachatelů na celkem stíhaných osobách činil v roce 1998 70%. Deliktů se tak dopouští velké množství občanů, kteří byli dosud z hlediska legality bezúhonní. Do této skupiny přirozeně nejčastěji patří i děti a mladiství.

Tabulka A: Přehled o vývoji počtu stíhaných (resp. vyšetřovaných) pachatelů za roky 1989 -1998

rok	celkem	koef.	recidiv.	koef.	děti	koef.	mladiství	koef.	prvopach.	koef.
1989	71 069	100	28 624	100	3 574	100	5 625	100	*	*
1990	69 368	98	31 259	109	4 026	113	6 925	123	*	*
1991	81 790	115	33 762	118	5 156	144	9 119	161	45 967	100
1992	92 589	130	33 707	118	6 780	189	11 101	197	58 302	127
1993	106 874	150	35 507	124	7 468	208	11 917	211	72 996	159
1994	103 094	145	30 179	105	6 747	188	12 547	223	71 419	155
1995	114 791	162	33 035	115	8 342	233	13 269	236	80 263	175
1996	118 456	167	33 727	118	9 747	278	13 392	238	82 933	180
1997	118 395	167	33 732	118	9 217	258	11 125	198	83 060	181
1998	129 271	182	37 095	130	8 824	247	10 549	188	90 511	197

3.3 Kriminalita dětí a mladistvých

3.3.1 Dynamika vývoje kriminality dětí a mladistvých v letech 1989 - 1998

Jak již bylo výše uvedeno došlo po roce 1989 k výraznému nárůstu počtu stíhaných dětí a mladistvých.[1] Tento trend nelze vysvětlit nárůstem populace v těchto sledovaných věkových kategoriích, a to zejména v kategorii dětí. V roce 1996 bylo například v kategorii obyvatel ve věku 10 - 14 let cca 349 tisíc chlapců a v roce 1990 bylo v této kategorii cca 436 tisíc chlapců. Příčiny nárůstu kriminality dětí a mladistvých není tedy možno hledat v populačních důvodech.

Celkově se počet stíhaných dětí od roku 1989 do roku 1998 zvýšil cca 2,5 x a počet mladistvých cca 2 x. Počet stíhaných dětí i mladistvých kulminoval v roce 1996. V tomto roce bylo stíháno 9747 dětí a 13392 mladistvých, což znamená, že - ve porovnání s rokem 1989 - došlo u dětí k nárůstu absolutních četností pachatelů o 173% a u mladistvých o 138%).

Počet dětí, které spáchaly (za pachatele jinak trestného činu je považováno dítě starší 6 let) v roce 1998 policií evidovaný kriminální delikt představuje 0,75 % z celkové populace vrstevníků ve věku 6 - 14 let (1,5 % z populace chlapců v tomto věku). Počet mladistvých, kteří spáchali v roce 1998 policií objasněný trestný čin představuje 1,8 % z celkové populace vrstevníků ve věku 15 - 17 let (3,4 % z populace chlapců v tomto věku).

V roce 1998 osoby mladší 18 let představovaly z celkového počtu vyšetřovaných osob 15 % pachatelů. V absolutních číslech se jedná o 19 373 jedinců, z čehož je 8 824 dětí (45%) a 10 549 mladistvých

V oblasti násilné trestné činnosti dochází k výraznému nárůstu počtu stíhaných dětí - 2,5x od roku 1989. V roce 1998 bylo za násilné trestné či jinak trestné činy stíháno 1 009 dětí a 1 203 mladistvých. Počet stíhaných mladistvých za tyto činy kulminoval v roce 1994 - 2x více než v roce 1989 - od tohoto roku jejich počet neustále klesá.

[1] Záměrně je zde uváděn počet stíhaných (v případě dětských pachatelů vyšetřovaných) osob v těchto kategoriích, a to z toho důvodu, že v rámci policejních evidencí by se v ročních výkazech neměla jedna a táž stíhaná či vyšetřovaná osoba vyskytovat vícekrát. Kategorie evidovaných skutků může být mírně zkreslující z prostého důvodu, kdy je jednomu pachateli prokázáno více skutků.

Tabulka B: Index nárůstu počtu stíhaných pachatelů násilné trestné či jinak trestné činnosti v letech 1989 - 1998 (výchozí stav rok 1989)

	index		
rok	celkem	děti	mladiství
1989	100	100	100
1990	125	72	117
1991	132	99	121
1992	132	108	122
1993	147	136	129
1994	158	178	150
1995	166	201	158
1996	173	254	171
1997	170	252	144
1998	179	245	133

Graf č. 1

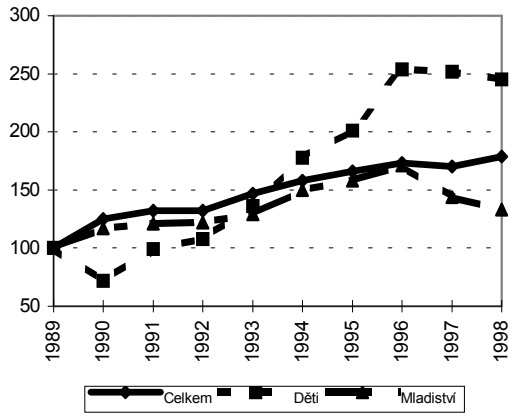

V oblasti majetkové trestné činnosti dochází v případě dětí a mladistvých k obdobnému jevu jako u násilné trestné činnosti. Počet stíhaných dětí za majetkovou jinak trestnou činnost se od roku 1989 zvýšil 3x. V roce 1998 bylo za tyto delikty stíháno 6 797 dětí a 7 754 mladistvých. Počet stíhaných mladistvých za majetkovou trestnou činnost

kulminoval v roce 1994 - 4,5x více než v roce 1989 - od tohoto roku jejich počet neustále klesá.

Vývoj počtu stíhaných či vyšetřovaných osob v kategoriích děti a mladiství je obdobný jako vývoj celkového počtu stíhaných osob za majetkovou trestnou činnost, a to jak v případech krádeží vloupáním, tak i u krádeží prostých.

Tabulka C: Index nárůstu počtu stíhaných pachatelů za majetkovou trestnou či jinak trestnou činnost v letech 1989 - 1998 (výchozí stav rok 1989)

	index		
rok	celkem	děti	mladiství
1989	100	100	100
1990	160	132	156
1991	227	179	227
1992	273	239	289
1993	305	265	310
1994	277	224	316
1995	299	282	328
1996	295	311	308
1997	282	288	260
1998	300	282	253

Graf č. 2

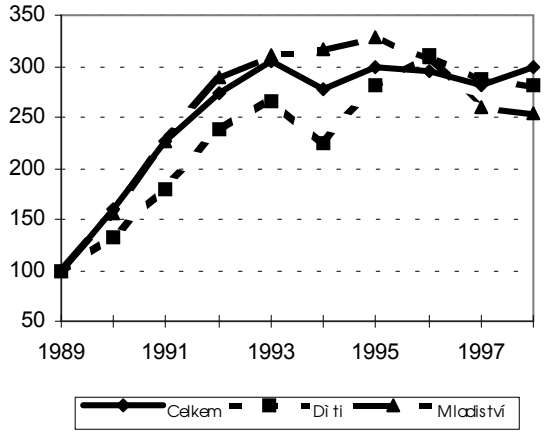

Bližší pohled na majetkovou trestnou činnost ukazuje na značné rozdíly mezi známými pachateli v kategorii do 15 let a v kategorii mladistvých.

Počet stíhaných dětí za krádeže vloupáním se od roku 1989 zvýšil více než dvojnásobně, přičemž nárůst počtu stíhaných dětí kulminoval v letech 1995 - 1996 (2,6x), v letech následujících jejich počet klesá. U kategorie mladistvých došlo k prudkému nárůstu do roku 1994, kdy bylo stíháno 4x více mladistvých než v roce 1989. Od roku 1995 počet stíhaných mladistvých za krádeže vloupáním výrazně klesá. V letech 1997 a 1998 bylo stíháno v absolutním počtu méně mladistvých nežli dětí (1998: děti - 2 617; mladiství - 2 499).

Tabulka D: Index nárůstu počtu stíhaných pachatelů pro krádež vloupáním v letech 1989 - 1998 (výchozí stav rok 1989)

Rok	Celkem	Děti	Mladiství
1989	100	100	100
1990	221	121	190
1991	344	165	361
1992	370	207	406
1993	392	217	415
1994	369	203	395
1995	371	263	403
1996	350	264	378
1997	316	253	298
1998	298	221	270

Počet stíhaných dětí a mladistvých je u krádeží prostých obecně vždy vyšší než u krádeží vloupáním. V kategorii dětí jsou však počty stíhaných osob za tyto dva typy kriminality již téměř vyrovnané. U mladistvých je počet stíhaných osob za krádeže prosté přibližně dvojnásobný. Počet stíhaných dětí za tento druh deliktu se od roku 1989 zvýšil 3-3,5x (kulminoval v roce 1996). Počet stíhaných mladistvých kulminoval v roce 1995 - 2,8x více než v roce 1989 - od tohoto roku neustále klesá.

Tabulka E: Index nárůstu počtu stíhaných pachatelů pro krádež vloupáním v letech 1989 - 1998 (výchozí stav rok 1989)

	index		
rok	celkem	děti	mladiství
1989	100	100	100
1990	138	138	141
1991	173	182	162
1992	225	271	230
1993	259	314	256
1994	238	233	274
1995	269	288	288
1996	269	355	266
1997	259	309	232
1998	279	316	221

3.3.2 Struktura kriminality dětí a mladistvých

Strukturu kriminality pro účely tohoto textu je možné rozdělit do čtyřech hlavních kategorií: násilná kriminalita, mravnostní kriminalita, majetková kriminalita a soubor deliktů, které v sobě zahrnují tzv. ostatní delikty (tj. především hospodářskou kriminalitu a zbývající delikty). Podíváme-li se na strukturu počtu stíhaných osob v roce 1998 v těchto hlavních kategoriích a porovnáme ji se strukturou celkového počtu stíhaných osob, pak jsou zde patrné zásadní rozdíly, a to zejména v oblasti majetkové trestné činnosti a ostatních trestných činů.

Tabulka F: Procentuální zastoupení stíhaných pachatelů v rámci věkových kategorií dětí, mladistvých a všech podle jednotlivých typů deliktů (údaje za rok 1998).

typ deliktu	pachatelé v %		
	děti	mladiství	všichni
majetkové delikty	77,0	73,5	42,2

násilné delikty	11,4	11,4	14,4
mravnostní delikty	1,0	1,6	1,2
ostatní	10,6	13,5	42,2

Podrobnější údaje o trestné a jinak trestné činnosti a o známých pachatelích této činnosti lze najít v tabulce č. 7

Skutkem, kterého se děti nejčastěji dopouštějí v rámci násilné kriminality je vydírání. Pod tímto pojmem se skrývá nejčastěji tzv. šikana. V kategorii mladistvých je počet těchto skutků o polovinu nižší (děti 36%, mladiství 20%), což může být způsobeno „dokonalejším“ prováděním tohoto skutku mezi starší mládeží. Mladiství se nejčastěji dopouštějí skutku loupeže (děti 17 % , mladiství 27%) a úmyslného ublížení na zdraví (děti 21%, mladiství 29%).

Tabulka G: Počty skutků spáchaných dětmi a mladistvými a počet pachatelů těchto skutků za rok 1998

skutek	Počet skutků spáchaných dětmi	%	počet skutků spáchaných mladistvými	%	stíháno dětí	%	stíháno mladistvých	%
Vraždy	2	0,02	16	0,09	2	0,02	16	1,48
Loupeže	217	1,80	362	2,16	242	2,74	380	3,60
Úmyslné ubl. na zdr.	270	2,25	377	2,25	267	3,03	370	3,50
Vydírání	456	3,80	272	1,62	193	2,18	201	1,90
*	251	2,09	189	1,13	241	2,73	141	1,34
Zbylá násilná	80	0,66	118	0,70	64	0,72	95	0,90
Znásilnění	4	0,03	35	0,20	3	0,03	33	0,30
Pohlavní zneužívání	110	0,92	170	1,02	75	0,85	126	1,19
Zbylá mravnostní	19	0,16	16	0,09	10	0,10	12	0,11
* *	443	3,69	1 037	6,20	472	5,35	656	6,22
Vloupání do škol	84	0,70	100	0,60	135	1,53	63	0,60
Vloupání do bytů	263	2,19	538	3,22	352	3,99	357	3,38
Vloupání do chat	634	5,28	741	4,43	434	4,92	346	3,28
Vloupání do ost. obj. ***	1 149	9,58	1 669	9,98	1 205	13,66	1 055	10,00
Kapesní kr.	382	3,18	126	0,75	178	2,02	87	0,82
Kr. mot. voz.	462	3,85	1 543	9,22	428	4,85	1 160	11,00
Kr. věcí z aut	2 567	21,39	2 754	16,46	705	7,99	934	8,85
Kr. jízdních kol	339	2,82	615	3,68	250	2,83	305	2,89
Kr. v bytech	426	3,55	778	4,65	320	3,63	591	5,60
Kr. v jiných obj.	724	6,03	1 167	6,98	599	6,79	765	7,25
Ostatní maj. TČ	946	7,88	770	4,60	980	11,11	596	5,65
Zbylá majetková	893	7,44	1 327	7,93	739	8,37	839	7,95
Výtržnictví	206	1,72	296	1,77	208	2,36	340	3,22
****	320	2,67	526	3,14	84	0,95	250	2,37
Požáry	126	1,05	43	0,25	185	2,09	19	0,18
Překup. a přechov.	254	2,11	274	1,64	156	1,77	226	2,14
Zbylé ost. krim. činy	30	0,25	27	0,16	24	0,27	128	1,20
Šíření popl. zprávy	120	1,00	47	0,28	82	0,93	46	0,44
Zbylá zbývající krim.	187	1,56	326	1,95	179	2,02	287	2,72
Hospodářská krim.	35	0,29	271	1,62	12	0,13	125	1,18
Celkem	**11 999**	**100**	**16 730**	**100**	**8 824**	**100**	**10 549**	**100**

Vysvětlivky: * = omezování a zbavení osobní svobody + porušování domovní svobody
** = krádeže vloupáním do obchodů, výloh, restaurací, ubytovacích objektů a kiosků
*** ostatní objekty = sklepy, půdy, kočárkárny, garáže apod.
**** = nedovolená výroba a držení psychotropních látek + šíření toxikomanie

V oblasti ostatní, zbývající a hospodářské kriminality se děti (ale také mladiství) nejčastěji dopouštějí skutků spojených s drogovou problematikou, tj. neoprávněná výroba a držení psychotropních látek a šíření toxikomanie (děti 25%, mladiství 30%). Tento jev můžeme vysledovat i v kategorii mladistvých. Od roku 1994, kdy byly tyto skutky evidovány v rámci policejních statistik zvýšil se počet stíhaných osob za tyto skutky desetinásobně.

Jak již bylo uvedeno děti i mladiství se nejčastěji dopouštějí majetkové trestné činnosti, přičemž jsou i v rámci této kategorie skutků mezi dětskými a mladistvými pachateli rozdíly, které však vyplývají spíše z „dostupnosti“ objektů, které jsou těmito pachateli napadány. Struktura kategorií skutků, kterých se děti a mladiství nejčastěji dopouštějí se výrazněji liší pouze v oblasti krádeží věcí z automobilů a krádeží motorových vozidel. Děti se častěji dopouštějí krádeží věcí z automobilů (děti- 27%, mladiství 20%), mladiství se častěji dopouštějí krádeží motorových vozidel (děti - 5%, mladiství - 12%). Dalšími páchanými skutky jsou: krádeže vloupáním do ostatních objektů (děti - 11%, mladiství - 13%), krádeže v jiných objektech (děti - 8%, mladiství - 9%), krádeže vloupáním do obchodů, restaurací a kiosků (děti - 5%, mladiství - 8%) a krádeže vloupáním do chat (děti - 7%, mladiství - 6%) - viz následující graf: Porovnání pachatelů majetkové trestné (jinak trestné) činnosti z řad dětí a mladistvých podle jednotlivých majetkových deliktů (rok 1998).

Jak již bylo v předchozích pasážích konstatováno, podíl dětí na celkovém množství stíhaných pachatelů činil v roce 1998 6,83% a podíl mladistvých pak 8,16%. V některých druzích skutků jsou však jedinci mladší 18 let zastoupeni více, než odpovídá výše uvedeným procentům. Jedná se především o následující skutky:

- Majetková kriminalita - vloupání do obchodů či veřejných prostor domů (děti - 11,4%, mladiství - 15,6%), vloupání do bytů (děti - 14,1%, mladiství - 14,3%), vloupání do chat (děti - 18,3%, mladiství - 14,6%), vloupání do ostatních objektů, tj do sklepů, půd, kočárkáren, garáží apod. (děti - 19,4%, mladiství - 17%), krádeže kapesní (děti - 23,7%, mladiství - 11,6%), krádeže motorových vozidel (děti - pouze 4,7%, mladiství - 22,1%), krádeže věcí z aut (děti - 15,4%, mladiství - 20,3%), krádeže jízdních kol (děti - 14,6%, mladiství - 17,9%),

- Násilná kriminalita - loupeže (děti - 10,1%, mladiství - 15,8%),
- Ostatní a zbývající kriminalita - požáry (D - 57,6%; ML - 5,9%)

Graf č. 3: Porovnání pachatelů majetkové trestné (jinak trestné) činnosti z řad dětí a mladistvých podle jednotlivých majetkových deliktů (rok 1998).

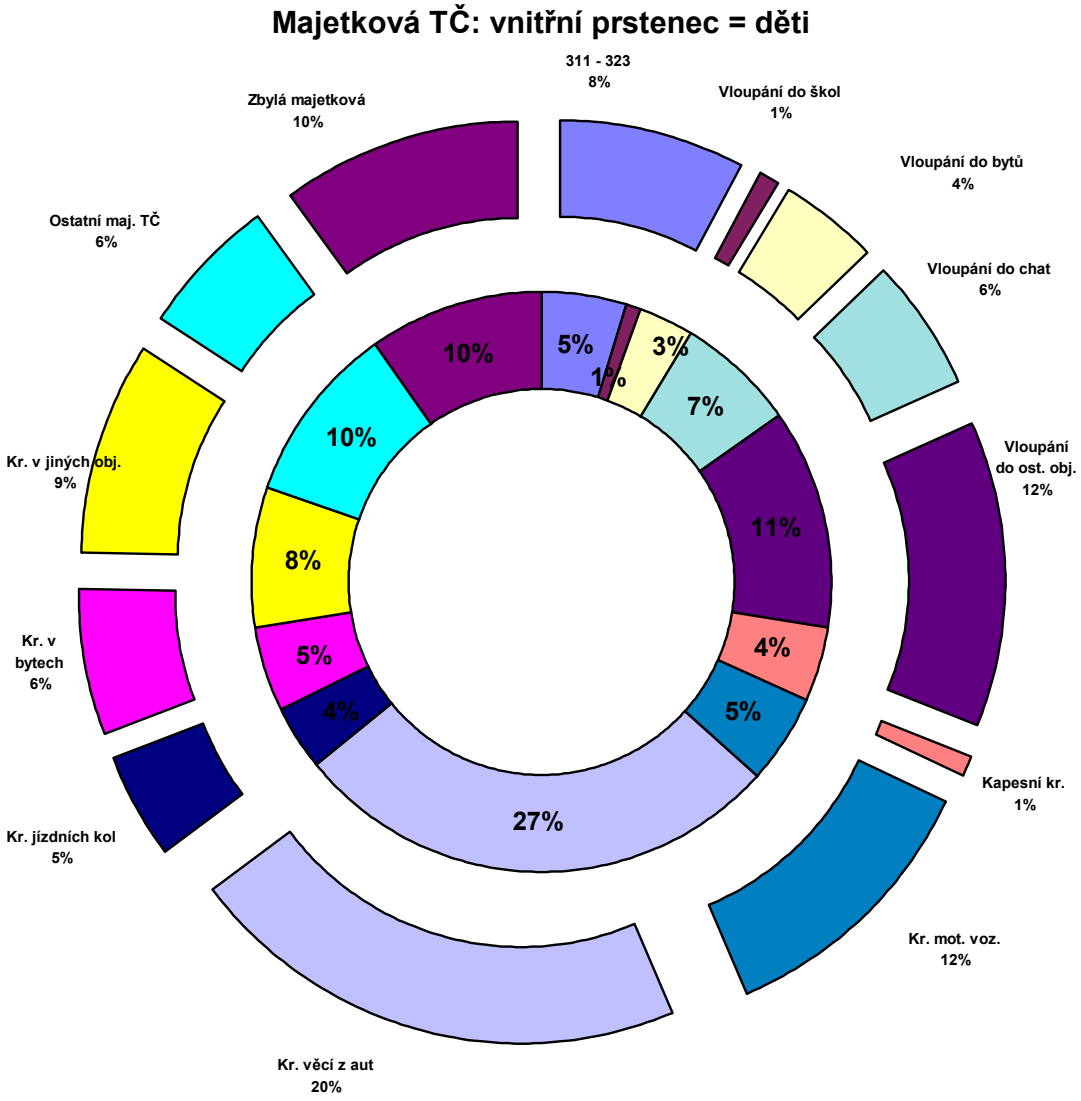

<u>Podíl dívek</u> na počtu stíhaných dětí je 8,42%, u stíhaných mladistvých jsou dívky zastoupeny ještě menším procentem (6,61%) - srovnej tab. č. 8.

Dívky jsou více zastoupeny zejména u kapesních krádeží, kde každý třetí pachatel je ženského pohlaví (dívky do 15 let - 33,1%, mladistvé dívky - 32,2%) a u krádeží v bytech

(dívky do 15 let - 21,3%, mladistvé dívky - 22%). Dívky se téměř nepodílejí na krádežích aut a věcí z aut či krádežích jízdních kol, vloupáních a vraždách.

Tabulka H: Souhrnné údaje o pachatelích trestných skutků podle věku a pohlaví za rok 1998

		věk						z toho ženy			
Skutek	**Celkem**	**děti**	**%**	**mladiství**	**%**	**děti+ml.**	**%**	**děti**	**%**	**mladistvé**	**%**
Celková kriminalita	129 271	8 824	6,82	10 549	8,16	19 373	14,99	743	8,42	697	6,61
Násilná kriminalita	18 546	1 009	5,44	1 203	6,49	2 212	11,93	94	9,32	63	5,24
Vraždy	307	2	0,65	16	5,21	18	5,86	0	0,00	0	0,00
Loupeže	2 400	242	10,08	380	15,83	622	25,92	25	10,33	16	4,21
Úmysl. ubl. na zdr.	7 054	267	3,79	370	5,25	637	9,03	14	5,24	19	5,14
Mravnostní kriminalita	1 514	88	5,81	171	11,29	259	17,11	10	11,36	6	3,51
Majetková kriminalita	54 627	6 797	12,44	7 754	14,19	14 551	26,64	508	7,47	474	6,11
Krádeže vloupáním	15 865	2 617	16,49	2 499	15,75	5 116	32,25	169	6,46	111	4,44
311 a 321 a 323	3 809	434	11,39	594	15,59	1 028	26,99	25	5,76	23	3,87
Vloupání do bytů	2 503	352	14,06	357	14,26	709	28,33	43	12,22	39	10,92
Vloupání do chat	2 366	434	18,34	346	14,62	780	32,97	35	8,06	20	5,78
Vloupání do ost. obj.	6 204	1 205	19,42	1 055	17,00	2 260	36,43	54	4,48	23	2,18
Krádeže prosté	29 172	3 149	10,79	4 469	15,32	7 618	26,11	280	8,89	332	7,43
Kr. kapesní	750	178	23,73	87	11,60	265	35,33	59	33,15	28	32,18
Kr. aut	4 042	191	4,73	893	22,09	1 084	26,82	4	2,09	20	2,24
Kr. věcí z aut	4 593	705	15,35	934	20,33	1 639	35,68	16	2,27	11	1,18
Kr. j. kol	1 709	250	14,63	305	17,85	555	32,48	7	2,80	10	3,28
Kr. v bytech	3 388	320	9,45	591	17,44	911	26,89	68	21,25	130	22,00
Kr. v jiných obj.	8 051	599	7,44	765	9,50	1 364	16,94	72	12,02	90	11,76
Ostatní krádeže	4 024	433	10,76	380	9,44	813	20,20	34	7,85	24	6,32
Ostatní majetkové TČ	3 994	980	24,54	596	14,92	1 576	39,46	58	5,92	17	2,85
Ostatní kriminalita	15 024	657	4,37	963	6,41	1 620	10,78	86	13,09	84	8,72
Výtržnictví	3 756	208	5,54	340	9,05	548	14,59	17	8,17	12	3,53
Požáry	321	185	57,63	19	5,92	204	63,55	19	10,27	2	10,53
Zbývající kriminalita	19 717	261	1,32	332	1,68	593	3,01	41	15,70	43	12,95
Hospodářská krimin.	16 887	12	0,07	125	0,74	137	0,81	4	33,33	27	21,60

3.3.2 Regionální rozložení kriminality dětí a mladistvých podle počtu stíhaných osob

Počet stíhaných osob (v kategoriích celkem, děti, mladiství, celkem mládež do 18 let) byl pro možnost porovnání mezi jednotlivými kraji a okresy ČR indexován na 10 000 osob (mužů) v příslušném věku v daném územním celku.

Tabulka I: Absolutní četnosti a index stíhaných osob ve vybraných kategoriích občanů (celkem, děti, mladiství, mládež do 18 let) v rámci jednotlivých krajů (údaje za rok 1998).

ČR

Kategorie	Celkem	Muži	Stíháno	Index
Celkem	10 299 125	5 008 730	129 271	258
6-14	1 172 767	600 622	8 824	147
15-18	598 480	306 449	10 549	344
0-18	2 393 512	1 226 510	19 373	158

SvČ

Kategorie	Celkem	Muži	Stíháno	Index
Celkem	1 179 242	576 369	19 429	337
6-14	137 317	70 094	1 437	205
15-18	70 094	35 918	1 728	481
0-18	282 973	144 913	3 165	218

Praha

Kategorie	Celkem	Muži	Stíháno	Index
Celkem	1 200 455	567 362	14 737	260
6-14	116 399	59 695	456	76
15-18	62 645	32 060	871	272
0-18	238 770	122 296	1 327	109

VČ

Kategorie	Celkem	Muži	Stíháno	Index
Celkem	1 233 858	602 289	13 972	232
6-14	142 084	73 003	1 066	148
15-18	71 931	36 923	1 160	314
0-18	291 088	149 710	2 226	149

StČ

Kategorie	Celkem	Muži	Stíháno	Index
Celkem	1 105 964	539 661	12 272	227
6-14	110 225	62 651	813	130
15-18	63 735	32 615	994	305
0-18	239 557	128 867	1 807	140

JM

Kategorie	Celkem	Muži	Stíháno	Index
Celkem	2 052 832	998 195	20 460	205
6až14	238 942	122 681	1 268	103
15-18	123 023	62 945	1 749	278
0-18	487 155	249 731	3 017	121

JČ

Kategorie	Celkem	Muži	Stíháno	Index
Celkem	700 773	343 913	8 942	260
6-14	81 554	41 784	817	196
15-18	41 446	21 242	762	359
0-18	166 313	85 303	1 579	185

SM

Kategorie	Celkem	Muži	Stíháno	Index
Celkem	1 967 813	961 062	27 162	282
6-14	237 144	121 125	2 169	179
15-18	116 255	59 421	2 226	375
0-18	477 670	244 205	4 395	180

ZČ

Kategorie	Celkem	Muži	Stíháno	Index
Celkem	858 188	419 879	12 297	293
6-14	97 102	49 592	798	161
15-18	49 351	25 325	1 059	418
0-18	197 986	101 488	1 857	183

Index stíhaných osob = počet vyšetřovaných osob/počet obyvatel mužů v dané věkové kategorii x 10 000

V České republice činil index stíhaných osob (podle uvedeného výpočtu) u dětí - 150 a u mladistvých - 344.

Z hlediska **krajů** jsou z pohledu kategorie „děti“ nejzatíženějšími regiony: severočeský (index 205), jihočeský (index 196) a severomoravský kraj (index - 179), u kategorie „mladiství“ pak kraj severočeský (index 481), západočeský (idex 418) a severomoravský (index 375).

Podíváme-li se podrobněji na regionální rozložení kriminality dětí a mladistvých je možné vysledovat, kde vznikají jakási lokální ohniska tohoto jevu. Jedná se především o celý severočeský region, následně pak okresy Karviná a Ostrava - město, okresy České Budějovice a Český Krumlov, okresy Cheb, Sokolov, Tachov a Domažlice, okresy Náchod a Rychnov n/K. Následují pak samostatné okresy: Mělník, Plzeň - město, Bruntál a Beroun.

Grafy č. 4, 5:

Okresy ČR podle indexu počtu stíhaných osob - děti 1998

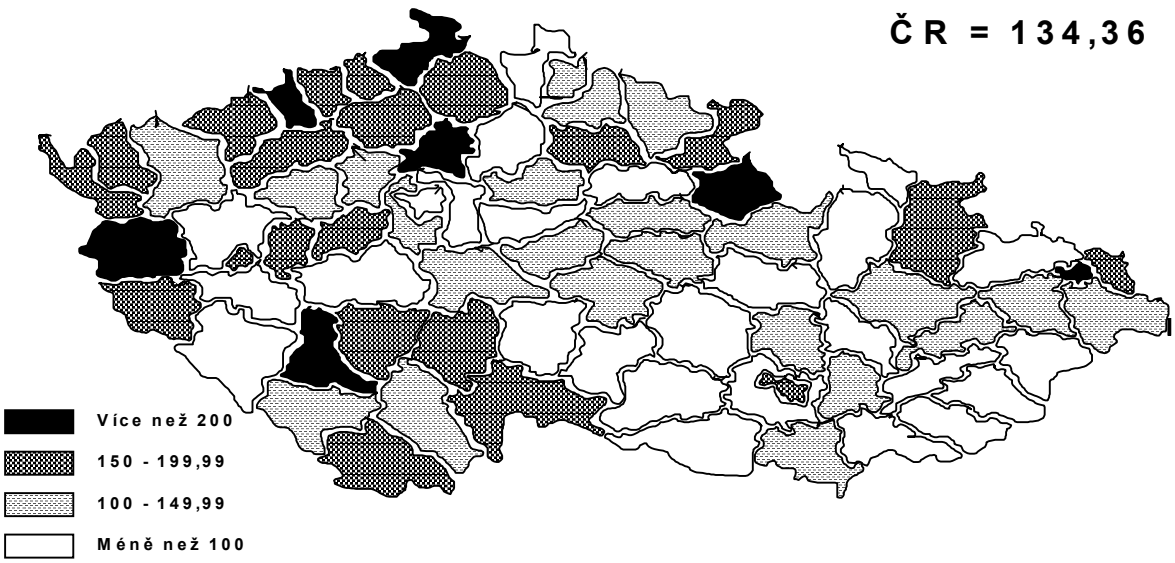

Okresy ČR podle indexu počtu stíhaných osob - mladiství 1998

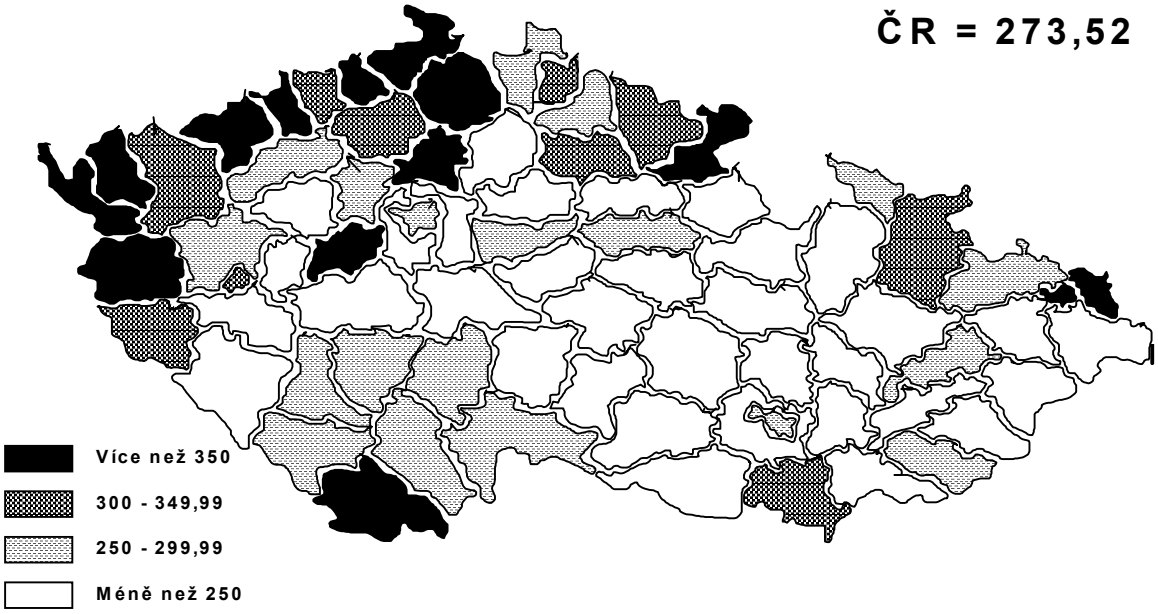

3.4 Závěry z rozboru dat

- Vývoj kriminality dětí a mladistvých od roku 1989 je v rámci celkového vývoje kriminality v České republice jednou z nejdynamičtějších oblastí.
- Z hlediska struktury kriminality dětí a mladistvých je patrné, že těžiště delikvence spočívá v majetkové trestné činnosti.

Z hlediska územního rozložení kriminality dětí a mladistvých jsou nejzatíženějšími regiony celá oblast severočeského kraje a okresy severovýchodní Moravy, které jsou zároveň vysoce zatíženy dalšími sociálně negativními jevy.

4. Sociálně právní ochrana dětí

Sociálně právní ochranou dítěte se rozumí zejména ochrana práva na příznivý vývoj, řádnou výchovu a ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění, rovněž jí chápeme působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Cílem sociálně právní ochrany je zájem a blaho dítěte (původně § 41 zák. o rodině, od 1. 4. 2000 § 1, 5 zákona č. 359/1999 o sociálně-právní ochraně dětí). Sociálně právní ochranu dětí zajišťují příslušné orgány a obce tím, že zejména zjišťují případy ohroženého nebo narušeného vývoje nebo výchovy dětí a jsou povinny činit opatření k odstranění jejich příčin a důsledků, hlavně opatření směřující k ochraně dětí před tělesným nebo duševním násilím a zanedbáváním.

Smyslem intervence státu do soukromých vztahů je ochrana dítěte jako slabšího vůči třetím osobám, vůči okolním negativním jevům a v neposlední řadě někdy ochrana dítěte před ním samotným, protože dítě není vždy schopno posoudit negativní důsledky svého jednání.

Vyžaduje-li to zájem na řádné výchově dítěte, může soud, neučinil-li tak orgán sociálně právní ochrany dětí, učinit tato **opatření**:

a) napomene vhodným způsobem nezletilého, jeho rodiče a osoby, které narušují jeho řádnou výchovu

b) stanoví nad nezletilým dohled a provádí jej za součinnosti školy, občanských sdružení v místě bydliště nebo na pracovišti

c) uloží nezletilému omezení, která zabrání škodlivým vlivům na jeho výchovu, zejména návštěvu podniků a zábav pro nezletilé vzhledem k jeho osobě nevhodných.

Učiní-li tato opatření orgán sociálně právní ochrany dětí, nepotřebuje schválení soudu. Oba uvedené orgány rozhodují o jednotlivých výchovných opatřeních samostatně. Měnit nebo rušit taková opatření může orgán, který jej učinil (§ 43 odst. 2 a 3, od 1. 4. 2000 § 43 odst. 1 a 2 zák. o rodině). Jednotlivá výchovná opatření mají různou povahu a účel. Všechna opatření jsou ukládána na základě projednání ve správním řízení podle zák. č. 71/1967 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Ad a) *Napomenutí* je nejmírnějším výchovným opatřením. Dítě lze napomenout tehdy, jestliže je ve věku, kdy je schopno si uvědomit si své nevhodné chování, případně jeho důsledky, tedy za předpokladu, že napomenutí na dítě zapůsobí. K napomenutí rodičů dochází v případě, že zanedbali nebo porušili některou ze svých povinností k dítěti, přičemž se nemusí

jednat jen o povinnosti vyplývající z obsahu jejich rodičovské zodpovědnosti, ale i povinnosti, které jim ve vztahu k dítěti ukládají jiné právní předpisy. Například dítě zanedbává povinnou školní docházku, rodiče jej ponechávají bez dozoru nebo s ním nenavštěvují zdravotnické zařízení (povinné očkování). Třetí osoby, které mohou být napomenuty, jsou jak příbuzní, tak i zcela cizí osoby; mohou to být i osoby, které mají dítě na základě rozhodnutí soudu ve své péči. Důvodem je narušování řádné výchovy nezletilého.

Ad b) *Dohled* nad nezletilým může být nařízen, pokud se napomenutí míjí účinkem nebo jde o závažnější poruchy v chování nezletilého. Pokud dohled nařídí soud, dodržování těchto opatření sleduje obec nebo okresní úřad, jestliže o to soud požádá.

Ad c) *Omezení* nezletilému, které má zabránit škodlivým vlivům na jeho výchovu, je ukládáno v praxi poměrně zřídka. Jedná se například o zákaz návštěvy fotbalových utkání, herny apod. Efektivnost a zejména následná kontrola je zejména ve velkých městech značně problematická.

Opatření, kterými se omezuje rodičovská zodpovědnost, může učinit jen soud (§ 42 zák. o rodině č. 94/1963 Sb.). Jedná se o všechny případy svěření dítěte do náhradní rodinné výchovy a nařízení ústavní výchovy.

4.1 Ústavní výchova

(§ 46 zák. o rodině)

Nejsou-li splněny podmínky pro uložení ochranné výchovy podle § 86 tr. zák. a výchova dítěte je vážně ohrožena nebo vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit, může soud nařídit **ústavní výchovu** i v případě, že jiná výchovná opatření nepředcházela (§ 46 ZOR 94/ 1963 Sb. v platném znění).

Jinými výchovnými opatřeními rozumíme především opatření podle zákona o rodině, tj. napomenutí, dohled a omezení (viz výše). Dále je možné extenzívním výkladem mezi výchovná opatření zahrnout zásahy soudu do institutu rodičovské zodpovědnosti (zejména omezení § 44 zák. o rodině) a možnosti soudu upravit, omezit, eventuelně zakázat styk rodiče s nezletilým dítětem (§ 27 odst. 2 a 3). Za jiná výchovná opatření lze také považovat odebrání dítěte z rodiny a umístění ve výchově jiné fyzické osoby než rodiče nebo v pěstounské péči.

O odebrání dítěte z jeho přirozené nebo náhradní rodiny rozhoduje pouze soud, a to na návrh okresního úřadu (§ 74 OSŘ). Soud předběžným opatřením rozhodne o odebrání dítěte tehdy, jestliže shledá, že se nezletilé dítě ocitlo bez jakékoli péče, nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy nebo narušeny. O návrhu musí být rozhodnuto bezodkladně, nejpozději do 24 hodin poté, co byl podán.

Řízení o nařízení ústavní výchovy může být zahájeno i bez návrhu, neboť se jedná o řízení ve věci péče o nezletilé (§176 a násl. OSŘ). Řízení však může být zahájeno i na návrh, který je oprávněn podat i okresní úřad (§14 zák. o soc.-pr. ochraně dětí 359/1999 Sb., účinný od 1. 4. 2000). Soud není návrhem vázán.

Výchova nezletilého dítěte je vážně ohrožena, jestliže rodiče dítě zanedbávají po stránce výchovné, citové, materiální, hygienické apod., nevykonávají nad ním dohled, tolerují například záškoláctví, požívání alkoholu popř. drog, gambling aj. Jedná se o takový stav, že existuje reálná možnost narušení výchovy dítěte a ústavní výchova zde plní funkci preventivní.

Vážně narušena je výchova nezletilého dítěte závadovými projevy vlastních rodičů nebo dalších osob, se kterými se dítě stýká. Dále ji narušuje výchovná nezpůsobilost rodičů, jejich asociální chování a vlivy širšího rodinného prostředí. Zde tedy nastupuje ústavní výchova s funkcí nápravnou.

Za jiné závažné důvody, pro které rodiče nemohou výchovu nezletilého dítěte zabezpečit, je možné považovat vážnou nemoc rodičů, pro kterou nemohou výchovu dítěte

zajistit, invaliditu rodičů nebo dítěte, dlouhodobou nepřítomnost rodičů z různých důvodů (např. vazba, výkon trestu), smrt rodičů apod. Tyto důvody mohou existovat i u dítěte samotného - například jeho duševní porucha. V tomto případě plní ústavní výchova funkci výchovnou s akcentem na ochranu zájmů dítěte.

Z důležitých důvodů může soud prodloužit ústavní výchovu až na jeden rok po dosažení zletilosti. Soud o ústavní výchově rozhoduje rozsudkem, jako věcně příslušný rozhoduje v prvém stupni okresní soud (§ 9 odst. 1 OSŘ), místní příslušnost je dána § 88 písm. c) OSŘ. Ve věci jedná a rozhoduje samosoudce (§ 36a odst. 2 OSŘ).

Ústavní výchova dětí od narození do věku tří let je vykonávána ve zdravotnických zařízeních. Pro děti do jednoho roku v kojeneckých ústavech, od jednoho do tří let v dětských domovech (§ 38 zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů). Školským zařízením pro výkon ústavní výchovy nezletilých dětí nad tři roky věku jsou dětské domovy, pro výkon ÚV obtížně vychovatelné mládeže a ochranné výchovy to jsou zvláštní výchovná zařízení.

Před nařízením ústavní výchovy je soud povinen zkoumat, zda výchovu dítěte nelze zajistit náhradní rodinnou péčí, která má přednost před výchovou ústavní. Pominou-li po nařízení ústavní výchovy její důvody nebo lze-li dítěti zajisti náhradní rodinnou péči, soud ústavní výchovu zruší.

Ústavní výchova *není opatřením podle trestního práva*, je výchovným opatřením podle rodinného práva a nemůže nahrazovat ochrannou výchovu, pokud jsou splněny zákonné podmínky pro její uložení. (§ 84 odst. 1, § 86 tr. zák.).

4.2 Ochranná výchova

(§§ 84 - 86 tr. zák.)

Základní podmínkou pro uložení ochranné výchovy v trestním řízení je odsouzení, tj. uznání vinným pro trestný čin.

Ochranná výchova je druhem ochranného opatření (§ 71 tr. zák.), které lze uložit pouze mladistvému (tj. osobě, která v době spáchání trestného činu *dovršila patnáctý rok svého věku a nepřekročila osmnáctý rok věku*), respektive osobě, která *dovršila dvanáctý rok věku a je mladší než patnáct let* (§ 86 tr. zák.). Ochranná opatření jsou vedle pohrůžky tresty, ukládání a výkonu trestu prostředky k dosažení účelu zákona. Ochranná opatření jsou jedním z druhů trestněprávních sankcí, jde o samostatnou kategorii, které je možno uložit nejen trestně odpovědným osobám, ale *také osobám, které nejsou odpovědné* (buď pro nepříčetnost, nebo pro nedostatek věku). Jsou určitou újmou a omezením osobní svobody a práv toho, komu jsou ukládána. Újma způsobená výkonem ochranných opatření však není jejich funkční složkou, ale jen nevyhnutelným účinkem.

Ochranná opatření jsou ukládána pouze trestním, pouze výjimečně civilním soudem a jsou vynutitelná státní mocí. Platí pro ně obdobně jako pro tresty zásada „nullum crimen, nulla poena sine lege“.

Podmínky pro uložení ochranné výchovy stanoví § 84 odst. 1 písm. a):

a) o výchovu mladistvého není náležitě postaráno

b) dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána nebo

c) vyžaduje to prostředí, v němž mladistvý žije.

Splnění těchto podmínek musí soudu vyplynout z úplného zjištění poměrů mladistvého (§ 292 tr. ř.). Zjištění, že o výchovu mladistvého není náležitě postaráno, že dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána anebo že mladistvý žije v prostředí, které má nepříznivý vliv na jeho fyzický a duševní vývoj, nemusí být samo o sobě ještě dostačujícím podkladem pro posouzení, zda v konkrétním případě má být mladistvému uložena ochranná výchova. Uložení ochranné výchovy mladistvému znamená odnětí nezletilce z výchovy rodičů a jeho zařazení do kolektivní výchovy s přísnějším režimem. Protože jde o *hluboký zásah do práv občanů*, lze ochrannou výchovu uložit teprve tehdy, když méně intenzívní prostředky výchovy již nemají naději na úspěch. K posouzení osobnosti mladistvého a pro

rozhodnutí o tom, jaký výchovný prostředek je třeba v konkrétním případě zvolit, bude zpravidla potřebné přibrat znalce z oboru psychiatrie nebo psychologie pro mládež.

Při opatřování podkladů pro rozhodnutí, zda mladistvému má být uložena ochranná výchova, je třeba spolupracovat se zařízeními, kterým je svěřena péče o mládež. To je zpravidla referát sociálních věcí příslušného okresního, respektive obvodního úřadu, zastoupený příslušným pracovníkem, který podá po prošetření požadovaných otázek zprávu o výchovném prostředí mladistvého (§ 292 tr. řádu).

Jeho zjištění však nezbavuje orgány činné v trestním řízení povinnosti dalšími vhodnými důkazy i jiným způsobem *opatřit dostupné informace* týkající se poměrů mladistvého. Těmito důkazy mohou být například výslech rodičů, mladistvého, učitelů, vychovatelů, (jako svědků), vyjádření školy, zájmových organizací, spisy o předchozích odsouzeních, zprávy o chování ve výkonu trestu, v dětském domově nebo výchovném ústavu pro mládež.

V některých případech informace z uvedených zdrojů neposkytují dostatečný podklad pro správné poznání konkrétního rozumového a mravního vývoje mladistvého, a proto je zapotřebí za účelem odstranění pochybností opatřit odborná vyjádření od pedagogicko-psychologických poraden, diagnostických ústavů, eventuelně opatřit znalecký posudek pedopsychologa. V případě nutnosti zkoumat duševní stav obviněného mladistvého by zpravidla měl posudek rovněž podat příslušný specialista.

Při zjišťování jednotlivých podmínek uvedených pod písmeny a) - c) musí být soudem zejména objasněno:

Ad a) výchovné prostředí a možnosti výchovného působení v rodině, ve škole, v učilišti apod., a to jak v době rozhodování, tak i z hlediska budoucího působení

Ad b) míra zanedbání dosavadní výchovy mladistvého a příčiny tohoto stavu, zejména se zřetelem k tomu, jaké jsou nedostatky v rodinné výchově a kdo a jakým způsobem se na zanedbání výchovy podílel a podílí atd.

Ad c) charakterové a morální vlastnosti osob, se kterými mladistvý žije v rodině, se kterými se stýká ve škole a na pracovišti, rovněž těch, se kterými se stýká pravidelně, jejich občanské postoje, přístup ke kriminalitě a například i jejich vztah k osobám, které se dopouštějí trestné činnosti.

Ve všech těchto případech je třeba zkoumat i *osobní povahové vlastnosti* mladistvého, jeho postoje ke společnosti, ke vzdělání, ke kultuře, ale i k takzvané asociální či přímo kriminální subkultuře. Při zkoumání osobnosti mladistvého je třeba též hodnotit, do jaké míry

se zanedbaná výchova, popř. okolnost, že o jeho výchovu není náležitě postaráno, a prostředí, ve kterém žije, podílely na spáchání trestného činu mladistvým.

Soud ukládá ochrannou výchovu mladistvému za těchto podmínek:

a) samostatně, upustil-li od potrestání podle § 77 odst. 2 tr. zák.

b) vedle trestu, jestliže tu nejsou splněny podmínky pro upuštění od potrestání

Ochrannou výchovu lze mladistvému uložit vedle kteréhokoli trestu uvedeného v § 78 tr. zák. s výjimkou trestu vyhoštění, neboť jestliže vyžaduje uložení tohoto trestu bezpečnost lidí nebo majetku, anebo jiný obecný zájem (§ 57 tr. zák.), bude zřejmě tento zájem vyžadovat, aby byl tento trest vykonán co nejrychleji. Problematické bude též uložení ochranné výchovy vedle peněžitého trestu vzhledem k tomu, že peněžitý trest by měl být uspokojen z jeho výdělečné činnosti, avšak během výkonu ochranné výchovy není mladistvý výdělečně činný. Přitom nástup výkonu ochranné výchovy by měl být nařízen v době co nejkratší, aby bylo dosaženo jejího účelu. Při ukládání ochranné výchovy vedle nepodmíněného trestu odnětí svobody je nutno respektovat skutečnost, že s výkonem ochranné výchovy nelze začít po dovršení osmnácti let.

Ochrannou výchovu nelze uložit vojákovi (§ 84 odst. 2 tr. zák.).

Výkon ochranné výchovy nařizuje předseda senátu soudu, který ve věci rozhodl v prvním stupni (§ 315 odst. 3 tr. řádu)

Ochranná výchova se vykonává ve zvláštních zařízeních, která existují v resortu Ministerstva školství, vyžaduje-li to však zdravotní stav chovance, vykonává se v léčebném ústavu. Výchovná zařízení zřizuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ve smyslu § 12 odst. 3 zákona č. 564/1990 Sb. o státní správě a samosprávě ve školství, ve znění zákona č. 256/1994 Sb. a zákona č. 139/1995 Sb. Podle zákona č. 76/1978 Sb., o školských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů, se za zvláštní výchovná zařízení k výkonu ochranné výchovy považují **výchovné ústavy pro mládež** a **diagnostické ústavy.**

Osoby mladší patnácti let ochrannou výchovu vykonávají v **dětských výchovných ústavech**. Dále existují také výchovné ústavy pro nezletilé matky. Ústav s výchovně léčebným režimem pečuje po dobu nezbytné potřeby o mládež ze speciálních výchovných zařízení, u níž byla zjištěna přechodná nebo trvalá duševní porucha takového druhu a stupně, že nemůže být vychovávána v ostatních zařízeních pro výkon ochranné výchovy, pokud tato

duševní porucha nevyžaduje léčení ve zdravotnickém zařízení, ani umístění v zařízení na úseku sociální péče.

Výkon ochranné výchovy začíná v diagnostických ústavech, jejichž prostřednictvím se osoby, jimž byla uložena ochranná výchova, přijímají a rozmisťují do příslušných ústavů po potřebném psychologickém a pedagogickém vyšetření. Tyto diagnostické ústavy se člení na *dětské diagnostické ústavy* a *diagnostické ústavy pro mládež.*

Osoby duševně nebo tělesně nemocné se pro výkon ochranné výchovy umísťují v léčebných ústavech zdravotní správy, popř. v ústavech sociální péče. Ochranné léčení se jim však neukládá. Ochranná výchova v léčebném zařízení se nevykonává jen na osobách, které jsou zmenšeně příčetné, ale též na osobách, u nichž je potřebné léčení, které nemůže být poskytnuto ve speciálních výchovných zařízeních, a to včetně ústavu s výchovně léčebným režimem, kde se jinak vykonává ochranná výchova.

V zařízeních a ústavech, kde je vykonávána ochranná výchova, se zabezpečuje výchova a péče, kterou by měli mládeži poskytnout rodiče nebo zákonní zástupci. Mimo toho zákon ukládá, aby řádným pedagogickým vedením byla zabezpečena příprava chovance na jeho budoucí povolání. Tato je zajištěna vytvářením příznivých podmínek pro studium mládeže na středních školách, pomocí při volbě povolání a pomocí při sjednávání učebních a pracovních poměrů.

Ochranná výchova trvá dokud to vyžaduje její účel, nejdéle do dovršení 18. roku věku chovance, výjimečně do 19. roku. Soud od ochranné výchovy upustí, pominou-li důvody, pro které byla uložena, nebo může mladistvého podmíněně umístit mimo výchovné zařízení, jsou-li splněny podmínky, stanovené v § 85 odst. 5 tr. zák.: „ jestliže převýchova mladistvého pokročila do té míry, že lze očekávat, že i bez omezení, jimž je podroben ve výchovném zařízení, se bude řádně chovat a pracovat, avšak dosud nepominuly všechny okolnosti , pro než byla ochranná výchova uložena, může soud mladistvého podmíněně umístit mimo výchovné zařízení.“ Toto opatření může však zrušit (§ 85 odst. 6 tr. zák.: „nesplní-li mladistvý očekávání, že i mimo výchovné zařízení se bude řádně chovat a pracovat, soud podmíněné umístění mimo výchovné zařízení zruší a rozhodne, že se ve výkonu ochranné výchovy pokračuje ve výchovném zařízení.“).

Účelem je vhodnou výchovou odstranit, popřípadě omezit možnost vzniku dalších, pro společnost nebezpečných následků zanedbané výchovy a zároveň umožnit jednotlivci jeho další rozvoj, aby se mohl stát řádným občanem. Ochranná výchova by měla být základním opatřením trestního soudu vůči mladistvým v závažnějších věcech , neboť uložení ochranné

výchovy ve vhodných případech by mohlo nahradit funkci nepodmíněného trestu odnětí svobody.

Ochrannou výchovu je možno uložit i osobě, která dovršila 12. rok věku a je mladší než 15 let; tedy **trestně neodpovědné osobě pro nedostatek věku**. Podle § 86 tr. zák. je uložení ochranné výchovy jednak obligatorní a jednak fakultativní.

- Obligatorní uložení nastupuje v případě, že osoba, která dovršila 12. rok věku a je mladší než 15 let, spáchá některý čin, který by u dospělého pachatele zakládal skutkovou podstatu trestného činu, na který trestní zákon ve zvláštní části stanoví možnost uložení *výjimečného trestu* odnětí svobody.
- Fakultativně může soud uložit ochrannou výchovu osobě mladší 15 let, která spáchala čin jinak trestný, jestliže je to nutné k zajištění její řádné výchovy (viz podmínky § 84 odst. 1 písm. a)).

Ochrannou výchovu osobě mladší 15 let lze uložit jedině v občanskoprávním řízení (§§ 176 - 180 OSŘ), na návrh státního zastupitelství i bez návrhu (§ 86 tr. zák.).

Oba uvedené výchovné instituty jsou si svým obsahem a účelem podobné, nelze je však vykonávat současně. Proto v případě, že již dříve byla uložena ústavní výchova, je nutné v souvislosti s ukládáním ochranné výchovy učinit opatření ke zrušení nařízení ústavní výchovy.

4.3 Zákon o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb.

účinný od 1. 4. 2000

Problematiku ústavní péče upravuje nově přijatý zákon o sociálně-právní ochraně dětí takto:

Sociálně právní ochranu zajišťují orgány sociálně právní ochrany, jimiž jsou okresní úřady, obce v přenesené působnosti, ministerstvo a Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí. Dále tuto ochranu zajišťují obce v samostatné působnosti a další právnické a fyzické osoby, jsou-li výkonem sociálně právní ochrany pověřeny (§ 4).

V případech, kdy soud nařídil ústavní výchovu, je třeba stanovit způsob, jakým se zajistí přijetí dítěte do takového ústavu (zařízení). Zákon stanoví postup okresního úřadu v takovém případě a zároveň zakotvuje oprávnění okresního úřadu k podání návrhu soudu na výkon rozhodnutí (§ 272 - 273a OSŘ) v případě, že se rodiče nebo jiné osoby odpovědné za výchovu dětí odmítají rozhodnutí soudu o nařízení ústavní výchovy dítěti podrobit (§ 28). Rovněž stanoví součinnost okresního úřadu se soudem v případě, že dítěti je nařízena ústavní výchova a k realizaci rozhodnutí o nařízení ústavní výchovy je třeba výkonu rozhodnutí.

Zákon nově zakotvuje *oprávnění okresních úřadů sledovat dodržování práv dítěte v ústavní péči*, a to bez ohledu na to, o jaký druh ústavu se jedná, kdo je zřizovatelem ústavu nebo jeho provozovatelem (§ 29). Ukládá se proto povinnost zaměstnanci okresního úřadu pravidelně v ústavním zařízení navštěvovat děti, jimž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova, a rovněž děti, které byly svými rodiči opuštěny (ponechány matkou ve zdravotnickém zařízení).

Zaměstnanec bude moci navštívit ústavní zařízení, pokud k tomu bude mít potřebné oprávnění vydané okresním úřadem. V souvislosti s návštěvou ústavního zařízení je stanovena pro zaměstnance okresního úřadu povinnost, zjistí-li porušení povinností ve vztahu k dítěti ústavním zařízením, aby oznamoval tyto skutečnosti okresnímu úřadu a sledoval nápravu nedostatků.

Činnost okresního úřadu spočívající ve sledování dětí v zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy v žádném směru nebude zasahovat do odborné péče, která se dítěti v ústavu (zařízení) poskytuje (zdravotní, výchovná apod.), protože bude spočívat jen v možnosti ověřit si, že základní osobní práva dítěte jsou respektována, že nadále trvají důvody pro pobyt dítěte v takovém ústavním zařízení, a to také s ohledem na oprávnění okresního

úřadu podávat návrhy soudu týkající se ústavní výchovy. V návaznosti na to se stanoví povinnost okresního úřadu pravidelně navštěvovat dítě umístěné v ústavu (zařízení).

V souvislosti s uvedeným oprávněním okresního úřadu jsou v zákoně zakotveny povinnosti ústavního zařízení, které z toho vyplývají. Jde o povinnosti, které mají umožnit uvedené činnosti ze strany okresního úřadu.

Obdobně jako zaměstnanci okresního úřadu se umožňuje navštěvovat ústavní zařízení také zaměstnanci ministerstva, a to rovněž na základě oprávnění, které v tomto případě vydává zaměstnanci ministerstvo.

Pobývání dítěte mimo ústavní zařízení je dosud nedostatečně právně upraveno. Zákon proto přesně vymezuje podmínky, za jakých může dítě umístěné v ústavním zařízení pobývat mimo toto zařízení, a po jak dlouhou dobu (§ 30). Účelem tohoto ustanovení je zamezit v řadě případů zcela nekontrolovatelnému povolování pobytu dětí mimo ústavní zařízení, a to i na značně dlouhou dobu. Tímto ustanovením se zabrání určitému svévolnému zacházení s dítětem, zajistí se kontrola pobytu dítěte mimo ústavní zařízení a znalosti získané z této kontroly pak umožní okresnímu úřadu činit potřebná opatření ve vztahu k dětem, například podávat návrh soudu na zrušení ústavní výchovy nebo navrhnout děti na jejich zařazení do evidence dětí vhodných pro osvojení nebo do pěstounské péče.

Současně vstoupí v účinnost 1. dubna 2000 také zákon **360/1999 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o sociálně-právní ochraně dětí**. Jsou zde upraveny změny některých paragrafů například zákona o rodině (94/1963 Sb. ve znění pozdějších předpisů), trestního zákona (140/1961 Sb. ve znění novel), občanského soudního řádu (99/1963 Sb. ve znění pozdějších předpisů) a dalších: 100/1988 Sb.; 114/1988 Sb.; 200/1990 Sb.; 576/1990 Sb.; 455/1991 Sb.; 582/1991 Sb.; 368/1992 Sb.; 307/1993 Sb.; 117/1995 Sb.; 118/1995 Sb.; 160/1995 Sb.

Samotný zákon o sociálně-právní ochraně dětí zrušuje zákon 50/1973 Sb. o pěstounské péči a jeho změny a doplnění, vyplývající ze zákonů 58/1984 Sb. a 118/1992 Sb. Pěstounská péče bude upravena v zákoně o rodině nově vloženými §§ 45a až 45d s účinností od 1. 4. 2000.

✧ **Použité prameny a zákonné texty:**

Hrušáková, M. a kolektiv: Zákon o rodině: Komentář, 1. vydání, Praha, C. H. Beck 1998

Šámal, P.- Púry, F.- Rizman, S.: Trestní zákon: Komentář, 3. vydání, Praha, C. H. Beck 1998

Šámal, P.- Král, V.- Baxa, J.- Púry, F.: Trestní řád : Komentář, 2. vydání, Praha, C. H. Beck 1997

zákon č. 99/1963 Sb. občanský soudní řád v platném znění

zákon č. 114/1988 Sb. o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení v platném znění

zákon č. 20/1966 o péči o zdraví lidu v platném znění

zákon č. 50/1973 o pěstounské péči v platném znění

zákon č. 359/1999 o sociálně-právní ochraně dětí

zákon č. 360/1999, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o sociálně-právní ochraně dětí

zákon č. 94/1963 o rodině v platném znění

zákon č. 140/1961 trestní zákon v platném znění

zákon č. 141/1961 trestní řád v platném znění

zákon č. 564/1990 o státní správě a samosprávě ve školství v platném znění

zákon č. 76/1978 o školských zařízeních v platném znění

5. Sociální práce ve vztahu k mládeži v ČR a Velké Británii

✧ **Možnosti řešení situace dítěte, které má problémy**

V ideálním případě dítě vyrůstá v rodinném prostředí a existuje někdo, kdo má za dítě odpovědnost, kdo se o ně stará a zajišťuje jeho výchovu. Tato osoba je také tím, kdo by měl řešit případné problémy v chování dítěte.

Z nejrůznějších důvodů se může stát, že rodiče nejsou schopni dostát závazkům, které pro ně vyplývají z rodičovské odpovědnosti a je řada na dalších institucích, aby se pokusily rodiče doplnit, popřípadě zastoupit, ve výchově a péči o dítě.

Zákon o rodině a další předpisy dávají možnost orgánům sociálně právní ochrany dětí a dalším orgánům několik prostředků, které mohou použít.

5.1 Sociální práce ve vztahu k dětem a mládeži v ČR – některé postřehy

Stát deklaruje, že rodina a mládež je pod jeho ochranou, je tedy jedním z jeho úkolů podporovat rodiny a také zasahovat tam, kde rodina ve vztahu k dítěti neplní zásadním způsobem svoji funkci. Jak se ukazuje i v tomto výzkumu, většina predelikventů pochází z problematických, často značně nestabilních rodin. Úkolem sociálních pracovníků by mělo být včas podchytit první signály toho, že rodina se potýká s problémy, které mohou zásadním způsobem ovlivnit další vývoj dítěte. Pokud chceme nějak hodnotit současný stav sociální práce u nás, musíme nejdřív podotknout, že se jedná o obor, kde velmi záleží na osobnosti jednotlivých pracovníků, na jejich přístupu ke své práci a ke klientům. I ve špatném systému mohou fungovat dobří pracovníci, podobně i v dobrém systému se může stát, že špatní pracovníci nebudou využívat všechny možnosti, které jim systém nabízí pro práci s klienty.

Práci s rodinami a dětmi se v současné době věnují nejvíce orgány sociálně právní ochrany dětí (nejčastěji okresní úřady a obce). Úkoly a pravomoci těchto orgánů nově stanovuje zákon o sociálně-právní ochraně dětí, který byl v nedávné době přijat a nabývá účinnosti od 1. dubna 2000. Vymezuje a upravuje preventivní a poradenskou činnost, opatření na ochranu dětí, zprostředkování osvojení a pěstounské péče, ústavní a ochrannou výchovu, dále péči o děti vyžadující zvýšenou pozornost, sociálně-právní ochranu ve vztahu k cizině, také zařízení sociálně-právní ochrany, včetně zařízení pro výkon pěstounské péče a

výchovně-rekreačních táborů pro děti. Zákon počítá s výkonem sociálně-právní ochrany pověřenými osobami na základě pověření. Zároveň je stanoven rozsah činností, které je možné na základě pověření provádět, a sankce za to, když fyzická nebo právnická osoby provádí sociálně-právní ochranu bez pověření.

Některé problémy, jako je velký počet případů připadajících na jednoho pracovníka orgánu sociálně právní ochrany nebo další vzdělávání a supervize pro tyto pracovníky, však ani nový zákon neřeší a ani nemůže.

Stává se, že signály o tom, že rodina potřebuje pomoc, jsou přehlédnuty nebo zanedbány. Bohužel ani když rodina je v péči pracovníků OPD, nemusí se jí dostat té pomoci, kterou pro zvládnutí svých problémů potřebuje. Není v silách OPD pracovat s rodinami systematicky a dlouhodobě, docházet do rodin často a pravidelně, zajišťovat terapii, někdy chybí spolupráce s psychologem. Nedaří se napravovat takové nedostatky v péči o dítě, které vedou ke stavu, že je v zájmu dítěte být umístěno mimo vlastní rodinu. Pomoc a podpora rodinám, ze kterých bylo dítě již odebráno, je pak zcela minimální. Přitom v ústavní péči se nachází mnoho dětí kvůli nevyhovující bytové situaci rodiny.

Vhodným doplněním práce státních orgánů v této oblasti je také práce nestátních subjektů, do přijetí zákona o sociálně-právní ochraně dětí však nemají žádná oprávnění, nemohou získávat informace od OPD, informovat se na dítě ve škole nebo vstupovat bez souhlasu rodičů do míst, kde se dítě zdržuje. Nestátní organizace nejsou schopny pokrýt celé území, jejich materiální podmínky bývají někdy velmi špatné. Některé zaměstnávají vysoce profesionální pracovníky, snaží se o dobré výsledky v práci s celou rodinou a o vzájemnou spolupráci s ostatními institucemi v této sféře. V jiných organizacích naopak není velké nadšení a pracovní nasazení vyváženo odpovídající profesionalitou práce.

Když je dítě umisťováno mimo vlastní rodinu, stále je většinou řešením ústavní výchova, nikoliv náhradní rodinná péče (NRP), která má podle novelizovaného znění § 46 odst.2 zákona o rodině přednost. Pokud je dítě svěřováno do výchovy jiné osoby než rodiče, jedná se většinou o příbuzné dítěte, nejčastěji některou z babiček. Takové řešení je zajisté lepší než ústavní výchova, nicméně bývá pro prarodiče někdy až příliš velkou finanční zátěží.

Pěstounská péče je stále ještě chápána jako spíše dlouhodobé nebo trvalé řešení situace dítěte. Není využívána možnost přechodné pěstounské péče, možná i proto, že žadatelé o pěstounskou péči nejsou připravováni na možnost poskytnout zázemí dítěti jen na časově omezenou dobu. Také pro biologické rodiče je umístění jejich dítěte do pěstounské

péče signálem, že o dítě přicházejí. Nejednou se stalo, že dítě bylo umístěno do pěstounské rodiny v době, kdy byl jeho vlastní otec ve výkonu trestu. Po svém návratu někdy způsoboval nové rodině i dítěti vleklé nepříjemnosti. Jen ve velmi malém počtu případů jsou vztahy mezi pěstouny a biologickými rodiči dobré a rodiče dítě v pěstounské péči navštěvují. Tak tomu však nemusí být, pokud se ustálí užívání přechodné pěstounské péče i pro případy, kdy je jen třeba vyřešit poměry v přirozené rodině dítěte a je naděje, že se dítě bude moci do rodiny vrátit. Takové řešení by bylo v mnoha případech pro dítě mnohem přínosnější, mělo by možnost zažít život ve fungující rodině, naučit se některé návyky, které z původní rodiny neznalo.

Pěstounská péče je často dobrým řešením pro děti s výchovnými problémy, kvalitní a zkušení pěstouni jsou schopni problémy včas podchytit a v případě potřeby se obrátit na odborníky. Někdy je dokonce úspěšné i umístění dítěte v pubertálním věku s výchovnými problémy do náhradní rodiny.

Zprostředkováním náhradní rodinné péče se v současné době zabývají z nevládních organizací především Fond ohrožených dětí a Středisko náhradní rodinné péče. Podle nového zákona o sociálně-právní ochraně dětí by tato činnost měla být nadále vyhrazena pouze státu.

Fond ohrožených dětí (FOD)

Za 10let činnosti se FOD podařilo umístit celkem přes 350 dětí. Podle vyjádření pracovníků FOD byla většina umístění úspěšná, jen v ojedinělých případech došlo k tomu, že dítě muselo z rodiny odejít.

K vyhledávání rodin využívá FOD i postupy, které nepřipadají všem jako zcela korektní. Mezi takové patří zveřejňování fotografií dětí, pro které je třeba najít náhradní rodinu, ve Zpravodajích FOD. Tento způsob se však velmi osvědčil a mnoho dětí se tímto způsobem dostalo do vhodné rodiny. Mezi další kontroverzní postupy patří poradensko-relaxační pobyty pro pěstounské rodiny a zájemce o pěstounskou péči. Na těchto pobytech dochází také ke kontaktu dětí, pro které FOD hledá rodinu, a zájemců o NRP.

V druhé polovině roku 1999 požádal FOD jednotlivé okresní úřady o vyjádření k tomu, jak prospívají děti, jimž zprostředkoval náhradní rodinu FOD.

Je obtížné nějak jednotlivá vyjádření shrnout, protože hodnocení jsou přes velkou snahu o objektivnost velmi rozdílná co do kritérií, kterými se zabývají

K náhradní rodinné péči přes FOD se vyjádřilo 36 okresních úřadů celkem k 47 rodinám. Některé okresní úřady předtím nevěděly, že se jedná o dítě, jemuž byla náhradní rodina zprostředkována FOD, někde došlo k osvojení, nebo se rodiny přestěhovaly. V několika případech měla OPD výhrady k tomu, že jim nebylo oznámeno nic předem, dozvěděly se o zamýšlené pěstounské péči až v okamžiku, kdy již dítě v rodině fakticky bylo. Značně kriticky hodnotí OPD případy, kde budoucí pěstouni měli kontakt s dítětem ještě dříve, než podali žádost o PP, což se bohužel v několika případech stalo. Přesto i když předávání dítěte probíhalo způsobem, ke kterému mělo OPD výhrady, byla pěstounská péče hodnocena jako úspěšná. Další opakující se výhradou bylo přetěžování rodin péčí o větší počet dětí nebo o děti s takovým postižením, že je podle OPD velmi náročné péči o všechny děti zvládnout. I v takových případech bývá OPD názoru, že dětem bylo zajištěno dobré rodinné zázemí a jejich vývoj byl v porovnání s podobnými dětmi vyrůstajícími v ústavech mnohem lepší.

Podle OPD dobře prospívá velká většina umístěných dětí, často jsou pěstouni hodnoceni velmi dobře, jejich výchovné schopnosti jsou označovány jako nadprůměrné, často je oceňováno, jak dobře zvládají i děti postižené a s výchovnými problémy. Výhrady k výběru konkrétní rodiny pro dítě mají OPD jen ve výjimečných případech. Minimálně 13 rodin má více dětí přes FOD, někdy se jedná o děti postižené nebo s výchovnými problémy, které pěstouni zvládají dobře. V rodinách většinou vyrůstají ještě další děti. OPD často oceňují přínos FOD zejména při vyhledávání náhradních rodin dětem postiženým nebo s výchovnými problémy, někdy konstatují, že takové děti by jinak neměly šanci se do rodiny dostat.

Středisko náhradní rodinné péče (SNRP)

SNRP Je občanským sdružením, působícím od roku 1994, jemuž se podařilo umístit skoro 40 dětí. Všechny tyto děti byly označeny státem jako neumístitelné. Nejstarší děti, které se jim zatím podařilo umístit, byly dvanáctileté. Pokud jde o trvalé umístění dítěte do náhradní rodiny, domnívají se, že není vhodné, aby dítě šlo přímo z původní rodiny do náhradní, snaží se zajistit dítěti ubytování na přechodnou dobu v neutrálním prostředí, jako byl např. azylový dům Halina - Malina. Kritériem úspěšnosti náhradní rodinné péče je podle nich vzájemné přijetí dítěte a rodiny. Kromě zprostředkování dále podporují rodiny, které přijaly děti, zejména jim poskytují finanční podporu, poradenství, zprostředkovávají v případě potřeby konzultace u odborníků. Mezi problémy, se kterými se setkávají častěji, patří i nepřijetí romského dítěte okolím. Rodiny, které mají zájem o NRP vyhledávají propagací,

osvětovými akcemi. Také SNRP zveřejňovalo fotografie dětí, pro které se nedařilo nalézt rodinu jiným způsobem. V současné době od tohoto postupu upustilo, zejména proto, že se proti tomu objevily výhrady ze strany některých státních institucí.

SNRP se zatím nesetkalo s případem, že by se dítě, kterému zprostředkovalo náhradní rodinu, muselo z rodiny vracet, i když se rodina potýkala s velkými problémy. Pokud se setkávají s případy, že se dítě vrací z náhradní rodiny, jedná se většinou o dívky v pubertě nebo těsně před pubertou a důvodem bývá problematický vztah k nové matce.

SNRP nemá zkušenosti s tím, že by biologičtí rodiče udržovali kontakt s dítětem, které je v pěstounské rodině, domnívají se, že je to většinou v neprospěch dítěte.

V letošním roce se rozbíhá projekt, který má za cíl najít romské rodiny, které by mohly přijmout romské děti do NRP.

Dále se domnívají, že by bylo třeba zlepšit přípravu budoucích pěstounů i práci těch, kteří se zprostředkováním NRP zabývají. Také by uvítali možnost krátkodobého umísťování dětí do rodin.

5.2 Péče o děti a možnosti zacházení s problémovými adolescenty ve Velké Británii

Při zpracování této části bylo čerpáno především z knihy The Law relating to children[1], a ze zákona o dětech (Children Act 1989).

Za dítě je podle britského práva považována každá osoba, která nedosáhla věku 18ti let. Čas, kdy osoba dosahuje určitého věku v letech je na počátku dne, na který připadá výročí narození. Děti jsou, podobně jako u nás, pod ochranou soudu. Dále jsou stručně rozebrána základní procesní pravidla v řízeních týkajících se dětí a možnosti, které mají v zacházení s problémovými rodinami a dětmi státní orgány a instituce.

5.2.1 Procesní pravidla

O záležitostech týkajících se dětí mohou rozhodovat:

Magistrátní soudy - rozhodují většinu případů, nesmí však učinit příkaz týkající se majetku dítěte, ani nesmí majetek výtěžek z majetku zadržovat ve prospěch dítěte, nesmí také vést řízení o rozvodu.

County courts - okresní soudy - v soukromém právu rozhodují o návrzích týkajících se dítěte v souvislosti s rozvodovým řízením nebo adopcí, tyto procesy však mohou být přeneseny na rodinná centra.

Také veřejnoprávní návrhy týkající se dětí jsou většinou zahajovány u magistrátních rodinných soudů, ale mohou být přeneseny na oblastní centra péče.

High Court – nejvyšší soud - má pravomoc v odvolacích řízeních v rodinných procesech od magistrátních soudů.

Soukromoprávní i veřejnoprávní žaloby podle Children Act 1989 nebo podle Adoption Act 1976 mohou být přeneseny na High Court, pokud soudce County Court usoudí, že proces by měl být rozhodnut High Court a že takové rozhodnutí by bylo v zájmu dítěte.

Všechny rodinné procesy vztahující se k dětem v soukromém i veřejném právu jsou zahajovány na návrh týkající se konkrétního dítěte ve stanovené formě a pokud není stanovena forma, musí být podání písemné.

[1] The Law relating to children, Christina M. Lyon, LLBB, F.R.S.A., Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1993

Vzetí návrhu zpět je možné jen s povolením soudu, musí být podána písemná zdůvodněná žádost, pokud není přednesena ústně u jednání a všechny strany a opatrovník jsou přítomny.

Stranou v řízení je navrhovatel a ti, kdo jsou za strany označeny zákonem pro konkrétní druh řízení.

Předtím, než odvolací soud zvrátí rozhodnutí prvoinstančního soudu, musí být odvolací soud přesvědčen, že se prvoinstanční soud mýlil, nejen že by došel k jinému závěru po slyšení případu. Je důležité vědět, že konečné rozhodnutí je v zájmu dítěte. V odvolacím řízení může soud vydat rozhodnutí:

1) *Odkázání se závazným stanoviskem* - pokud je odvolací soud přesvědčen, že příkaz učiněný v řízení není správný, ale není si jist tím, jaký příkaz by měl být vydán, vrátí věc prvoinstančnímu soudu s pokyny, jak zajistit péči o dítě tak, aby to bylo v souladu s jeho nejlepším zájmem.

2) *Nahrazení příkazu* - pokud je odvolací soud přesvědčen, že příkaz nižšího soudu je chybný v právním posouzení, ale všechny relevantní důkazy byly provedeny, může příkaz nahradit svým vlastním.

3) *Slyšení důkazů* - ve velmi výjimečných případech, soud vždy musí pečlivě zvážit, zda je nutné provádět další důkazy, i když strany samy provedení dalších důkazů navrhují.

Od soudců i magistrátních úředníků je vyžadováno pravidly soudu, aby vypracovávali písemná zdůvodnění svých rozhodnutí, která musí být dostatečně podrobná, aby je odvolací soud mohl pečlivě posoudit.

V každém řízení, kromě rodinných procesů, musí být dítě zastoupeno dospělou osobou. V případě, že dítě je na straně žalobce, říká se zástupci „další přítel„, pokud je dítě na straně žalované, je dospělý „poručníkem ad litem„. Tito zástupci mají plnou odpovědnost za vedení sporu. Pokud je dítě poškozeno špatným vedením sporu nebo nedbalostí svého zástupce, může být případ kdykoliv znovu otevřen.

5.2.2 Status a rodičovství

Podle Common Law (anglického obyčejového práva) je dítě považováno za legitimní, pokud jeho rodiče byli manžely v době jeho početí nebo v době jeho narození. Záměrem Family Law Reform Act 1987 bylo ukončit co nejvíce rozdílů v zacházení mezi dětmi narozenými v manželství a mimo ně. Podle nového Children Act 1989 (dále jen ChA) již žádné rozdíly mezi manželskými a nemanželskými dětmi nejsou. Zákon komplexně upravuje vztahy k dítěti v rodině, péči o dítě mimo rodinu, pravomoci dalších orgánů a institucí, které do výchovy dětí vstupují.

✧ **Rodičovská odpovědnost**

Rodičovská odpovědnost zahrnuje podobná práva a povinnosti jako u nás. Její obsah však není v ChA podrobněji rozveden. Do rodičovské odpovědnosti patří faktická **péče o dítě**, která zahrnuje rozhodování o tom, kde bude dítě žít a povinnost zajistit mu domov, právo rodičů **vychovávat** dítě a vyžadovat od něj **kázeň** (zakotveno v ustanoveních Children and Young Persons Act 1933). Omezení tohoto práva rodičů vyplývá z oprávnění místního orgánu zasáhnout v případech, kdy se domnívá, že dítě je v nebezpečí vážného poškození. Rodiče dále mají povinnost **chránit dítě před zbytečným trápením nebo zraněním.**

Další částí rodičovské odpovědnosti a základním právem dítěte je možnost **kontaktu** dítěte s těmi, kdo mají vůči němu rodičovskou odpovědnost a také povinnost umožnit dítěti kontakt s další osobou, která má rodičovskou odpovědnost k dítěti. Případné problémy v této oblasti může vyřešit vydání příkazu o kontaktu podle ChA 1989, pokud má být kontakt dovolen, nebo zákazu určitých kroků, pokud má být kontakt zakázán.

Ten, kdo má rodičovskou odpovědnost nebo se o dítě celodenně stará, má povinnost zajistit dítěti **vzdělání** a právo vybrat školu. Místní školský úřad musí přihlížet k přáním rodičů a snažit se zajistit dostupnost požadovaných škol. Musí také hovořit s rodiči, pokud zamýšlí zavřít některou ze škol, které spravuje. Rodiče mohou také dítě vzdělávat soukromě doma.

Rodič má dále právo vybrat **náboženství**, ve kterém má být dítě vychováváno, v tomto náboženství bude vychováváno i když bude pod příkazem o péči. Pokud je dítě dostatečně vyspělé, aby mělo vlastní názor, pak je rozhodující jeho názor. Pokud náboženství, ve kterém

se rodiče rozhodnou dítě vychovávat, zahrnuje nebezpečí vážného poškození dítěte, může být vydán příkaz zakazující vychovávání dítěte v takovém náboženství.

Každá osoba starší 16ti let, která se stará o osobu mladší 16ti let, má povinnost zajistit této osobě základní **lékařskou péči**. Po dosažení věku 16ti let si dítě většinou zajišťuje lékařskou péči samo, ale pokud jeho duševní kapacita nedosahuje takového stupně, aby bylo schopno rozhodnout, mohou rodiče jednat v jeho zastoupení.

Předtím, než je možno vydat příkaz o **adopci** nebo příkaz, který se dítě uvolňuje k adopci, je třeba souhlasu všech, kteří mají rodičovskou odpovědnost k dítěti, pokud soud nerozhodne, že souhlasu není zapotřebí na základě specifických okolností.

Do rodičovské odpovědnosti dále patří právo na ustanovení **poručníka**, určení **příjmení dítěte**, odstěhování dítěte mimo jurisdikci soudu (není možné, pokud je v platnosti příkaz o pobytu), **právní zastupování** - rodič má právo vystupovat v zastoupení dítěte jako další přítel nebo poručník ad litem, **souhlas se sňatkem**, pokud se dítě chce vdát nebo oženit mezi 16ti a 18ti lety.

5.2.3 Příkaz o pobytu, kontaktu a související příkazy

V případech, kdy je to shledáno jako nejlepší řešení pro blaho dítěte, může být vydána celá řada příkazů, které ve svých důsledcích zasahují do výkonu rodičovské odpovědnosti. Často se také s jejich pomocí dají řešit spory mezi těmi, kteří mají rodičovskou odpovědnost za dítě.

Příkaz o pobytu je vydáván ve prospěch nějaké osoby, zejména se užívá tam, kde je jeden z rodičů cizí státní příslušník a je zde nebezpečí, že by s dětmi odjel mimo území Velké Británie. Pokud je takový příkaz vydán ve prospěch někoho jiného než rodiče, na tuto osobu přechází rodičovská odpovědnost. Ustanovení části VIII. ChA byla zamýšlena k řešení praktických otázek týkajících se péče o dítě, avšak ten, v jehož prospěch je příkaz o pobytu vydán, je v silnější pozici než ten, kdo má „pouze“ rodičovskou odpovědnost, protože má možnost ovlivňovat praktickou výchovu dítěte. Takový příkaz může být vydán i ve prospěch více osob zároveň, i když tyto osoby nežijí spolu. Pak musí soud určit období, po které má dítě být v konkrétním místě.

Příkaz o kontaktu patří mezi nejoblíbenější typ příkazů v soukromém právu. Určuje, že osoba, se kterou dítě žije nebo má žít, je povinna dovolit dítěti navštívit nebo přebývat u osoby, která je jmenována v příkazu. Vždy má být ve prospěch dítěte. To, že jeden z rodičů není občan VB není na překážku povolení jeho kontaktu s dítětem, pokud nejsou zcela určité důvody, které svědčí pro odmítnutí příkazu. Pokud je zapotřebí, aby u kontaktu s dítětem a takovou osobou někdo asistoval, je třeba toho dosáhnout tak, že bude vydán příkaz o pomoci rodině, ne vložením podmínky do příkazu o kontaktu.

Zákaz určitých kroků určuje, že uvedené kroky nesmí učinit žádná osoba bez souhlasu soudu. Může být určeno k zabránění kontaktu mezi rodičem a dítětem nebo mezi rodičem a určitou osobou, ale může být použit i mnohem šířeji a může ovlivňovat i chování jiných osob než rodičů.

Příkaz o zvláštní otázce dává směr za účelem rozhodnutí určité záležitosti, která vyvstala nebo by mohla vyvstat v souvislosti s naplňováním rodičovské odpovědnosti k dítěti. Např. může řešit, kterou školu by dítě mělo navštěvovat. Stejně jako příkaz o zákazu určitých kroků i tento příkaz může být vydán samostatně nebo společně s jiným.

Příkaz o pomoci rodině požaduje, aby probační úředník nebo zaměstnanec místního orgánu byli k dispozici rodině k tomu, aby poskytovali rady, pomáhali a kde je to zapotřebí zastupovali osobu jmenovanou v příkazu. Může také obsahovat směrnice, které přikazují osobě jmenované v příkazu nějak se chovat, aby bylo probačnímu úředníkovi nebo sociálnímu pracovníkovi umožněno být informováni o případu.a aby jim bylo umožněno navštívit tyto osoby v místě jejich bydliště.

✧ **<u>Příkazy určené především na ochranu dětí</u>**

ChA. 1989 dává místním orgánům a pověřeným osobám pravomoc zasahovat. Na základě podezření, že s dítětem je špatně zacházeno nebo se řádně nevyvíjí, mohou tyto orgány za předpokladu, že jsou splněna určitá kritéria, dítě odejmout z rodiny. Policie má právo vykonávat policejní ochranu. Jsou zavedena opatření za účelem ochrany a navrácení dětí, které byly uneseny nebo které utekly z jakéhokoliv místa, kde o ně bylo pečováno v době, kdy byly objektem příkazu o péči nebo příkazu o akutní ochraně nebo pod policejní ochranou.

Za okolností, kdy místní orgán nebo pověřená osoby mají podezření, že dítěti mohlo hrozit nějaké vážnější poškození, mohou se snažit dosáhnout vydání **příkazu o vyšetření**. Před povolením příkazu o vyšetření musí být soud přesvědčen, že navrhovatel má vážné důvody se domnívat, *že dítě trpí nebo může být v ohrožení vážného poškození* (podle čl. 43 ChA)

Tento příkaz se nepoužívá v případech, kdy se jedná o akutní situace. Měl by být spíš nahlížen jako odpověď na podezření, že se děje něco v neprospěch dítěte. Pokud navrhovatel zamýšlí omezit kontakt s dítětem nebo zajistit lékařské vyšetření, psychiatrické nebo jiné vyšetření dítěte, musí takovou žádost předložit soudu ke schválení. Taková žádost může obsahovat i žádost o to, aby dítě bylo vyšetřeno konkrétním doktorem. Soud může takového doktora určit, ale Act stanoví, že pokud je dítě schopno porozumět a učinit rozhodnutí na základě informací, které se mu dostanou, může odmítnout podrobit se takovému vyšetření.

Každý může žádat soud, obvykle samosoudce nebo magistrátní soud, **o příkaz o ochraně v nouzi**, který schvaluje odstěhování dítěte do ubytování zajištěného navrhovatelem, nebo schválení toho, aby dítě zůstalo v místě, kde je ubytováno. Soud musí být přesvědčen, že je vážný důvod se domnívat, že pokud tak neučiní, *dítě je v nebezpečí vážného poškození nebo ohrožení*. Pokud je podáván návrh na vydání tohoto příkazu, mělo by již být známo nebo by zde mělo být podezření, že získat možnost přístupu do prostor, kde se dítě zdržuje, je nemožné nebo obtížné. Příkaz je proto vydáván proto, aby umožnil navrhovateli přístup do prostor, kde se dítě zdržuje, s policejní asistencí a pokud není jiná možnost, i za použití síly dítě odebrat.

Za některých okolností je policie prvním, kdo se dozví, že dítě je v ohrožení. Podle ChA má policie pravomoc dítě odebrat nebo schválit jeho odebrání a umístit ho na určitém místě, jako je třeba nemocnice, doba takového pobytu nesmí přesáhnout 72 hodin. Pokud se policie domnívá, že tato ochrana je třeba po delší dobu, může kontaktovat sociální služby nebo místní orgán a usilovat o vydání příkazu o ochraně v nouzi nebo prozatímního příkazu o péči. Pokud policie vykonává tuto pravomoc na ochranu dětí, musí to oznámit rodičům dítěte a těm, kteří mají rodičovskou odpovědnost za dítě a těm, s kterými dítě žilo, o tom, co se děje a musí dovolit takovým osobám rozumný kontakt s dítětem, pokud zájem dítěte není jiný.

ChA umožňuje vydat **příkaz o obnově**, který se vydává v případech, že dítě bylo uneseno nebo uteklo od osoby, která je za něj odpovědná na základě příkazu o ochraně v nouzi nebo příkazu o péči nebo kdo je odpovědný za vykonávání policejní ochrany.

✧ **Příkaz o péči nebo dohledu**

Obvykle musí řízení o těchto příkazech probíhat před magistrátním soudem pro obvod, ve kterém dítě obvykle žije nebo ve kterém nastaly skutečnosti, které vedou k vydání příkazu v době, kdy zde dítě pobývalo. Většinou žádost o vydání tohoto příkazu vyvstane při současné platnosti příkazu o vyšetření nebo o ochraně v nouzi nebo při výkonu policejní ochrany nebo vyplyne ze soudního vyšetřování podle čl. 37 ChA. Navrhovatel může také žádat vydání tohoto příkazu pokud žádné jiné opatření nepředcházelo. Příkaz může být vydán na návrh místního orgánu nebo oprávněné osoby a určuje, že dítě je v péči místního orgánu nebo je pod dozorem místního orgánu nebo probačního pracovníka.

5.2.4 Uzavřené ubytování

Účelem tohoto opatření je omezení svobody dítěte. Nesmí být proto používáno jen z toho důvodu, že jiné ubytování nebylo zrovna k dispozici, nebo proto, že dotyčné dítě je obtížné svým chováním (např. neustálými útěky). Toto opatření nesmí být nikdy použito jako forma trestu.

V okamžiku, kdy nejsou splněny podmínky pro uzavřené ubytování, dítě má být okamžitě propuštěno z uzavřeného ubytování. Existuje však podezření, že se tak neděje a děti jsou v uzavřeném ubytování déle, než je nezbytně nutné.

Dítě může být drženo v uzavřeném ubytování bez rozhodnutí soudu maximálně na 72 hodin souvisle nebo přerušovaně v období 28 po sobě jdoucích dní. Žádné dítě pod 13 let nemůže být v uzavřeném ubytování bez předchozího souhlasu státního sekretáře. Pokud takové dítě má být v uzavřeném ubytování, je třeba souhlasu mnoha různých institucí a orgánů. Musí být zejména zdůvodněno, proč omezení svobody je považováno za jediný přiměřený způsob v zacházení s tímto dítětem.

Uzavřené ubytování nemůže být v některých případech vůbec aplikováno, jedná se např. o případy, na které se vztahuje Mental Health Act (zákon o duševním zdraví).

Omezení svobody dítěte je obecně považováno za velmi závažný krok, který lze přijmout jen tehdy, když neexistuje žádná jiná možnost. Musí jít o poslední možný krok, to znamená, že všechna ostatní opatření byla zvážena a zamítnuta.

✧ **Jaké děti jsou umisťovány v uzavřených centrech**

Stručné shrnutí výzkumu realizovaného Darlington Social Research Unit[1]:

Výzkum byl zaměřen na problémové mladé lidi. Zabýval se dětmi, které byly umístěny v uzavřených ubytovacích centrech a jejich dalšími osudy po dobu 2 let od opuštění centra. Informace o těchto případech byly získávány ze spisů, od pracovníků center, sociálních pracovníků a probačních pracovníků, ale také přímo od mladých lidí a jejich rodičů, z policejních spisů, kriminálních záznamů, psychiatrických nálezů.

V Anglii jsou v zásadě tři **možnosti zacházení s takovými osobami**:

1) péče státu (častěji na základě příkazu o péči než na základě dobrovolného souhlasu)

2) příkaz o umístění z důvodu psychického onemocnění - poměrně málo časté v Anglii a Walesu. Většina mladých lidí v těchto zařízeních je tam spíše pro poruchy chování než z důvodu psychického onemocnění a většina z těch, kteří nadále potřebují pomoc, jsou odkázáni na sociální služby

3) odsouzení trestním soudem do vězení

Jen malá část adolescentů se dopustí vážných deliktů. Důsledkem je, že jsou slyšeni před Magistrátním soudem, který rozhodne, zda bude případ předán Korunnímu soudu. Pokud je vina dítěte shledána tímto soudem:

✧ soudce ho odsoudí na určitou dobu do vězení

✧ pokud je soud velmi mírný, dovolí dítěti zůstat ve společnosti a uloží např. probační příkaz

✧ soudce učiní opatření podle Čl. 53 Children and Young Persons Act, 1933, který dovoluje předem neurčenou dobu detence v případě vraždy a určitou dobu - obvykle mezi 2 a 6 lety za méně závažné zločiny

Názorněji jsou tyto možnosti vidět na následujícím schématu.

Podle pracovníků zabývajících se výzkumem v této oblasti je možno vidět závislost mezi počtem míst v uzavřených centrech a počtem dětí, které jsou tam umisťovány. Po rozšíření center jsou nová místa okamžitě zaplněna.

Pro mladé lidi je obtížné najít si to, co potřebují, ve vzdělávání, psychiatrii, soudnictví nad mládeží nebo sociálních službách. Místo toho se jejich případem většinou zabývá více

institucí a ti méně šťastní jsou posíláni od odborníka k odborníkovi, přičemž se jim někdy nepodaří získat pomoc, kterou vyžadují.

Pokud on nebo ona jsou velmi mladí, nevyzrálí nebo mají problémy s učením, může být nevhodné, jestli ne nebezpečné, uzavřít ho nebo ji v instituci určené pro starší pachatele, jako je věznice pro mladistvé.

Výzkum ukázal, že mnoho mladých lidí v uzavřeném ubytování, včetně Youth Treatment Centers (Centra pro zacházení s mladistvými), tam bylo umístěno nevhodně, ve skutečnosti nepotřebovali služby, které jsou tam poskytovány.

Pro potřeby výzkumu se za problémového mladého člověka považuje:

- dítě pod příkazem, který umožňuje ubytování v uzavřeném zařízení, dítě má naléhavou potřebu být delší dobu v péči v uzavřených podmínkách, další formy intervence byly vyčerpány nebo jsou nevhodné, místní orgán nebo policie bude schopna zaručit, že mladý člověk bude schopen strávit minimálně 12 měsíců ve specializovaném zařízení a zůstane v uzavřeném zařízení tak dlouho, jak bude potřeba, osoba je mladší než 17a1/2 roku nebo pokud je starší je zřejmě nevhodné umístění v institucích pro dospělé, dítě, které je kvalifikováno jako vhodné k umístění v uzavřeném zařízení kvůli opakovaným útěkům, násilí nebo ohrožování sebe nebo druhých, buď je pachatelem závažného trestného činu nebo má za sebou dvě selhání při umístění v otevřených podmínkách, kde byla poskytována kvalitní péče, psychiatrický odhad ukazuje na nějaké psychiatrické onemocnění, které zahrnuje poruchy řeči, myšlení nebo vnímání.

V současnosti je stále v Anglii a Walesu okolo 110 až 115 dětí, které splňují uvedená kritéria.

Bylo sledováno přes 200 případů takových dětí. Cílem bylo zjistit, jaké děti do uzavřených center přicházejí, co se s nimi děje během pobytu, po jaké době a kam odcházejí, jak jsou úspěšní ve svém dalším životě v průběhu 2 let od opuštění center.

---

[1] *Secure Treatment Outcomes, The care careers of very difficult adolescents, Roger Bullock, Michael Little, Spencer Millham, Darlington Social Research Unit, Ashgate Publishing Limited, 1998*

Tabulka 10: Jaké děti přicházejí do uzavřených center

	v péči státu	*pachatelé deliktů*
chlapci	81	74
dívky	40	9

Sociální původ:

Většina těchto problémových dětí pocházela z chudých dělnických rodin, jen asi jedna pětina byla ze širší střední vrstvy.

Průměrný věk chlapců při vstupu do centra je 15,7. Dívky jsou poněkud starší, jejich průměrný věk je 15,9. Průměrná délka pobytu je těsně nad 2 roky. V době, kdy odcházejí, je jim většinou přes 17 let.

Asociální chování, kterého se dopustili před vstupem do centra:

- zločin, který vedl ke ztrátě života %
- násilný delikt se sexuálním motivem)%
- násilný delikt, kdy pachatel nemá materiální motiv 7%
- majetkové delikty, které zahrnují zranění nebo útok na policii %
- delikty, které nezpůsobují zranění, ale představují vážné ohrožení, nebo mohou způsobit vážnou škodu (např. žhářství) 5%
- delikty, které způsobují ztrátu nebo škodu na majetku, ne na zdraví)%
- méně závažné zločiny bez oběti

zbytek (asi 10%) nebyl obviněn z žádného takového jednání před vstupem do centra.

Rodinné zázemí a životní situace:

Problémoví mladí lidé nepřicházejí do uzavřených center jen z rodin, asi 45% z nich bylo bezprostředně před umístěním v nějaké uzavřené instituci, 31% se nemohlo vrátit do svých rodin po propuštění, přinejmenším na nejbližší dobu. V rodinách těchto lidí se vyskytovaly nejrůznější problémy, které mohou velmi vážně narušit vývoj dítěte.

Stresové faktory ve 185 rodinách mladých jedinců, kteří mají domácí zázemí:

časté střídání partnerů	15%
bezdomovci	9%
nezaměstnanost	21%
nedostatečné bydlení	18%
závislost (pití, drogy)	15%
kriminalita	18%
zneužívání dětí	24%
fyzické postižení člena rodiny	4%
finanční problémy	31%
jen jeden rodič v rodině	42%
tělesné postižení člena rodiny	12%
psychické postižení člena rodiny	15%
konflikty v rodině	61%

Žádný z těchto faktorů však nebyl shledán jako rozhodující, předpokládá se, že souhrn, pořadí a vzájemný vztah těchto stresových faktorů je to, co ohrožuje vývoj a výchovu dítěte.

Psychické zdraví:

55% umístěných dětí má emocionální problémy, úzkosti a deprese.

Vzdělávání:

Také v této oblasti mají děti umístěné v centrech problémy. Ze zkoumaných mělo:
31% podprůměrnou inteligenci,
21% okrajové problémy s učením,
56% vážně selhalo v naplnění svého potenciálu ve vzdělávání,
36% navštěvovalo školu nepravidelně,
46% bylo někdy vyloučeno ze školy,
11% není schopno obsloužit se dostatečně v oblékání, mytí a základních funkcích,
11% bylo považováno za neschopné přežít bez kontroly a péče mimo instituci.

✧ **Zacházení v uzavřených centrech**

Způsob zacházení s dětmi v centrech závisí také na tom, jakou teorii lidského jednání pracovníci center zastávají. Cílem by mělo být poskytnou dítěti to, čeho se mu nedostávalo a co potřebuje pro dosažení sociálně přijatelného chování v dalším životě.

V některých zařízeních se snažili děti vést k sociálnímu chování v každodenním životě metodou odměňování a trestání, někde se snažili uzavírat písemnou smlouvu mezi dítětem a pracovníky ústavu. Děti se také zapojovaly do psychoterapeutických skupin.

Během pobytu dítěte v centrech často dochází k pokračování v delikvenci:

- 16% pokračovalo v majetkové delikvenci
- 11% zneužívalo alkohol nebo drogy

Nejčastější doba pobytu dětí v centrech byla něco přes 26 měsíců, 18% bylo ubytováno přes 3 roky.

Situace mladých na konci jejich pobytu:

Téměř 85% umístěných na neurčitou dobu bylo přemístěno do věznice nebo věznice pro mladistvé, zatímco 95% těch, kteří byli umístěni na dobu určitou bylo podmíněně propuštěno.

Většina se navrátila do života ve společnosti, buď k příbuzným nebo do ubytování nalezeného sociální péčí. Pouze 4 mladí lidé byli právně opravdu svobodní v době, kdy centra opouštěli. Ostatním byla určena nějaká forma dohledu, i když většinou časově omezená. Vzhledem k tomu, že průměrný věk odcházejících je 17,4 roku, vliv sociálních služeb může být jen velmi krátký - do 18ti let, někdy s možností dalšího sledování do 21 let. Pro podmíněně odsouzené jsou časové intervaly delší, některým zbývaly při propuštění ještě dvě pětiny trestu.

Po odchodu se asi 30% vrací k příbuzným, 10% - většinou chlapců - odchází do sociálních zařízení, 12% do pronájmů nebo vlastního ubytování, polovina z nich žije sama. Zbytek odchází přímo do jiného ústavu (16% do zařízení s volnějším režimem, 22% do vězení, další do léčeben). To ilustruje vzájemnou závislost mezi různými specializovanými centry.

✧ **Sledované případy dva roky po opuštění center**

Z 204 sledovaných mladých lidí 4 zemřeli, 2 byli obviněni z vraždy a jsou odsouzeni na doživotí, 8 je dlouhodobě v psychiatrické léčebně, 5 spáchalo vážné sexuální delikty

Ubytování:

vězení	23%
uzavřené nemocnice	6%
sociální zařízení	6%
nezávislé ubytování	30%
bydlení u rodičů	27%
náhradní rodina	2%
jiné	5%

62% mladých lidí se dále pravidelně stěhovalo a ti (asi 16%), kteří pobývali v centrech delší dobu, nebo kteří absolvovali speciální dlouhodobý vzdělávací program, se stěhovali pravidelně asi každých 8 týdnů. Stěhovali se obvykle od člena rodiny. Není bez zajímavosti, že asi 60% mladých lidí žilo někdy během 2 let po opuštění ústavu se svými příbuznými.

Pro některé, zejména chlapce, kteří byli delší dobu v péči státu a pachatele vážnějších deliktů se ustálilo jiné schéma - často zůstávali ve vazebních věznicích.

Také 34 mladých lidí, kteří zůstali v nějaké formě poručenské péče, nenašlo mnoho stability. 10 bylo umístěno v instituci pro mladé delikventy, která byla vybrána pro konkrétního mladého člověka k naplnění jeho potřeb, jako je zlepšení sociálních dovedností nebo vyučení. Další však byli posíláni po různých zařízeních v zemi, čímž začal proces, který bude zřejmě pokračovat po delší dobu v jejich životě.

Mladí lidé, kteří byli delší dobu v péči některého zařízení, mají v porovnání s těmi problematickými mladistvými, kteří žili doma až do svých patnáctých či šestnáctých narozenin, velké problémy se usadit.

Po dobu, kdy jsou v centrech, dostává se těmto mladým lidem maximální podpory, ale ta mizí rychle ve vnějším světě. Méně než jedné pětině odcházejících se dostalo pomoci při hledání místa k bydlení od sociálních nebo probačních pracovníků. Většina spoléhala na své příbuzné. Ti, kterým se dostalo pomoci, ji získali nejčastěji od zaměstnance specializovaného centra.

5.2.5 Dětské domovy a možnosti náhradní rodinné péče

Od poloviny 70. let začal v Anglii převládat názor, že ústavní péče o děti je téměř zbytečná, je třeba více využívat pěstounskou péči, která je levnější a hlavně dítěti zajišťuje bezpečnější a stálejší prostředí. Později se však zjistilo, že ne pro všechny děti jsou neústavní formy náhradní péče tím nejvhodnějším řešením. Dokonce některé děti si samy přejí být radši v kolektivním zařízení než v rodině. Individuální potřeby jednotlivých dětí tedy vyžadují velké spektrum možností náhradní péče, aby bylo možno zvolit tu, která tyto potřeby nejlépe naplňuje.

Děti mohou být umisťovány do více druhů pěstounské péče v závislosti na délce předpokládaného pobytu. Kratší umístění nemají za cíl dát dítěti nové rodiče, ale jen poskytnout rodině čas vyřešit si své problémy, nebo je kratší umístění přechodným řešením před umístěním dítěte v osvojitelské rodině. Nejčastěji je využíváno střednědobé umístění, za které je považováno takové, jehož doba je od sedmi týdnů do dvou let. Další formou pomoci rodinám je tzv. odlehčující péče, která je určena k tomu, aby si rodiče odpočinuli od neustálé péče o děti a je využívána především pro děti s poruchami učení, různými druhy postižení nebo pro dospívající, kteří mají konflikty se svojí rodinou.

Pěstounská péče je v Anglii využívána velmi často, asi pro 50% dětí žijících mimo domov. Obecně je pěstounů nedostatek, což vede k tomu, že děti musí být někdy umisťovány tam, kde je zrovna volno a ne do rodin, které by byly speciálně vybrané pro naplňování jejich potřeb. V důsledku nedostatku vhodných pěstounů se také nedá vždy umístit dítě do rodiny ze stejné etnické skupiny, z níž pochází.[1]

[1] *Kateřina Piskačová, Pěstounská péče ve Velké Británii, Náhradní rodinná péče, roč. 1998, 1. číslo*

Pokud jde o dětské domovy, z několika výročních zpráv o jejich činnosti, které musí každoročně zpracovávat, plynou následující nejdůležitější poznatky.

Dětské domovy v Anglii fungují jako rodinné jednotky, jsou většinou malé - nejvýše asi pro 10 dětí poměrně úzké věkové skupiny - a umístěné v typickém řadovém domě. Pravidlem bývá samostatný pokoj pro každé dítě, někdy se v případě nutnosti mohou umístit sourozenci nebo děti stejného pohlaví, které jsou si blízké, na jeden pokoj. Většina dětí umístěných v domovech tam pobývá poměrně krátkou dobu, snahou bývá návrat do původní rodiny nebo nalezení vhodné pěstounské rodiny pokud je to možné a vhodné a také nejlepším řešením pro dítě. Protože domovy fungují podobně jako velké rodiny, není pro děti tak obtížné se později znovu začlenit do normálního života.

5.3 Shrnutí nejdůležitějších poznatků a porovnání s praxí u nás

Velká Británie

- je využíváno velké množství druhů náhradní rodinné péče, je možno lépe reagovat na specifika jednotlivých případů
- po velkém odporu k ústavním zařízením pro děti a jejich následném rušení se k nim v některých případech vracejí
- dětské domovy jsou malé, děti v nich většinou nezůstávají dlouhodobě
- policie má poměrně velké pravomoci, může sama rozhodovat v naléhavých případech, její příslušníci také mají ve společnosti odpovídající prestiž a respekt
- přes propracovaný systém je omezování svobody mladých lidí využíváno pravděpodobně častěji, než je nezbytně nutné

Česká republika

- nový zákon upravuje účast nestátních subjektů na sociálně-právní ochraně dětí
- děti jsou v ústavní výchově někdy zbytečně, většinou se po jejich umístění nepracuje na tom, aby se dítě mohlo do své rodiny vrátit
- nevyužívá se možnost umístit dítě do rodiny jen na přechodnou dobu
- bylo by třeba pracovat na zlepšení vzdělání sociálních pracovníků a péči o ně během jejich praxe

Právní a administrativní způsoby zacházení pro velmi obtížné a narušené děti v Anglii a Walesu:

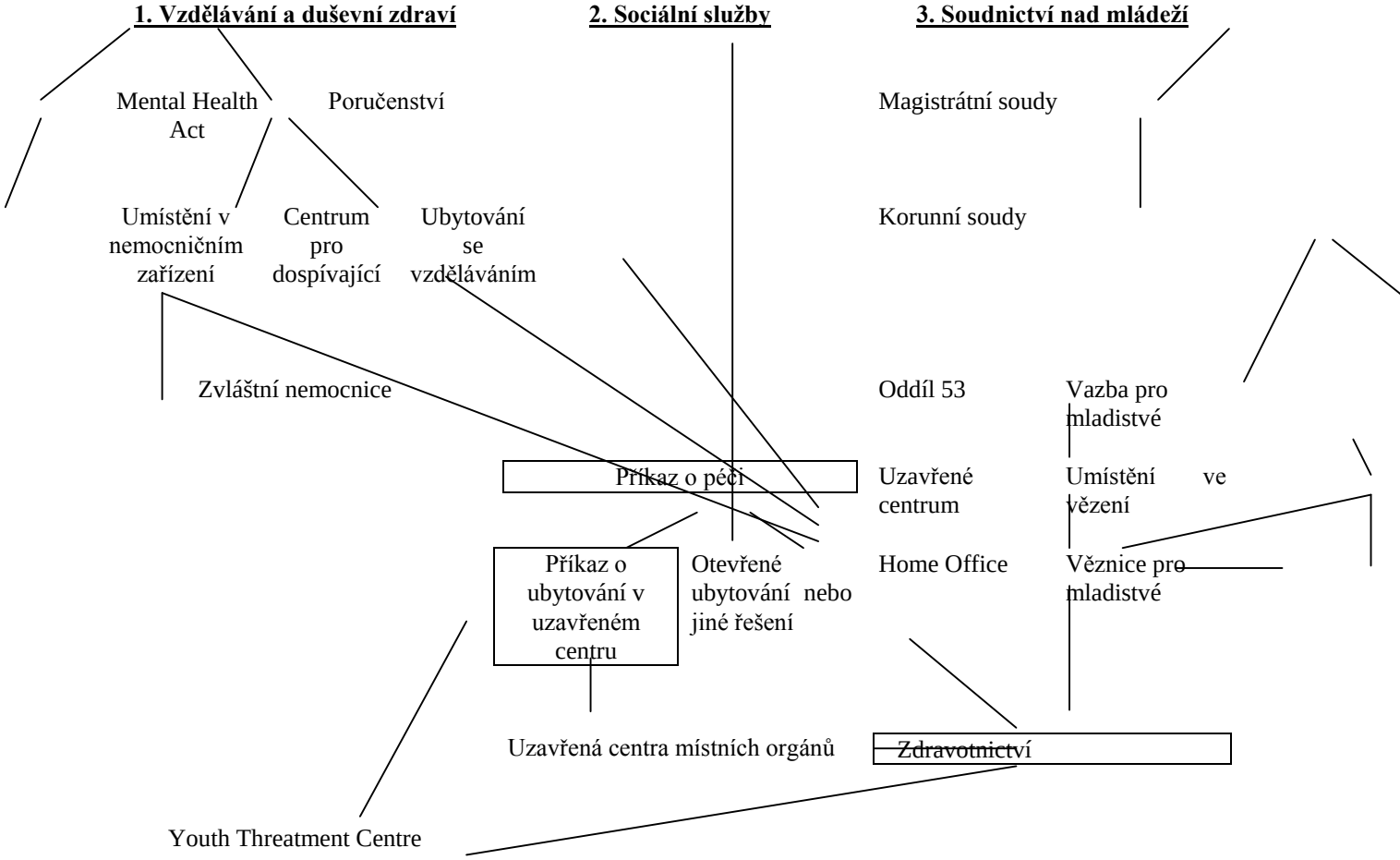

---

6. České děti v ústavní a ochranné výchově v roce 1998
(zpráva z výzkumu)

6.1 Metodika výzkumu:

Výzkum byl koncipován do dvou výzkumných fází, které ovšem spolu blízce souvisely, a to do fáze extenzívní a intenzívní.

V **extenzívním** výzkumném záměru jsme usilovali o to, abychom soustředili informace - pokud možno - o všech dětech z celé ČR, nad kterými soud v průběhu jednoho roku vyslovil ochrannou nebo ústavní výchovu, a to z důvodu (či též pro) problémy spojené s poruchami chování. Na základě povolení příslušných ministerstev jsme tak spolupracovali se všemi OPD[1] všech okresů. Požadovali jsme po nich vyplnění anamnestického dotazníku o dítěti, kterému byla ve vymezené době uložena ochranná či ústavní výchova.[2] Identifikace dítěte byla zajištěna pouze rodným číslem, ve kterém bylo vynecháno číslo za lomítkem, tj. znali jsme pouze věk a pohlaví klienta.

Dále jsme spolupracovali s dětskými diagnostickými ústavy (DDÚ) v celé ČR. V těchto zařízeních probíhá povinná diagnostika všech klientů, nad kterými soud vyslovil ochrannou či ústavní výchovu, jež má sloužit - mimo jiné - k rozřazení klientů podle typu problematiky. To tedy znamenalo, že v diagnostických ústavech bylo možno získat další - často kontrolní - údaje o našich klientech (přiřazování probíhalo na základě srovnání části rodných čísel před lomítkem), a to nejen o jejich rodinné situaci, ale též informace o úrovni školních znalostí a o osobnostních charakteristikách. Tímto způsobem jsme mohli konfrontovat údaje získané od sociálních pracovnic s údaji, které byly naměřeny a zjištěny v rámci aktuálního odborného vyšetření. Psychologové diagnostických ústavů v rámci vyšetření sejmuli námi dodané speciální psychologické testy a spolu s dalšími odbornými pracovníky DDÚ (etopedové, učitelé a sociální pracovníci) vyplňovali námi zaslaný záznamový arch dítěte.

Údaje z této první fáze byly statisticky zpracovány, proběhlo třídění prvního a druhého stupně. Ke zpracování dat shromážděných výzkumem byl využit počítačový program SPSS verze 8.0 (Statistical Package for Social Sciences). Při zpracování dat byl kladen důraz i na metody smysluplné redukce informace. tj. na techniky multivariační analýzy. Statistické zpracování mělo iterativní povahu, tzn. probíhalo v řadě na sebe navazujících kroků. V jejich průběhu docházelo postupně - v závislosti na dílčích výsledcích - ke zpřesňování požadavků na statistické zpracování a tím k optimalizaci informací, poskytnutých shromážděnými daty. Pro taxonomické účely byla zvolena metoda clusterové analýzy, konkrétně procedura Quick cluster. Ta spočívala v zjišťování vzdálenosti jedinců od tzv. centroidů (středů trsů) a v jejich následném přiřazování k trsu na základě nejmenší vzdálenosti. Centroidy byly odhadovány programem z dat. Charakteristika celého trsu, tj. **typu**, byla odvozována od charakteristik centrálních jedinců. Do analýzy vstoupila standardizovaná data poskytnutá OPD,

[1] Tam, kde v následujících pasážích mluvíme o OPD, máme na mysli všechny orgány sociálně - právní ochrany dítěte, které se na okrese ze zákona zabývají rodinnými a osobnostními problémy dítěte.

[2] Zde je nutno podotknout, že jsme učinili vše proto, aby byl soubor takto definovaných dětí co nejúplnější. Asistentka týmu zasílala opakovaně prosby o spolupráci na jednotlivé okresy a kontrolovala úplnost došlého materiálu. Nicméně je třeba upozornit, že v silách výzkumného týmu nebylo zjistit „pečlivost“ a „odpovědnost“ při spolupráci.

shromažďovaná z materiálů připravovaných jako podklady pro rozhodování soudu o ústavní nebo ochranné výchově.[1]

Druhá fáze výzkumu pak spočívala v **intenzívním anamnesticko - psychologickém vyšetření** klientů vybraných pomocí výše popsané clusterové analýzy, a soustředění dalších údajů k těmto vybraným dětem.[2] Usilovali jsme o to, abychom blíže poznali osobnostní zvláštnosti dítěte, jeho zájmovou sféru, vrstevnické kontakty, školní úspěšnost, pochopili jeho životní dráhu a situační faktory, které vedly k současné situaci. Snažili jsme se ozřejmit některé rodinné vztahy, především vztahy k vlastním rodičům a sourozencům, pozornost jsme však zaměřili i na otázky vlivu náhradních vychovatelů a nevlastních sourozenců. Opomenuty nezůstaly ani charakteristiky ekonomické povahy.

Anamnézy byly vytvořeny z následujících podkladů:

1) zpráva orgánu sociálně - právní ochrany dětí (dotazník s polouzavřenými otázkami),
2) zpráva dětského diagnostického ústavu (dotazník s polouzavřenými otázkami a kopie nálezů diagnostického vyšetření - zpráva psychologa, etopeda, pedagoga a sociálního pracovníka),
3) zpráva základní či zvláštní školy, kterou klient naposled navštěvoval (zde jsme žádali všechny relevantní - kladné i záporné - informace, které by mohly dokreslit život dítěte, vývoj sociálně - patologické problematiky ve školním prostředí a informace o jeho sociálním zázemí),
4) zpráva příslušného zařízení, kde je klient umístěn v rámci ochranné či ústavní výchovy (zde jsme žádali informace o klientovi, jež pracovníci dětských domovů (DD), dětských výchovných ústavů (DVÚ) či výchovných ústavů pro děti a mládež (VÚDM) získali na základě výchovné a vzdělávací práce s vybraným dítětem a dále informace o skutečnostech, kterých si povšimli při pozorování dítěte v každodenním životě v ústavu),
5) zpráva Policie ČR (požadovali jsme podrobnější informace o v minulosti šetřené závadové činnosti klienta v místě bydliště),
6) vlastní anamnestické šetření při němž bylo použito:

a) modifikovaný SIŽU (Speciální inventář životních událostí spojený s anamnestickým rozhovorem, jenž se zaměřil na okruhy „rodina“, „škola“, „volný čas“, „vhled klienta do své situace“),

b) BATERKO (Barevný test rodinné koheze = kombinovaná metoda modifikovaného barevného semantického diferenciálu - Ščepichinová, modifikovaného testu sociální distance, testu „začarovaná rodina“),

c) Luescherův test preference barev,

d) test apercepce ruky (Hand test),

e) dotazník volného času,

f) test tří přání,

g) modifikovaný Ravenův test IQ

6.1.1 Výzkumný vzorek:

Vyplněné záznamové archy nám byly jednotlivými spolupracujícími OPD poskytnuty celkem o 509 klientech. Tento první soubor bylo nutno „pročistit“ - týkalo se to především dětí, které nesplňovaly předem stanovené věkové rozmezí 7 -15 let, tj. v roce nařízení ústavní výchovy (1998) nedosáhly věku 7 let nebo dosáhly věku 16 a více let. Kromě toho nám také

[1] Clusterovou analýzu provedl PhDr. Karel Netík, CSc.

[2] Mohli jsme ovšem vyšetřit pouze ty klienty, jejichž rodiče se nevyslovili proti intenzivnímu šetření. V jednotlivých typech dětských predelikventů jsme proto měli připraveny náhradníky.

byly v některých případech zaslány informace o dětech, jež nevykazovaly žádné výchovné problémy a jejich zařazení do ústavní výchovy mělo jiné příčiny (nejčastěji rodinné a sociální).
Po vyřazení takto nevyhovujících případů ve vzorku zůstalo 464 dětských klientů OPD, což byl vzorek, vstupující do statistického zpracování.

Je zřejmé, že pracovníci sociálních odborů okresních úřadů nedisponují všemi údaji, nutnými pro stanovení psychosociálního profilu klienta, především výsledky psychologických testů a pozorování. Proto jsme (jak je již výše naznačeno) vedle záznamového archu pro OPD vypracovali podobně stylizovaný arch pro psychology a sociální pracovníky dětských diagnostických ústavů, kterými musí každé dítě před svým umístěním v zařízení náhradní výchovy projít. Ke každému klientovi tak měly být získány údaje z těchto dvou vzájemně se doplňujících zdrojů. Spolupráce s DDÚ však nebyla bezproblémová a některá z těchto zařízení s námi odbornou spolupráci nenavázala. V některých případech též soud neakceptoval podaný návrh na ústavní (ochrannou) výchovu a dítě se do diagnostického ústavu vůbec nedostalo. Proto se nepodařilo shromáždit kompletní data a z diagnostických ústavů jsme měli k dispozici pouze 221 správně vyplněných záznamových archů. Je-li tedy řeč o údajích pocházejících z DDÚ, jedná se o vzorek tohoto rozsahu. Není-li to však řečeno, jsou použita data o všech 464 klientech OPD.

6.2 Základní charakteristiky klientů

✧ **Pohlaví klientů**:

Ze vzorku 464 klientů bylo 320 chlapců (69%), 144 dívek (31%). Lze říci, že téměř třetinové zastoupení dívek je překvapením a nasvědčuje zmenšování rozdílu mezi výchovně problémovými dětmi z hlediska jejich pohlaví. Zastoupení mužů a žen přitom nesouvisí s věkem klientů ani s jejich etnicitou.

✧ **Věk klientů:**

Průměrný věk klienta ve vzorku je 13,2 roku, nejčastějším věkovým údajem je 14 let (33% klientů) - viz graf č. 1

Graf 1: Věkové rozložení klientů ve vzorku (v %)

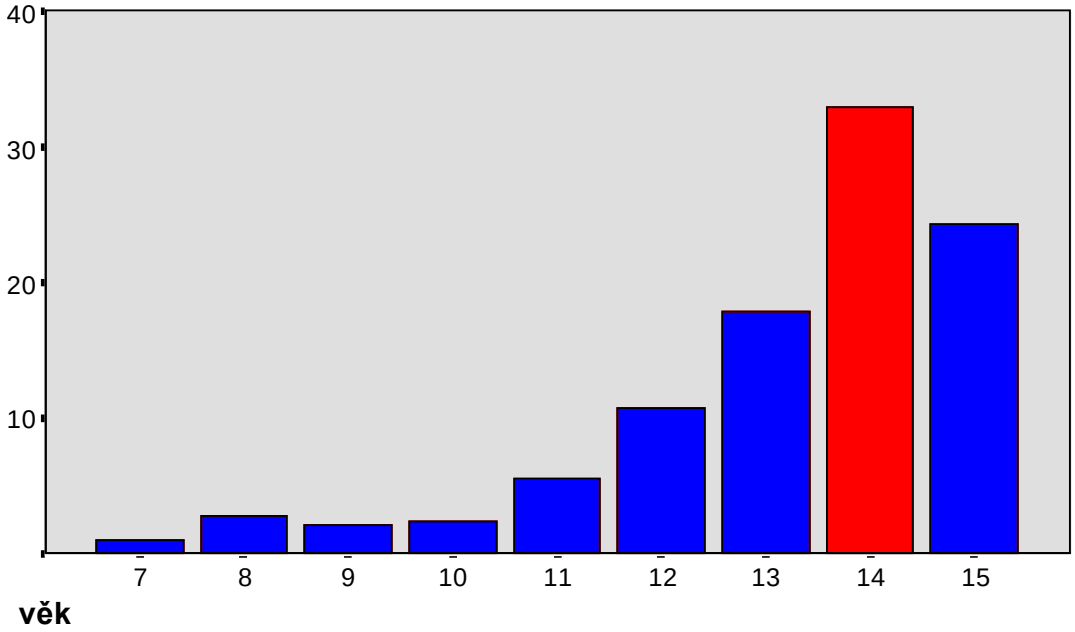

✧ **Etnicita klientů:**

Zkoumání etnického faktoru ve společenských vědách je v posledních letech považováno za poněkud „riskantní“ - výzkumník se tím vystavuje riziku obvinění z nekorektnosti, ne-li přímo z rasové předpojatosti. Tím více to platí u tak citlivých témat, jakými jsou bezpochyby dětská delikvence a umísťování dětí do ústavní výchovy. Přesto si myslíme, že etnicita, tedy v našich podmínkách příslušnost k rómské minoritě, je výrazným především sociokulturním determinantem a bylo by vědecky nesolidní tento fakt přehlížet. Není sporu o tom, že naše společnost není etnicky homogenní a že rómské etnikum žije ve značně odlišných podmínkách než majorita; poznání toho, jak se tyto odlišnosti projevují mj. v oblasti poruch chování dětí, je nutnou podmínkou pro hledání efektivních cest k nápravě.
Právě proto, že jsme nehledali faktory „rasové“, nýbrž kulturně-sociální povahy, odlišovali jsme klienty žijící v rómské rodině (čímž jsme chtěli z podsouboru eliminovat adoptované děti rómského původu vychovávané v rodinách majority).

Tabulka 1: Etnicita rodiny klienta

	absol. čet.	relat. čet. (%)
rómská rodina	145	31,7
nerómská rodina	312	68,3

N = 457

Poměr Romů a Neromů ve vzorku je 1:2 - je tedy potvrzen první předpoklad, že ve výchovných ústavech je více dětí rómského původu, než odpovídá zastoupení tohoto etnika v populaci ČR.

✧ **Fyzické handicapy:**

Jednou z pracovních hypotéz bylo, nejedná-li se u dětí s poruchami chování ve zvýšené míře o důsledek jejich komplexů plynoucích z fyzické nedostatečnosti nebo odlišnosti. Nezdá se ale, že by tomu tak bylo - poruchami zraku, sluchu nebo řeči trpí 12% sledovaných dětí, další fyzické deformity zaznamenali pracovníci OPD u 3% dětí. Tyto údaje nevybočují z charakteristik běžné dětské populace.

✧ **Ústavní péče v raném věku:**

Problémová socializace bývá přičítána i umístění dítěte v **kojeneckém ústavu** v raném věku nebo jeho pozdější dlouhodobější **hospitalizaci** (tzv. hospitalismus). Kojenecký ústav zažilo 35 klientů (7,5%), dlouhodobou hospitalizaci 63 klientů (13,6%). Pouze 3 z těchto případů však tvořily hospitalizace s problémy, které by mohly mít přímou vazbu s delikventním chováním klienta (úrazy hlavy, zápal mozkových blan a pod.).

Podobnou roli může sehrát i vyrůstání dítěte mimo rodinu v prostředí **dětského domova** (DD). Tuto zkušenost absolvovalo 11% dětí; více než polovina těchto dětí je rómského původu. Většina klientů v DD prožila půl roku až tři roky svého života. Nejčastěji tam byly poprvé umístěny ve věku do 6 let (41% případů), resp. ve věku 7 - 10 let (32% případů).

✧ **Psychické problémy:**

Některé teorie kriminogeneze také přikládají rozhodující podíl při vzniku delikventní kariéry jedince jeho psychické abnormálnosti. Zabývali jsme se i tímto faktorem a podle vyjádření kurátorů každý pátý klient (celkově 92) vykazoval zjevné psychické problémy, projevující se takto (viz. tab. 2).

(Je třeba upozornit, údaje v této tabulce obsažené jsme čerpali z volných odpovědí pracovníků orgánů péče o mládež. Použité termíny proto nemusí být zcela v souladu s aktuálně používanou odbornou terminologií, ve snaze zamezit zkreslení jsme je ale ponechali v původní podobě).

Tabulka 2: Projevy psychických problémů

	absol. čet.	relat. čet. (%)
afektivita, agrese	35	37,9
LMD	17	18,5
psychóza	11	12,0
jiné	10	10,9
psychopatie	9	9,8
snížené IQ	8	8,7

dyslexie, dysgrafie	2	2,2

N = 92

Ještě vyšší byl podíl dětí, které prodělaly **psychiatrické léčení** - bylo jich 109, což představuje téměř 1/4 našeho vzorku. U deseti z nich byl důvodem léčby sebevražedný pokus. S tím korespondují i údaje z dětských diagnostických ústavů - 12,7% klientů prodělalo před umístěním v DDÚ ambulantní psychiatrickou péči, dětskou psychiatrickou léčebnu zažilo dokonce 18% svěřenců. U dětí psychiatricky léčených nacházíme vyšší množství agresivních projevů. Rozdělíme-li náš vzorek podle indexu závadového chování ve škole na „hodnější" a „zlobivější", zjistíme že z druhé skupiny se psychiatricky léčila třetina dětí, zatímco v celkovém souboru jen čtvrtina. Je zjevné, že u dětí zařazených do náhradní výchovné péče hrají psychické dimenze jejich osobnosti významnou roli.

6.3 Rodinná anamnéza

Klíčový význam orientační rodiny pro vývoj dítěte a její nezastupitelnost v socializačním procesu je dostatečně znám. Rodinné prostředí se nemalou mírou podepisuje na mravním vývoji dětí. Proto jsme se pokusili zmapovat rodinné prostředí našich klientů vzhledem k určitým životním cyklům v jejich životě. Sledovali jsme situaci před vstupem dítěte do školy, v období prvního a druhého stupně základní či zvláštní školy.

6.3.1 Složení rodiny

Jak ukazuje tab. č.3, v předškolním věku žilo v **úplné rodině** 61% klientů. To z jiného pohledu znamená, že dvě z pěti námi sledovaných dětí již v okamžiku porodu přicházely do neúplné rodiny nebo v časném dětství o vlastní úplnou rodinu přišly. Absence alespoň jednoho vlastního rodiče se radikálně prohlubuje v dalších etapách života klienta. V mladším školním věku je již více jak každý druhý klient bez jednoho či obou vlastních rodičů a v době výzkumu (tj. v roce 1998) už pouze každý třetí má vlastní úplnou rodinu. Charakteristické je, že - v závislosti na věku klienta - zhruba čtvrtina až pětina z nich žije pouze s vlastní matkou. Za povšimnutí též stojí, že samostatné soužití vlastního otce s klientem v současnosti je více jak dvaapůlkrát vyšší než tomu bylo v předškolním věku a týká se téměř pětiny klientů. To tedy naznačuje, že rodiny našich klientů jsou nestabilní a že rodinu opouštějí sice častěji muži, ale že ani odchody matek nejsou vzácným jevem.

Tabulka 3: Složení rodiny v předškolním věku, v mladším školním věku a v současnosti

	předškolní věk		ml. školní věk		současnost	
složení rodiny	abs.č.	%	abs.č.	%	abs.č.	%
úplná rodina	282	61,4	214	46,1	146	31,7
neúplná - matka	98	21,4	112	24,3	132	28,7
neúplná - otec	34	7,3	70	15,2	84	18,3
doplněná rodina	15	3,3	28	6,1	54	11,8
adopce, pěstoun	23	5,0	27	5,9	28	6,1
ústavní výchova	3	0,7	3	0,7	10	2,2

jiné	4	0,9	6	1,3	6	1,3

N = 460

Graf 2: Úplnost rodiny v průběhu života klienta (v %)

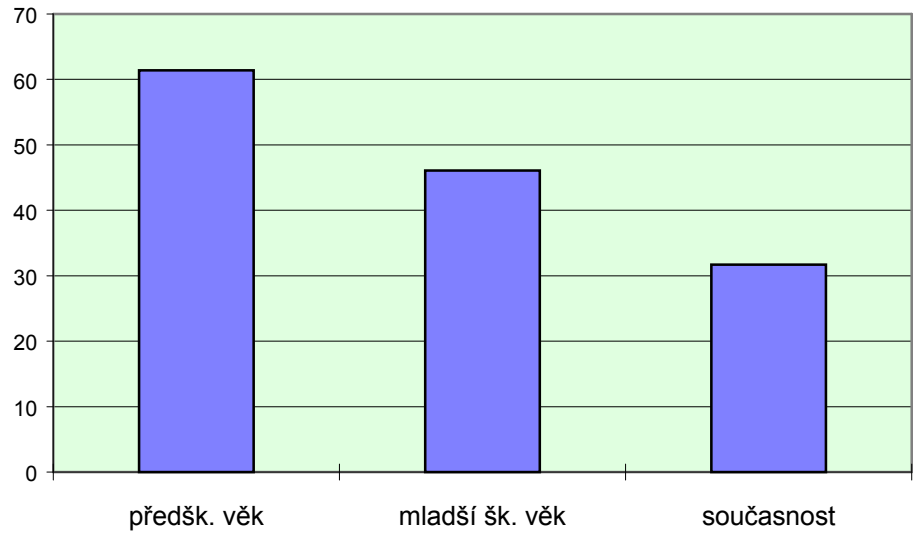

Nicméně je třeba upozornit, že tabulka č.3 sleduje pouze formální vztah rodičů a dítěte. Z kriminologického pohledu je však zajímavější údaj o tom, **kdo se o dítě staral** v jednotlivých životních periodách. Přehled o této otázce poskytuje tabulka č.4.

Tabulka 4: Kdo se o dítě staral

	předškolní věk		mladší šk. věk		starší šk. věk	
staral se:	abs.č.	%	abs.č.	%	abs.č.	%
rodiče	121	26,4	95	20,8	64	16,0
sama matka	280	61,1	278	60,8	243	60,6
matka s partnerem	9	2,0	25	5,5	33	8,2
sám otec	10	2,2	19	4,2	23	5,7
prarodiče	28	6,1	27	5,9	25	6,2
výchovné zařízení	4	0,9	3	0,7	3	0,7
jinak	6	1,3	10	2,1	10	2,4
celkem (N=)	458	100,0	457	100,0	401	100,0

Podrobnější statistické vyhodnocení dokládá, že ve formálně úplných (tedy tradičně vytvořených) rodinách je vychováváno oběma nebo alespoň jedním rodičem v mladším školním věku 59,6% klientů, v mladším školním věku 45,3% a v současnosti pouze 31,3% klientů. Minimálně zbytek klientů (tj. dopočet do 100% v každém sledovaném formativním období) žije v určité abnormní situaci, což znamená, že buď nežije ve formálně úplné rodině svých rodičů (tj. rodiče jsou svobodní, rozvedení, ovdovělí nebo je rodina doplněna novým partnerem apod.) nebo je za trvání úplné vlastní rodiny vychováván někým jiným než

rodičem (prarodiče, adopce, výchovné zařízení apod.). O většinu sledovaných jedinců se starala sama matka. Otec bývá mnohdy pouze formálním vychovatelem, fakticky se však o dítě stará někdo jiný. Následující kasuistika je příkladem nezvládnuté výchovy matkou po rozvodu, kdy otec se o výchovu syna nezajímal.

Čtrnáctiletý Patrik se narodil v úplné nerómské rodině, matka (37 let, základní vzdělání, kantýnská), otec (36 let, základní vzdělání, dělník ve strojírnách). Byl převážně vychováván matkou. V jeho šesti letech se rodiče rozvedli. Rozvod rodičů byl doprovázený úpornými hádkami, chlapec v rozhovoru vyslovil názor, že za rozvod mohli oba rodiče stejně. Tři děti (Patrik a jeho dvě starší vlastní sestry) byly svěřeny do péče matky. Matka se jeví jako neprůbojná žena, která postrádá schopnost vhodného přístupu ke klientovi. Jednak mu nedovede dostatečně zprostředkovat lásku, a zajistit klidné rodinné zázemí, jednak není schopna být dostatečně důsledná s přiměřenou dávkou přísnosti. Chlapec sám soudí, že mu matka příliš dovolovala. Do současnosti je rodina neúplná, matka však žila postupně s několika partnery. Po rozvodu nechávala často své děti o samotě v noci doma a přespávala u přítele a Patrik dospěl k názoru, že o něj matka nemá zájem, na přítele matky žárlil. V té době s ním začaly výchovné problémy. Z anamnestického rozhovoru však vyplývá, že má matku rád a považuje ji– vedle mladší sestry – za osobu, které se může svěřit se svým případným trápením. Tvrdí, že mámě ublížil, tím co dělal. Vlastní otec se na výchově dětí nijak nepodílí, se synem se nestýká. Patrik uvádí, že vlastního otce nemá rád a že jej již dlouho neviděl, je navíc názoru, že otec protěžoval jednu ze sester.

Patrik navštěvoval základní školu, do 3. třídy patřil mezi nejlepší žáky, problémy s ním nebyly. V následujícím 4. ročníku se chlapcův prospěch začal zhoršovat Třídní učitelka tuto změnu spojuje s prvními náznaky rodinných problémů. Matka navštěvovala třídní schůzky a při nich s pláčem sdělovala učitelce problémy, které se synem má: je vzdorovitý, nechce se učit, odmlouvá, má konflikty se sourozenci, snaží se – dle matky až abnormálně - upoutat zájem svého vlastního otce, ten však jeho zájem neopětuje. V 5. ročníku se chlapcův prospěch i nadále zhoršoval, byl nepozorný, málo aktivní, chyběla domácí příprava. Narůstaly konflikty se spolužáky, nad kterými měl značnou fyzikou převahu. Množily se stížnosti na něj ze strany rodičů spolužáků i jiných učitelů. Dopustil se i krádeže ve vedlejší třídě, při vyšetřování se nepřiznal. Teprve, když byl usvědčen, věci ukryté na WC vrátil. Začaly se hromadit neomluvené absence. Zoufalá matka volala do školy, že klient leží pod postelí a odmítá jít do školy. Z pohovoru ve škole s dítětem u ředitelky školy vyplynulo, že absence nejsou podmíněny strachem ze školy, ale – dle vyjádření klienta – měly být určitou formou pomsty matce za to, že se rozešla s jedním ze svých partnerů, se kterým si velmi dobře rozuměl a našel u něj zájem o svou osobu, který postrádal u svého vlastního otce.

Po přechodu na vyšší stupeň se četnost problémů s klientem dramaticky zvýšila. Byly zaznamenány absence (místo vyučování prodával ve stánku u vietnamských obchodníků). S partou vykradl stánek s alkoholem a cigaretami. Choval se hrubě k vyučujícím, absolutně nerespektoval školní povinnosti, zvýšila se agresivita vůči spolužákům a zintenzivnily krádeže. Jednou se o přestávce tak nekontrolovatelně rozzlobil, že v učebně převrátil piano a tím ho

rozbil. Jindy zase vstoupil do ostrého konfliktu s učitelem tělesné výchovy, který mu zabavil cigarety. Chlapec operoval s tím, že učitel nemá právní nárok takto jednat. Situace se stala neudržitelnou, když klient fyzicky napadl matku a zakrátko na to svého vyučujícího. Dle svědectví spolužáků nerespektoval klient příkaz učitele, po slovní přestřelce do učitele strčil, srazil mu brýle a následně upadl učitel na zem. (Klient situaci líčí tak, že dostal od učitele facku, když si nechtěl jít sednout na své místo v lavici, dostal „nervy,,, nechá se totiž velmi snadno vyprovokovat. Spolužáci se však postavili na stranu učitele a řekli, že ho napadl). Následně byla volána policie, ředitel trval na odchodu klienta ze školy, ten byl umístěn na základě předběžného opatření do diagnostického ústavu a později byla nad ním vyslovena ústavní výchova. Incident s učitelem (ale před tím i se spolužáky - šikana) nastal poté, co se klient vrátil z dvouměsíčního pozorování v psychiatrické léčebně. Zde byl hospitalizován z důvodu poruchy chování, deprivace a nezvládnuté výchovy. Předtím se stýkal s dětmi s asociální orientací (dva z kamarádů se též dostali do ústavu). Byl v partě od 12 let, kradli kávu, cigarety a alkohol, kouřili, fetovali lepidlo Vulkán, rvali se s cizími partami. Pod vlivem party též chodil za školu. Patrik kouří od 12 let (máma je kuřačka), v současnosti má spotřebu asi 20 cigaret za den, fetoval syntetické látky, několikrát kouřil „trávu,,. Fetování se mu líbí. Pije alkohol, poprvé se opil ve 12 letech. Matka má ze syna strach, také ji fyzicky napadl. Matka sama požádala o umístění klienta do ústavní péče s tím, že přestala zvládat synovu výchovu. Patrik ví, že má sílu, je na to hrdý, ovšem často své síly zneužívá: „když si můžu do někoho praštit, je to úleva“.
V ústavu má přesto tendenci se zlepšovat, stále však je třeba ho vést a povzbuzovat. Značná nechuť ke školnímu vyučování v podmínkách před umístěním do ústavu se v ústavním zařízení zmenšila, některé vyučované předměty ho dokonce baví.

✧ **Kvalita výchovného prostředí**

Samotná neúplnost rodiny však nemusí být z výchovného hlediska fatální, pokud osamocený rodič volí vhodnou **výchovnou strategii**. Tuto schopnost však postrádáme u většiny rodičů našich sledovaných dětí, jak to dokumentuje i výše uvedená kasuistika. Následující tabulka č. 5 nám názorně ukazuje, jak se v průběhu času výrazně zvyšuje stupeň

Tabulka 5: Stupeň problémovosti rodiny z výchovného hlediska (hodnocení na pětibodové škále) - tzv. výchovné skóre

	předškolní věk		ml. školní věk		současnost	
	absol.čet.	%	absol.čet.	%	absol.čet.	%
1 - zcela vyhovující	28	6,2	16	3,5	7	1,5
2	59	13,0	52	11,5	21	4,6
3	176	38,7	158	34,9	81	17,7
4	145	31,9	172	38,0	174	38,0
5 - zcela nevyhovující	47	10,3	55	12,1	175	38,2
celkem (N)	455	100,0	453	100,0	458	100,0

problémovosti rodin z výchovného hlediska, tj. jak vychovatelé nejsou schopni dostát svým rodičovským povinnostem. Zatímco v předškolním věku alespoň téměř každé páté dítě našeho vzorku žije v odpovídajícím výchovném klimatu, v současnosti je takové výchovné prostředí

nachází zhruba pouze u každého dvacátého klienta(6,1%). Naopak za zcela nevyhovující je v současnosti považováno více jak každé třetí „výchovné“ snažení vychovatele (38,2%). Zde je možno povšimnout si skutečnosti, že zvláště přelomové je v tomto ohledu období přechodu z mladšího školního věku do současnosti.

Na problematiku kvality výchovného prostředí se však lze podívat ještě z dynamického pohledu. Kvalita tohoto prostředí se v mladším školním věku (v porovnání s předškolním věkem) zhoršila u 25,7% respondentů (zhoršení o dva a více bodů na pětistupňové škále bylo přitom zaznamenáno u 4,7% rodin klientů), zatímco zlepšení bylo konstatováno pouze u 10,1% (o dva a více bodů škály u 2,2%). Přitom špatný až velmi špatný stav[1] rodinného výchovného prostředí byl v obou porovnávaných obdobích zaznamenán v 34,2% zpráv OPD a naopak setrvalý pozitivní stav[2] byl konstatován pouze u 13% klientů. Vývoj destrukce výchovného prostředí však vynikne ještě plastičtěji, jestliže porovnáme situaci v současnosti s výchozí situací v předškolním věku. Zde již zaznamenáváme zhoršení výchovného prostředí dítěte u 53,6% klientů, přičemž zhoršení o dva a více bodů na pětistupňové škále bylo konstatováno u 15,4% klientů. Naproti tomu určité zlepšení se dostavilo pouze u 6,9% rodin klientů (o dva a více bodů u 0,7%). Trvalý špatný až velmi špatný stav výchovného zázemí provázel po celou dobu života 46% klientů.

Devítiletý Dušan žije již několik měsíců v dětském domově. V sedmi letech na sebe upozornil policii, když spolu s kamarády vykradli rodinný domek a odnesli věci asi za 10 000 Kč, které se snažili prodat. Bylo zjištěno, že chlapec žije v neúplné rodině, v jeho 6 letech se matka rozvedla s jeho nevlastním otcem a tentýž rok jeho vlastní otec, s nímž matka nežila, zemřel. V té době začaly s chlapcem závažnější problémy, které gradovaly výše zmíněným skutkem. Matka (40 let, bez zaměstnání) má celkem 7 dětí s několika manžely a partnery, z nichž 4 děti jsou v dětských domovech, syn na vojně, a dcera žije u otce. Rodina je dlouhodobě sledována sociálními službami, nicméně při nástupu do DD bylo zjištěno, že klient dosud nenastoupil do školy, ač měl chodit už do 2. třídy. Děti nemají doma ani vlastní postel, vzhledem k dluhu na nájemném, plynu a elektřině (235 000 Kč) je byt bez plynu, elektřiny a vytápění. K jídlu je doma pouze suchý chléb, matka nepere a neuklízí. Bylo zjištěno, že děti rovněž cca na 1 měsíc opustila a svěřila je své kamarádce. Děti jí byly odebrány z péče.

Jestliže porovnáme kvalitu výchovného prostředí v jednotlivých formativních obdobích podle formálního složení rodiny (tab. č. 6), zjišťujeme že všechny typy jsou více-méně nefunkční.

Tabulka 6: Indexové ohodnocení[3] kvality výchovného prostředí podle formálního složení rodiny a formativního výchovného období klienta

typ výchovného prostředí	předškolní věk	ml. školní věk	současnost
úplná rodina	3,15	3,30	3,99
samotná matka	3,49	3,54	4,10
samotný otec	3,62	3,60	4,08

[1] tj. v obou sledovaných obdobích byla kvalita výchovného prostředí označena na škále známkou 5 a 4
[2] tj. v obou sledovaných obdobích byla kvalita výchovného prostředí označena na škále známkou 1 a 2
[3] Vážený index byl vytvořen na základě součtu násobků relativních četností jednotlivých položek škály krát číselné vyjádření těchto bodů (1 - 5), to celé děleno 100. To znamená, že bodové hodnocení výchovného působení určitého typu rodinné či náhradní výchovy se může pohybovat mezi hodnotami 1,00 (tj. nejlepší hodnocení) a 5,00 (nejhorší hodnocení) a ukazuje tedy hodnocení daného typu výchovy na pětistupňové škále.

doplněná rodina o muže	3,43	3,75	4,18
doplněná rodina o ženu	3,00	3,75	4,10
adoptivní či pěstounská rodina	2,95	3,07	3,74

Relativně nejlepších výchovných úspěchů se dosahuje v adoptivních či pěstounských rodinách, a to ve všech formativních obdobích života našich klientů. Adoptivní či pěstounské rodiny bývají většinou odpovědně a odborně vybírány a jejich nezdary je proto možno do značné míry spojovat s předchozí výchovnou narušeností klienta a s dalšími obecně známými problémy výchovy dítěte v náhradním rodinném prostředí. Podle očekávání dosahují relativně lepších výchovných úspěchů úplné rodiny klienta, a to především v předškolním a mladším školním věku.

O rodinném zázemí dětí jsme se informovali i u vzorku klientů, kteří byli aktuálně vyšetřováni v dětských diagnostických ústavech. Tam jsme získávali informaci o konečném období života dítěte v rodině (tj. o období těsně před umístěním klienta v ústavním zařízení). Především jsme považovali za nutné, aby odborníci diagnostických ústavů podali referenci o **stupni problémovosti rodiny klienta**. Nabídli jsme jim k tomuto účelu pětistupňovou škálu v rozsahu od hodnocení „bezproblémová rodina“ až po hodnocení „vysoce závadová rodina“. Medián odpovědí se soustřeďoval kolem čtvrtého bodu škály (39,4%), víceméně přijatelnou rodinu (1. a 2. bod škály) mělo 24,3%. Vyšší stupeň problémovosti byl diagnostikován u rómských klientů - téměř tři pětiny rodin klientů (58,5%) bylo hodnoceno známkami 4 a 5 (Neromové - 41,5%).

Na rodinné zázemí dítěte a vztah rodičů k němu lze též nepřímo usuzovat z informací o uskutečněných **návštěvách v DDÚ**. Lze se totiž domnívat, že rodiče, kteří usilovali (i když často nevhodně nebo neúspěšně) o vytváření pozitivního rodinného zázemí pro své dítě jej neopustí ani ve chvílích, kdy je umístěno v DDÚ. Údaje o návštěvách se tak stávají do jisté míry barometrem zájmu. Dle údajů pracovníků DDÚ se návštěvy svých rodičů po celou délku diagnostického pobytu nedočkala více jak třetina klientů (35,2%). Častěji jsou chovanci navštěvováni svými matkami (57,1%) než otci (26,3%), přičemž oba rodiče se dostavili na návštěvu zhruba u pětiny případů (18,5%). Otcové rómských i nerómských klientů se v návštěvách neliší, zato matky Romky navštěvují své děti méně často než matky nerómských klientů - 45,8% : 63,6%.

Již v jiných kriminologických výzkumech jsme si povšimli, že se často nekryje objektivní (expertní) posouzení kvality rodinného zázemí s percepcí tohoto rodinného zázemí z pohledu zaangažovaných osob. Proto jsme zajímali o to, **jak své rodinné zázemí hodnotí**[1] **klient a jak jeho rodina**. Obecně je možno konstatovat, že klient i jeho rodina si rodinné

[1] I zde jde ovšem o hodnocení, jež je zprostředkováno odborným pracovníkem DDÚ

klima poměrně výrazně idealizují a hodnotí je na pětibodové škále[1] nejčastěji známkou 2 či 3 (četnosti tohoto hodnocení: dětí - 60,4%, rodiče - 61,5%). Klient hodnotí své rodinné zázemí (při porovnání s hodnocením rodiny) lépe v 27,3% a hůře v 34,6%, ve zbytku případů se obě hodnocení shodují. Závažnější neshoda (tj. o dva a více bodů na pětistupňové škále) mezi klientským a rodičovským hodnocením téhož rodinného klimatu však nacházíme pouze u pětiny případů (20,4%). Alespoň jedno negativní hodnocení (body škály 4 a 5) rodinného klimatu - ať již od klienta, jeho rodiny nebo obou - bylo shledáno u dvou pětin souboru (39,6%).

Sledované rómské děti našeho souboru mají tendenci o něco lépe vnímat své rodinné zázemí, než klienti Neromové. To se projevuje především tím, že Romové hodnotí téměř v polovině případů (45,6%) rodinné klima jako „spíše uspokojivé“ zatímco zbytek vzorku tak učinil pouze v necelé třetině případů (31,9%).

6.3.2 Rodiče a vychovatelé

Naší snahou také bylo získat v rámci možností tohoto výzkumu maximum relevantních informací (zejména sociálně demografického rázu) o rodičích, resp. vychovatelích klientů. Tato snaha byla umocněna vědomím skutečnosti, že české rodiny doznaly v posledních deseti letech rozsáhlých změn, které nejsou z kriminologického pohledu dostatečně zmapovány.

Jací jsou tedy rodiče delikventních dětí? Především se potvrdila se hypotéza, že otcové i matky sledovaných dětí mají velmi nízké **vzdělání** a tomu odpovídající **profesní zařazení**.

Tabulka 7: Vzdělání matky a otce

	vzdělání matky		vzdělání otce	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet. (%)
nedokončené zákl.	43	10,8	18	9,0
základní	260	65,5	113	56,5
vyučen/a	68	17,1	54	27,0
maturita	26	6,5	14	7,0
vysokoškolské	0	0	1	0,5
celkem (N)	397	100,0	241	100,0

Pro srovnání uvádíme vybrané srovnatelné položky nejvyššího dosaženého vzdělání v rámci české populace v r. 1998:
bez vzdělání (včetně dětí do 15 let): 19,16% obyvatel
základní vzdělání: 17,17% obyvatel

[1] Krajní polohy pětibodové škály při hodnocení rodinného klimatu před umístěním dítěte do DDÚ z pohledu klienta byly definovány následovně: 1) rodinné klima zcela uspokojivé (byl s ním spokojen), 5)rodinné zázemí zcela neuspokojivé (byl s ním krajně nespokojen)
Podobně v případě hodnocení rodinného klimatu z pohledu rodiny klienta bylo hodnocení provedeno na škále, jejíž krajní body byly slovně označeny výrazy: 1) uspokojivé rodinné klima, 5) neuspokojivé rodinné klima

vyučení:	27,98% obyvatel (+ 4,63% střední odborné bez maturity)
středoškolské s maturitou:	23,22% obyvatel
vysokoškolské:	6,67% obyvatel

I z tohoto rámcového přehledu je zjevné, že námi sledovaní rodiče problémových dětí mají extrémně nízké vzdělání ve srovnání s běžnou populací. Výši dosaženého vzdělání u rodičů je možno jednoznačně považovat za výrazně kriminogenně působící faktor. Ve skupině rodičů s nižším vzděláním se vyskytuje výrazně vyšší počet dětí se závažnými poruchami chování. Vysvětlení tohoto jevu vidíme, jako již mnoho výzkumníků před námi, ve snížených výchovných schopnostech jedinců s nízkým dosaženým vzděláním, samozřejmě ve spojení s dalšími sociokulturními charakteristikami rodin málo vzdělaných osob.

Ještě nápadnější odchylky od celostátního průměru můžeme sledovat u rodičů v rodinách, které se označily za rómské. (viz tab.8)

Tabulka 8: Nejvyšší dosažené vzdělání v rómských rodinách

	vzdělání matky		vzdělání otce	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet. (%)
nedokončené zákl.	26	21,0	14	18,7
základní	94	75,8	58	77,3
vyučen/a	3	2,4	3	4,0
maturita	1	0,8	0	0
vysokoškolské	0	0	0	0
celkem	124	100	75	100

V rómských rodinách spolupůsobí i další aspekty sociokulturního handicapu, zejména špatná znalost českého jazyka, odlišný životní styl ad.

Graf 3: Vzdělání rodičů (v %)

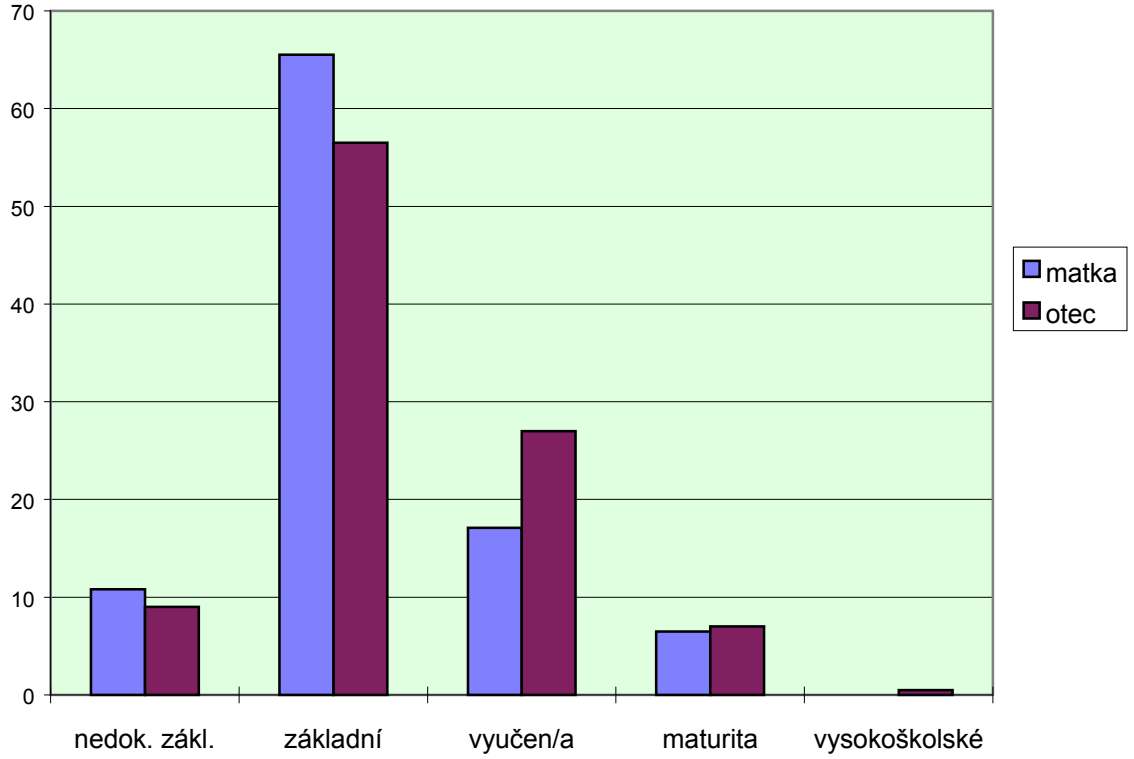

Nízkému vzdělání rodičů problémových dětí odpovídá jejich profesní zařazení, kdy naprostá většina z nich pracuje v dělnické profesi.

Tabulka 9: Profese matky a otce

	Profese matky		Profese otce	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet. (%)
dělník/dělnice	228	92,7	139	90,8
zaměstnanec/kyně	10	4,1	9	5,9
podnikatel/ka	3	1,2	5	3,3
celkem (N=)	241	100,0	154	100,0

Profese matky zdaleka ne vždy odpovídá tomu, čím se matka v současnosti živí:

- 35% (154) matek nepracuje, jsou v domácnosti, nebo na mateřské dovolené
- 33,8% (149) matek je zaměstnáno
- 16,8% (74) matek jsou nezaměstnané, v evidenci OÚ
- 7,3% (32) matek je v invalidním důchodu

zbytek 1,8%, tj. 8 matek se živí asociálním způsobem, 5 (1,1%) matek je ve výkonu trestu a 1,4%, 6 matek jinak; (2,7%, tj. 12 matek zemřelo).

A čím konkrétně v současnosti se živí otcové sledovaných dětí?

- 42,3% svojí prací
- 22,1% nepracují
- 14,1% jsou nezaměstnaní v evidenci úřadu práce
- 8,5% jsou v invalidním důchodu
- 3,3% jsou ve výkonu trestu, ostatní jinak
- (6,1% zemřelo)

S profesí matky a otce souvisí i jejich vztah k práci. Tuto charakteristiku jsme zjišťovali prostřednictvím pětibodových škál. Viz tab. č. 9 a 10.

Tabulka 10: Vztah matky a otce k práci

	Vztah matky k práci		Vztah otce k práci	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 vyhýbá se práci	95	22,5	42	20
2	89	21,1	43	20,5
3	150	35,5	67	31,9
4	86	20,4	53	25,2
5 „workoholik“	2	0,5	5	2,4
celkem (N=)	422	100	210	100

Uvedené tabulky nepotvrzují občas prezentovaný předpoklad, že mnohé děti jsou v současnosti delikventní pro časovou zaneprázdněnost rodičů prací a podnikáním. Je zjevné, že u rodičů námi sledovaných dětí tomu tak není. Spíše u těchto rodičů zjišťujeme často negativní, v lepším případě průměrný vztah k práci. Negativní vzory chování rodičů ve vztahu k práci považujeme za významný kriminogenní faktor, který bude mít s velkou pravděpodobností v budoucnu dopad na chování jejich dětí.

Statisticky signifikantní rozdíl byl zjištěn mezi rómskými a nerómskými otci i matkami, kdy rómské matky i otcové byly OPD výrazně častěji označeny za osoby se špatným vztahem k práci a podstatně méně často za osoby s dobrým vztahem k práci. Vliv odlišného sociokulturního zázemí různých etnik je zde zvláště výrazný.

✧ Věk rodičů při narození sledovaného dítěte

Při tvorbě hypotéz jsme dále uvažovali o možném kriminogenním vlivu nízkého, nebo naopak vysokého věku matky (otce) při narození dítěte. Hypotéza se nepotvrdila, 94,3% matek porodilo dítě mezi 19. a 35. rokem věku. Dále jsme zjistili, že pouze 6 matek (1,3%) bylo při narození sledovaného dítěte ve věku do 18 let a 20 matek (4,4%) bylo ve věku nad 35 let. V případech starších matek se většinou jednalo o rómské matky s již velkým počtem dětí, kdy reprodukce přesahovala i do pozdějšího věku. Podobné údaje platí pro otce sledovaných dětí: 94,7% jich bylo při narození dětí ve věku 21 - 40 let, což je možno považovat za přiměřený věkový odstup. (0,4% otcům se dítě narodilo do 20 let a 4,9% nad 40 let z celkového počtu 225 osob). Můžeme uzavřít s tím, že rodiče jsou ve vztahu ke sledovaným

dětem v přiměřeném věku. Z některých pramenů však vyplývá, že první dítě (tj. staršího sourozence našeho klienta) měla matka často ve věku pod 20 let. I to se pak může projevit v rodinné atmosféře, která ovlivňuje chování sledovaného dítěte.

Edita (15 let) se narodila do úplné, ale nefunkční rodiny. Matce bylo v době jejího narození 17 let. Rodiče se rozvedli v jejích třech letech. Brzy byla rodina doplněna o druhého manžela matky, měli spolu jedno dítě, nevlastní sestru klientky. Druhé manželství bylo rozvedeno v r. 1994, Edita nevlastního otce neměla ráda a nestýká se s ním. Ve starším školním věku dívka žila v neúplné rodině, kde se střídali partneři matky. Atmosféra v rodině byla velmi špatná. Vychovávána byla především matkou, při výchově významně pomáhala babička, bydlící v jedné domácnosti. Babička nad ní držela „ochrannou ruku". Nedávno však zemřela, po její smrti se Edita začala toulat, chyběl jí jakýkoli dohled. V rozhovoru uvedla, že úmrtí babičky bylo to nejhorší, co se jí stalo a uvažovala tehdy o sebevraždě. Matka si svůj život dosud. nedokázala uspořádat. Je na výchovu dcery slabá, je nedůsledná a zdá se, že k ní nemá dostatečně silný citový vztah: v ústavu ji nenavštěvuje, ani jí netelefonuje. Udržuje pouze korespondenční kontakt. Editu to velmi mrzí. Do výchovného ústavu byla umístěna pro výchovnou nezvladatelnost, fetování, kouření, verbální agresivitu, nerespektování vychovatelů, neposlušnost, drzost, toulání, útěky z domova. V ústavu se cítí opuštěná. Nedokáže navázat vztahy s vrstevníky, nikdo s ní pro její povahové rysy (lhaní, nespolehlivost, hašteřivost) nekomunikuje. Doslova uvedla, že všechny kamarádky ji zklamaly a všechny holky nesnáší. Osobnostně je výrazně labilní, tenzní, úzkostná. Překonat tyto pocity se snaží alkoholem, který pije od dvanácti let pravidelně. Přiznala, že se opila mnohokrát, naposledy, když se její kluk vyspal s její kamarádkou. Zneužívala toluen a marihuanu, v poslední době experimentuje s psychofarmaky a přírodními drogami. Kouří od 10-11 let, v poslední době asi 20 cigaret denně. Prognóza vzhledem k jejímu dalšímu vývoji je poměrně nepříznivá.

✧ **<u>Zdravotní stav otce a matky</u>**

Sledovali jsme i zdravotní stav otce a matky. Pracovnice OPD nám sdělily, že pouze u 4,4% matek a 5,4% otců byl jejich zdravotní stav velmi špatný. Další údaje viz následující tabulka.

Tabulka 11: Zdravotní stav matky

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 velmi dobrý	65	15,2
2	129	30,1
3 průměrný	148	34,6
4	67	15,7
5 velmi špatný	19	4,4

N = 428

Tabulka 12: Zdravotní stav otce

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 velmi dobrý	32	15,6
2	65	31,7
3 průměrný	78	38,0
4	19	9,3
5 velmi špatný	11	5,4

N = 205

V následujícím životním příběhu se negativně projevila nemoc obou vychovatelů a následné úmrtí otce:

Matka 14leté Vlasty je v invalidním důchodu pro těžký diabetes a vysoký krevní tlak. Po úmrtí manžela je v špatném psychickém stavu a svoje problémy řeší alkoholem. Výchovu dcery nezvládá a souhlasila s umístěním do ústavu. Pro klientku bylo výrazným zlomem úmrtí otce. Sama o té době říká, že když ji umřel otec nic ji nebavilo, byla psychicky na dně. Přestala chodit do školy, toulala se sama, bez party, bez kamarádů. Až časem narazila na partu jiných záškoláků, s nimi chodila na kulečník, hrát na automatech, kouřila a pila pivo. Také jednou nepřišla přes noc domů. Máma jí moc věřila, vůbec netušila, že by dcera mohla dělat nějaké problémy. Domnívá se, že kdyby to máma zjistila dřív, dalo se vše zachránit. V r.1997 začala doma krást peníze a utíkat z domova. Existuje neprokázané podezření, že dívka byla znásilněna či pohlavně zneužívána. Nicméně lékařská prohlídka konstatovala, že má z minulosti sexuální zkušenosti. Z výpovědi matky u soudu vyplynulo, že s klientkou začaly problémy v druhém pololetí školního roku 1997/98. Klientka tehdy začala kamarádit se starší dívkou, chodily spolu na diskotéky. V té době - bez vědomí matky - přestala klientka chodit do školy, ukradla matce 30000,-Kč a utratila je za oblečení. Ústavní výchova byla nad klientkou vyslovena také z toho důvodu, že na svůj věk vypadá velmi vyspěle a vzbuzuje nevhodnou pozornost mužů. Svoji budoucnost si představuje optimisticky: chce vystudovat střední zdravotnickou školu, vdát se a až bude mít děti, chce na ně mít hodně času a když budou dělat něco špatného „promluví jim do duše“.

✧ **<u>Náhradní vychovatelé</u>**

Údaje o náhradních vychovatelích jsme získali především v těch případech, kdy sledované dítě nevychovávala vlastní matka. Ptali jsme se sociálních pracovnic, proč tomu tak bylo. Nejčastěji nám bylo sděleno (v 10 případech), že vlastní matka o dítě neměla zájem. 4 matky opustily rodinu kvůli novému partnerovi, 7 dětí bylo z rodiny odejmuto pro nedostatečnou péči. Ostatní důvody se vyskytly pouze ojediněle: matka alkoholička v protialkoholní léčebně, matka dítě opakovaně opouštěla, matka ve vězení, zemřela, dala dítě k adopci, je v psychiatrické léčebně apod.

V dotaznících určených pracovnicím OPD jsme sledovali relevantní informace o případných jiných vychovatelích než je vlastní otec a matka. Zjistili jsme, že nejčastěji vychovávají mimo rodičů děti prarodiče (44%), nebo nevlastní rodiče (43%). V zanedbatelném počtu případů šlo o pěstouna (6%), sourozence (4,5%) nebo o tetu (strýce) - (3%). Udaná procenta jsou z celkového počtu N = 112.

U 84 náhradních vychovatelů jsme získali informace o jejich vzdělání: většina (60%) měla pouze základní vzdělání, 26% bylo vyučeno a celých 13% dosáhlo maturity (jeden měl vysokoškolské vzdělání). Struktura vzdělání náhradních vychovatelů je odlišná od vzdělání vlastních rodičů. Odrazila se zde patrně snaha sociálních pracovníků hledat pro děti náhradní vychovatele s vyšším vzděláním než mají vlastní rodiče.

Údaje o profesi náhradních vychovatelů jsme získali v 55 případech. 82% z nich jsou dělníci, 14,5% zaměstnanci, jeden je podnikatel, jeden samostatně hospodařící zemědělec. Trvalou prací se ovšem živí pouhých 22% náhradních vychovatelů, příležitostnou prací 8%

osob, téměř třetina je ve starobním důchodu (31,7%), 11% je v invalidním důchodu, 17% je nezaměstnaných (z toho 7% ve evidenci), o 4% náhradních vychovatelů jsme získali od pracovníků OPD informaci, že se živí asociálním způsobem. Ostatní jsou v domácnosti (5%), 2 zemřeli.

Náhradní vychovatelé mají dle našich respondentů i poněkud jiný vztah k práci než vlastní rodiče. U pouhých 4% náhradních vychovatelů byl signalizován velmi negativní vztah k práci, na druhé straně je v souboru více než desetina workoholiků (pracovnice OPD o nich vypověděly, že bez práce nemohou být).

Zdravotní stav náhradních vychovatelů není příliš dobrý. Souvisí to nepochybně i s jejich vyšším věkem. Pouze 34% ze 103 jedinců je v dobrém zdravotním stavu a 37% má špatný zdravotní stav (z toho 11% velmi špatný).

6.3.3 Výchovné styly rodičů, resp. náhradních vychovatelů

Matka je ve většině sledovaných rodin hlavním socializačním činitelem, zejména v nejútlejším věku. Význam výchovného působení matky je umocněn v situaci, která je v rodinách problémových dětí častá a která byla zjištěna i v našem výzkumu: v těchto rodinách často absentuje - ať už úplně, nebo částečně - otec. (I v případech formálně úplných rodin nám sociální pracovnice signalizovaly výchovu dítěte pouze matkou.) Snažili jsme se i z těchto důvodů postihnout některé výchovné přístupy matek k dětem podrobněji.

Zjistili jsme, že pro matky problémových dětí je příznačnější[1]:

> být nedůsledná ve výchově	(87,2%)	než být důsledná	(3,6%)
> nechávat dítě bez dozoru	(74,6%)	než jej přehnaně kontrolovat	(6,6%)
> zanedbávat péči o ně	(57,9%)	než o ně přehnaně pečovat	(8,9%)
> mít k němu kladný emoční vztah	(57,5%)	než záporný vztah	(11,6%)
> omlouvat jeho prohřešky	(54,0%)	než jej obviňovat	(17,1%)
> spíše jej netrestat	(49,9%)	než jej přehnaně trestat	(15,9%)

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že pedagogické působení (někdy spíše „nepůsobení“) matek na problémové dětí je dle očekávání velmi často nevhodné. Uvědomíme-li si kombinaci výchovné nedůslednosti, zanedbávání a často i nelásky nebo lhostejnosti vůči dítěti, nemůžeme reálně očekávat jiný než problematický vývoj takového jedince. Zvláště přičteme-li k tomu neadekvátní reakce na chování dítěte a často špatný osobní příklad.

Některé nevhodné výchovné přístupy jsou výraznější u rómských matek: zejména signifikantně častěji omlouvají prohřešky svých dětí. Rómské matky mají dále tendenci poněkud méně děti trestat a kontrolovat. Na druhé straně k nim o něco častěji mají kladný emocionální vztah.

Dalším ve výchově dítěte negativně působícím faktorem je absence otce ve výchově. Ti **otcové** (byla jich necelá jedna polovina), o kterých měly sociální pracovnice dostatek údajů, aby se mohly vyjádřit k jejich výchovnému působení, si rovněž nepočínali nejlépe. Typické pro ně bylo spíše:

> být nedůsledný ve výchově	(81,5%)	než být důsledný	(5,5%)
> nechávat dítě bez dozoru	(71,5%)	než jej přehnaně kontrolovat	(4,7%)
> zanedbávat péči o ně	(63,6%)	než o ně přehnaně pečovat	(3,7%)
> spíše jej netrestat	(40,3%)	než jej přehnaně trestat	(25,3%)
> mít k němu kladný emoční vztah	(52,8%)	než záporný vztah	(10,7%)
> omlouvat jeho prohřešky	(39,6%)	než jej obviňovat	(23,7%)

[1] *Poznámka ke zpracování všech tří níže uvedených přehledů: uvedená procenta jsou součtem krajních hodnot škály, dopočet do 100% tvoří střední bod na škále, tzn. bod č.3.*

Údaje jsou obdobné jako u matek, za povšimnutí stojí některé odlišnosti, které souvisejí s mužskou rolí v rodině. Otcové našich klientů poněkud častěji děti trestají a méně často omlouvají prohřešky svých dětí. Jinak stejně jako matky jsou nedůslední a zanedbávající péči. Rómští otcové jsou s otci Neromy ve svých výchovných přístupech v podstatě srovnatelní, pouze otcové Romové jsou ještě častěji benevolentní k prohřeškům svých dětí a méně důslední než otcové Neromové.

Zajímavé je srovnání výchovných stylů **náhradních vychovatelů** ve srovnání s vlastními rodiči. Na základě výpovědí pracovnic OPD o 109 náhradních vychovatelích jsme zjistili, že pro náhradní vychovatele je příznačnější:

> být nedůsledný ve výchově	(67,8%)	než být důsledný	(7,3%)
> mít k němu kladný emoční vztah	(47,7%)	než záporný vztah	(25,7%)
> spíše jej přehnaně trestat	(42,6%)	než jej netrestat	(29,6%)
> nechávat dítě bez dozoru	(41,4%)	než jej přehnaně kontrolovat	(21,6%)
> omlouvat jeho prohřešky	(41,2%)	než jej obviňovat	(29,3%)
> zanedbávat péči o ně	(38,7%)	než o ně přehnaně pečovat	(14,4%)

Srovnání tří skupin vychovatelů vykazuje značné rozdíly. Zjišťujeme, že náhradní vychovatelé jsou poněkud důslednější ve výchově a častěji mívají tendenci dítě přehnaně kontrolovat než je nechávat bez dozoru. Náhradní vychovatelé ne tak často děti zanedbávají, spíše mají určitou tendenci o ně přehnaně pečovat. Náhradní vychovatelé ovšem častěji pociťují ke svěřenému dítěti nedostatek lásky, vlastní rodiče mají k vlastnímu (problémovému) dítěti o poznání méně často negativní vztah.

Významný rozdíl vidíme ve vztahu vlastních rodičů a náhradních vychovatelů k trestání dětí. Náhradní vychovatelé častěji děti trestají, než vlastní rodiče. K tomu je třeba poznamenat, že nejvyváženější výchovný postoj by byl patrně někde uprostřed krajních bodů (vůbec netrestá - stále trestá) předložené pětibodové škály. Nejvyšší procento takto umístěných bodů získaly vlastní matky, nejméně vlastní otcové. Odráží se zde pravděpodobně určitá nejistota ve výchově, která je vyšší u (často nepřítomných) vlastních otců a náhradních vychovatelů, než u vlastních matek.

Určité dílčí rozdíly se projevily ve výchovných stylech Romů a Neromů. Rómští vlastní rodiče mají tendenci své problémové děti spíše omlouvat, než obviňovat (rozdíl je statisticky významný). Romové jsou ve výchově svých dětí ještě nedůslednější než Neromové.

Na případu patnáctileté Ivany lze demonstrovat výsledky nevhodných výchovných snah vlastních rodičů i náhradních vychovatelů. Problémy kulminovaly v jejích 14 letech pokusem o sebevraždu požitím prášků. Roli hrál i nízký věk matky při porodu těsně po 18. roce věku. Otec byl alkoholik, bylo mu v době narození 20 let, měl zájem především o partu svých kamarádů, s nimiž jezdil na „čundr“, hrál na různé nástroje a o dceru neměl nejmenší zájem. Pokud byl doma, byly neustálé hádky kvůli alkoholu, penězům...V mladším školním věku otec odešel (bez rozvodu), Ivana byla svěřena do výchovy babičce, ke které má dodnes dobrý vztah. Klíčovým zlomem v jejím životě byl rozvod rodičů, ke kterému došlo v jejích 12 letech. Důvodem rozvodu byl alkoholismus otce, resp. to, že propíjel peníze. Ivana byla svěřena do péče otce (matka neměla byt). U otce byla bez dozoru a mohla si svobodně nakládat se svým životem. Dívka však tvrdí, že byla tátou bita, dle svých slov často neoprávněně či bezdůvodně, otec si na ni dle jejich slov „vylíval vztek„. Otec jednal v některých situacích neadekvátně, např. ze vzteku rozkopal dceři magnetofonové kazety. Po 2 měsících Ivana odešla za matkou, které byla posléze svěřena do výchovy. Porozvodovou situaci líčí Ivana tak, že byla bezradná ve volbě rodiče, se kterým by chtěla žít, nechtěla ani jednomu ublížit. V r.1997 se k matce přistěhoval druh. Ivana ho neakceptuje, soupeří s ním o „místo na slunci„. Druh se navenek staví, jako že má zájem o její problémy, vyskytuje se však podezření, že ji bije. Dívka tuto skutečnost potvrzuje a komentuje ji: „bil mne asi z výchovné snahy, ale mne to velmi uráželo, vždyť mne trestal neznámý člověk - jak si to vůbec mohl dovolit !„. Druh matky se snažil být

na klientku přísnější a ta mu vyhrožovala, že udá na policii, že ji bije. Druh matky má ovšem též problémy s alkoholem, což Ivana matce vytýká (s jejím vlastním otcem se matka rozešla právě kvůli pití alkoholu). V roce 1997 spáchala klientka demonstrativní - proti druhovi matky zaměřený - pokus o sebevraždu požitím léků. Byla na pozorování v psychiatrické léčebně a středisku výchovné péče. V téže době se začala ve škole stýkat s dívkou, která ji vedla k drobným krádežím a přivedla ji do feťácké party. Matka začala bojovat o dceru, snažila se ji kontrolovat („máma mi kontrolovala kapsy„, „lhala jsem mámě, abych se dostala z domu„), přítel matky však zasahuje rigorosně, situaci vyhrocuje, snaží se navodit přísnější řád. Klientka o tomto období sděluje, že se pohybovala ve feťácké partě, že s nimi jezdila na různé hudební festivaly. Zdůrazňuje, že se bála s nimi chodit do hospody, „aby ji někdo neviděl„. Neplnila sliby, které ohledně svého chování dala matce, dělala to především na truc matčinu příteli. Poslední kapka v konfliktním vztahu klientky a druha matky přetekla, když si pro ni přišli (tedy druh a matka) do hospody, kde klientka seděla s členy party. Klientka neunesla zesměšnění a napomínání, tvrdě se ji dotklo, že se matka postavila na stranu svého přítele v tomto konfliktu. Sama o tom sděluje, že v restauraci seděla se svými přáteli, údajně pila pouze minerálku, a i když její přátelé byli feťáci, ona sama nic nebrala. Rodiče ji však nařkli, že je feťačka a chtěli ji z restaurace odvézt. Z úst rodičů zaznělo osudné „buď půjdeš hned s námi domů, nebo se již nevracej„. Klientka vysvětluje, že do party chodila nikoliv kvůli fetování, ale proto, že si neměla s kým popovídat, měla pocit, že ji byla matka druhem ukradena a že své problémy může probrat pouze se svými vrstevníky. Utekla do Prahy, kde spala na nádraží, ujala se jí parta. Z tohoto období má i první větší zkušenosti s alkoholem, přiznává, že se opila, požívání alkoholu - a pravděpodobně i drog - je spojeno s partotvorným prvkem („když na útěku kámoši něco slavili„). Na základě oznámení matky bylo po dívce vyhlášeno celostátní pátrání. Nakonec byla ve zbědovaném stavu nalezena v Českých Budějovicích. Subjektivně - dle vlastního sdělení - tento fakt uvítala s úlevou. Při útěku se bála, že již nikdy neuvidí mámu. Byla umístěna v DVÚ a tím přišla o svobodný pohyb a velmi se citově navázala na matku, bratra i svého vlastního otce, těšila se na ně a byla zklamána, když náhodou nepřijeli. Latentně má pocit, že může za to, že se její rodiče rozvedli a že je otec nešťastný. Říká, že vždy, když nyní navštíví svého otce dojde k tomu, že se otec opije, ačkoliv - jak se domnívá - jindy již nepije.

✧ Týrání klienta

Týrání dětí patří k velmi diskutovaným otázkám současné (nejenom) kriminologie. Položili jsme tuto otázku jak s cílem základního popisu zasaženosti souboru výchovně narušených dětí syndromem CAN[1], tak s cílem prozkoumat možné souvislosti týrání a poruch ve vývoji dítěte. Dotaz směřoval nejenom na eventuální týrání klienta, ale i jiných členů jeho rodiny - vycházeli jsme totiž z předpokladu, že týrání v rodině působí na klienta negativně, i když se netýká přímo jeho osoby. V souladu se zavedeným rozdělením problematiky týrání jsme se ptali zvlášť na týrání fyzické, psychické a sexuální.

[1] Mezinárodně unifikovaná zkratka pro Children Abuse and Neglect - zneužívání a zanedbávání dětí.

Tabulka 13: Výskyt týrání v rodině

	absol. čet.	relat. čet. (%)
fyzické týrání	58	12,8
psychické týrání	46	10,2
sexuální zneužívání	10	2,2
celkem rodin kde došlo k týrání	82	18,1

N = 453

Téměř v každé páté rodině z našeho vzorku došlo podle informací, kterými disponuje OPD, k některému z druhů týrání nebo jejich kombinaci.

Porovnáme-li projevy asociality klientů s faktem, zda byli či nebyli obětí týrání (resp. jeho svědkem v rodině), docházíme k následujícím poznatkům:

- týrané děti jsou v porovnání s celkem spíše méně závadové, především je u nich méně záškoláctví, jeví menší nezájem o výuku a mají menší frekvenci experimentů s drogami. Jsou to pravděpodobně z velké části děti, umístěné v ústavní výchově kvůli patologickému rodinnému prostředí, u nichž jsou poruchy chování spíše produktem tohoto prostředí.
- tyto děti mají častěji zjevné psychické problémy (trpí jimi 31% obětí fyzického týrání proti 20% v celém vzorku). Tomu odpovídá i zvýšený počet psychiatrických pacientů mezi oběťmi (třetina obětí fyzického útlaku se léčila na psychiatrii).

Pokud respondent uvedl, že v rodině klienta došlo k některému druhu týrání, zajímali jsme se o případ podrobněji. Jak vyplývá z tabulky č.13, v některých případech došlo k souběhu několika druhů týrání. Nejčastěji se pojí týrání fyzické a psychické - došlo k tomu ve 22 případech. Nejtristnější je osud 4 klientů, do jejichž života zasáhlo týrání fyzické, psychické i sexuální zneužívání.

Nejčastějším původcem týrání byla matka klienta (35 případů), vlastní otec (32 případů) nebo nevlastní otec či druh matky (celkem 24 případů) - je zřejmé, že u mužů je tato patologická forma chování častější. V ojedinělých případech se objevují i pěstouni, bratr nebo další osoby. Obětí týrání byl v 71 případech sám klient, dalších 25 (událostí se týkalo jeho sourozenců; v 11 případech se objektem domácího násilí stala matka klienta.

O co se konkrétně jednalo? U sexuálního zneužívání je skutková podstata zřejmá. Nejčastějším typem fyzického týrání jsou nepřiměřené tresty, jimž je dítě podrobováno (38 případů). Dále se jedná o zhruba 20 případů verbálního a fyzického napadání, tedy kombinaci fyzické a psychické agrese. 15 událostí charakterizovali respondenti jako „psychické deptání“, resp. „odmítání matkou“; jiné kauzy spadají do oblasti zanedbávání (strava, hygiena, ponechávání bez dozoru).

Radek (14 let) se narodil v úplné rodině jako 3. dítě v pořadí. Má dvě starší sestry (24 a 19 let) a mladšího nevlastního bratra (9 let). Ve třech letech mu při autohavárii zemřel otec a když mu bylo pět let, přivedla matka do rodiny svého druha. Matka je charakterizována jako velmi špatná vychovatelka: nechává dítě víceméně bez dozoru, zanedbává péči o něj, a to jak běžnou (hygiena, strava, oblečení), tak i materiální. Nepřiměřeně ho trestá a je absolutně nedůsledná ve výchově. Pracovnice OPD udává, že matka nemá k dítěti pozitivní emocionální vztah.

Nevlastní otec (druh matky, rok nar. 1954) podniká a je charakterizován jako jedinec s velmi dobrým vztahem k práci. Nevlastního syna nemá rád, přehnaně ho kontroluje a nepřiměřeně

fyzicky trestá. V době provádění tohoto výzkumu byl vyšetřován policií pro tr. čin § 215 tr. zák., týrání svěřené osoby (obětí je klient).
Vztah Radka k rodině je výrazně negativní. V rozhovoru uvedl, že nevlastní otec dává přednost před ním svému synovi, jeho nevlastnímu bratrovi, jemu pořád nadává a fyzicky ho trestá. Nevlastní otec ho dále např. nechtěl pouštět za tetou, kterou měl klient rád a svěřoval se jí, v létě nemohl kvůli otci jet na dětský tábor, musel celé prázdniny pracovat a pomáhat matce. Z těchto důvodů Radek několikrát utekl z domova (otec prý byl rád a matka se o něj strachovala). Když byl starší, šel ke známým, které o situaci informoval s tím, že chce být umístěn v dětském domově. Přiznal, že dvakrát utekl i z dětského domova, protože se mu tam momentálně nelíbilo.

Radek velmi touží po pochvale, uvedl, že matka ho občas pochválí např. za drobnou pomoc, nevlastní otec nikdy: např. si zlepšil prospěch z pětek na dvojky a otec ho vůbec nepochválil. Měl pocit, že mu nerozumí ani matka, jí se svěřit nemohl, protože neměla ráda jeho kamarády a vytýkala mu kouření. Rodiče se hádali kvůli němu (matka ho hájila) a kvůli pití alkoholu, který matka vyčítala otci. Dobré vztahy neměl ani se sourozenci, Radek uvádí, že si vzájemně dělali schválnosti (např. mladší bratr házel jeho hračky psovi, aby je rozkousal), se sestrou se prali, protože mu brala cigarety a spálila mu modely letadel, které vyrobil.

Ještě tragičtější byl osud dívky z následujícího případu:

Iveta (15 let) byla ihned po porodu umístěna 1 rok v kojeneckém ústavu. V témže roce se její rodiče (Romové) rozvedli Otec se odstěhoval k družce, na výchově se nijak podstatně nepodílel. V roce 1986 byla odebrána z rodiny pro týrání matkou (opakovaně nepřiměřené trestání vedoucí až ke zlomenině klenby lebeční a otřesu mozku) a umístěna v dětském domově, kde pobyla dva roky, V roce 1988 byla vrácena matce, o které je mj. známo, že je alkoholička. Má dva vlastní sourozence - bratry a jednu nevlastní sestru. V současnosti se stýká převážně s lidmi s asociální orientací, její přítelkyní je o šest let starší prostitutka, která Ivetu snadno ovládala. Nemá stálé kamarády, ani ve škole neměla stálou přítelkyni, chlapci o ní zájem neprojevovali. Většinou si hraje s mladšími dětmi, ale ani tam není vůdčí osobností. Často bývá terčem posměchu, podceňována a přezírána. V domácím prostředí byla podřazena oběma sourozencům - i sestře o 3 roky mladší. Problematicky se sžívá se skupinou vrstevníků, vyvolává konfliktní situace. V anamnéze záškoláctví, kouření, fetování, pravidelnější požívání alkoholu od 12 let, první toxikomanický zážitek v 11 letech: léky, marihuana, pervitin, heroin, pravidelně od 12 let. V r. 1997 se Iveta demonstrativně pokusila o sebevraždu prášky.

Důležitou otázkou také je, zda a s jakým výsledkem proběhlo soudní projednávání zmíněných případů. Dle sdělení sociálních pracovnic bylo soudně projednáno pouze 8 případů, kdy ve 2 případech byl udělen nepodmíněný trest odnětí svobody a 4x trest s podmíněným odkladem - vesměs šlo o případy pohlavního zneužití. Ve dvou případech byl nařízen dohled nad rodiči klienta. 12 kauz bylo v době výzkumu dosud v jednání, třikrát došlo ke stažení obvinění ze strany oběti. V některých jednotlivých případech bylo vyšetřování odloženo policií nebo amnestováno; jedenkrát bylo zjištěno, že událost byla smyšlena, neboť nezletilá chtěla být umístěna do dětského domova.

6.3.4 Stabilita výchovného prostředí

Lze se důvodně domnívat, že zdravý psychosociální vývoj dítěte úzce souvisí se stabilitou sociálního prostředí, v němž se pohybuje, tedy především rodiny. Proto byl v

záznamovém archu vytvořen výčet nejčastěji se vyskytujících destabilizujících momentů v životě dítěte a sledovali jsme frekvenci jejich výskytu u klientů - viz. tab. č. 14:

Tabulka 14: Výskyt destabilizujících jevů

	absol. čet.	relat. čet. (%)
rozvod nebo rozchod vlastních rodičů	224	48,3
změna školy	207	44,6
stěhování do jiné obce	135	29,1
doplnění rodiny o dalšího vychovatele	129	27,8
doplnění rodiny o nevlastní sourozence	113	24,4
odloučení od rodiny před umístěním v DDÚ	113	24,4
dlouhodobá neúčast vychovatele v rodině	83	17,9
rozvod nebo rozchod rodiče s dalším partnerem	55	11,9
úmrtí vychovatele	52	11,2

N = 464

Již ze známého vysokého počtu rozvodů v ČR nás napadne, že touto zkušeností rozbití rodiny prošlo nejvíce klientů - po připočtení rozchodů rodičů, kteří buď neabsolvovali formální rozvod, nebo nebyli nikdy sezdáni, postihla tato událost téměř polovinu sledovaných klientů. S tím koreluje i stěhování a změna školy, neboť rozvod (rozchod) s sebou někdy nese i změnu bydliště toho z rodičů, jemuž je dítě svěřeno do péče. Změna prostředí je vedle faktické ztráty jednoho z rodičů citelným zásahem do pocitu jistoty a ukotvenosti dítěte, což bývá příčinou útěků, záškoláctví a dalších výchovných selhání. Nejméně ve čtvrtině případů si vychovatel dítěte (téměř vždy to je matka) nalezl nového partnera, se kterým přišli i noví vrstevníci klienta - jeho nevlastní sourozenci.
Příchod nového vychovatele, ke kterému navíc často dochází ve velmi citlivém období puberty, bývá dalším momentem vedoucím k odcizení dítěte rodině a následnému nerespektování jejích výchovných snah (jsou-li vůbec jaké). Celý problém je samozřejmě umocněn v těch případech, kdy selhává i nový matčin partnerský svazek a dítě je podrobováno dalším změnám v rodinném prostředí. Je ale třeba uvést, že někdy je výměna vychovatele (otce) vnímána pozitivně a dítě ho má rádo a respektuje stejně jako matku; je to většinou v případech, kdy k rozvodu a novému svazku došlo v útlém věku dítěte.

Graf 4: Destabilizující faktory v rodině (v %)

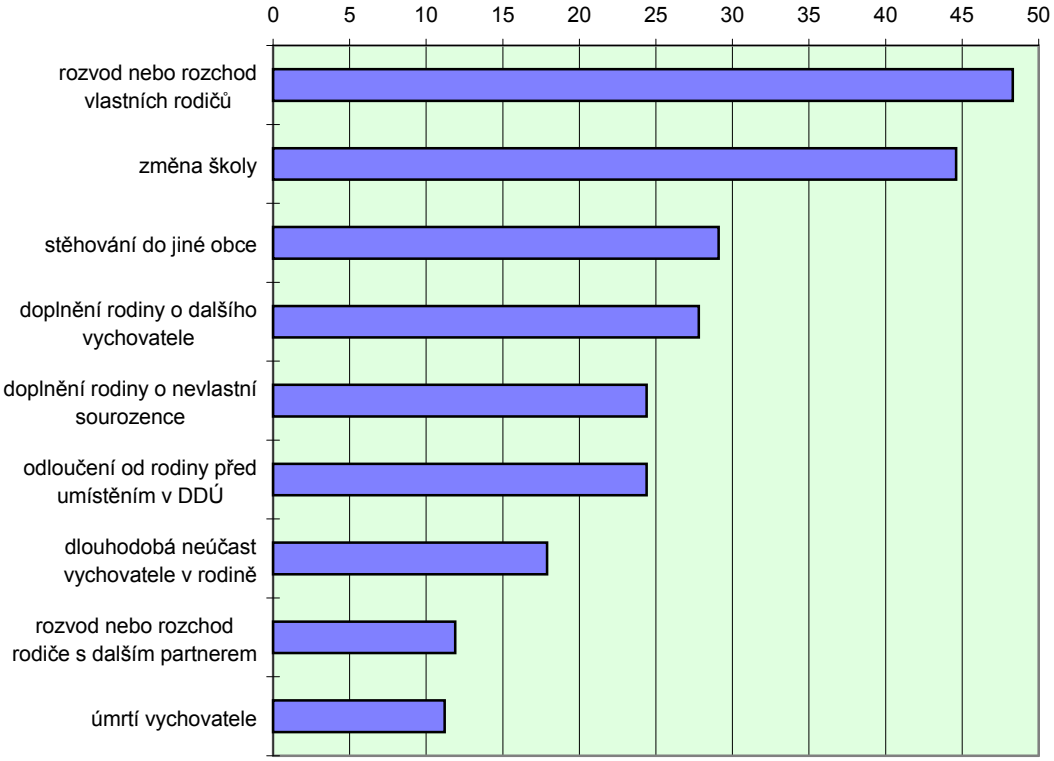

Vysoký je počet dětí, kterým zemřel jeden z vychovatelů.[1] Tato maximálně traumatizující zkušenost zasáhla každé deváté dítě(!) a nasnadě je hypotéza, že právě to může být zdrojem jejich poruch socializace. Po provedených tříděních se však zdá, že touto tragédií postižení jedinci jsou z hlediska delikvence spíše „hodnější“, nevykazují ani více psychiatrických poruch. Jako poněkud horší se jeví kvalita péče o dítě a atmosféra v rodině; disharmonické vztahy zapříčiněné úmrtím vychovatele by mohly být tou příčinou, pro kterou kurátoři navrhují ústavní výchovu.

Za důležitý moment v životě dítěte je třeba též považovat změnu školy, zvláště uvědomíme-li si, kolik času zde stráví a jak široké spektrum funkcí škola má (kromě vzdělávací a výchovné složky se zde také dítě učí respektování mimorodinné autority, komunikaci s vrstevníky včetně komunikace s dětmi opačného pohlaví, dodržování pevného časového rozvrhu atd.).

Ke změně školy docházelo ze tří základních důvodů:

- přechod ze základní na zvláštní školu z důvodů prospěchových - především v mladším školním věku; díky nižším nárokům se poté prospěch vesměs ustálil
- stěhování rodiny klienta, často po rozvodu (rozchodu) rodičů
- přeřazování na jinou školu z důvodu poruch chování - k němu dochází především ve starším školním věku, kdy je snaha řešit eskalaci výchovných problémů přesazením dítěte do cizího prostředí. Tomu odpovídá i fakt, že změna školy statisticky souvisí především s verbální agresivitou klienta (ta je zaznamenána u 60% dětí změnivších školu), s neúctou k učitelům (54% přeřazených), s agresí fyzickou a šikanou. Jedná se tedy o prohřešky typické pro školní prostředí a závažně narušující výchovný proces, což mají někteří pedagogové snahu řešit tlakem na přesun problémového žáka na jinou školu. Celkově mění školu asi 60% dětí s

[1] Nejčastěji to byl otec (35 případů, t.j. asi 2/3), v 11 případech dítě ztratilo matku, zbytek představují úmrtí prarodiče, který klienta vychovával

nejvyšším indexem závadového chování, zatímco 3/4 klientů s méně závažnými poruchami chování ji nemění.

Čtvrtina dětí, která již před svým umístěním do ústavní péče zažila delší odloučení od rodiny, má za sebou nejčastěji zkušenost dětské psychiatrické léčebny, protože poruchy chování bývají v některých případech přičítány psychickým problémům - jde především o lehké mozkové dysfunkce, afektivní poruchy atd.

Všechny destabilizující faktory, uvedené v tabulce 14 obdržely po porovnání závažnosti svůj index závažnosti; součet indexů jednotlivých u klienta přítomných faktorů dává tzv. skóre stability výchovného prostředí. Porovnáním tohoto skóre s výskytem deliktů u klienta docházíme k zajímavému poznání, že vliv stability prostředí na delikvenci dítěte je velice slabý; žádná vazba nebyla zjištěna mezi stabilitou a ekonomickou situací rodiny, resp. kvalitou péče o klienta. V nestabilních rodinách však panuje horší atmosféra a je zde i vyšší výskyt dětí s psychiatrickou zátěží. Více je zde i případů týrání, především týrání fyzického.

Obtížně definovatelnou, avšak zásadně důležitou veličinou pro klientův vývoj v rodinném prostředí je **atmosféra v rodině**. Je to výslednice emocionálních vztahů mezi všemi členy rodiny, výchovných přístupů k dětem, stability rodiny (viz výše), hmotného zajištění rodiny a dalších faktorů. Požádali jsme respondenty - pracovníky OPD, aby se pokusili charakterizovat (na škále) rodinné ovzduší předtím, než problémy s dítětem vyústily v jeho umístění v diagnostickém ústavu.

Tabulka 15: Atmosféra v rodině (%)

	1	**2**	**3**	**4**	**5**	
velmi dobrá	1 0,2%	33 7,2%	136 29,5%	184 39,9%	107 23,2%	velmi špatná

N= 461

Rodinné klima považují respondenti u drtivé většiny dětských delikventů za nevyhovující - ve více než 60% případů jej označují za špatné nebo velmi špatné. Samotný fakt, že problémy vyústily až do odebrání dítěte z rodiny svědčí o tom, že rodinné vztahy byly vážně narušené. Takové prostředí pak není schopno zabránit sklouznutí dítěte za hranici sociální patologie.

6.3.5 Sourozenci

Sledovali jsme též množství vlastních a nevlastních sourozenců, kteří se v rodině klienta v průběhu jeho života vyskytovali. Jak vyplývá z tab. č.16, v souboru je více jak jedna čtvrtina jedináčků, nejčastěji zastoupeni jsou však klienti s jedním vlastním sourozencem.

Tabulka 16: Počet vlastních sourozenců

množství sourozenců	absol. čet.	relat. čet. (%)
0	117	25,2
1	136	29,3

2	106	22,8
3	52	11,2
4	34	7,3
5-6	14	3,0
7 a více	5	1,0

N = 464

Maximálně do dvou vlastních sourozenců má tedy více jak tři čtvrtiny klientů, více jak deset sourozenců pouze jeden klient. Průměrný počet na jednoho klienta souboru je pak 1,6 vlastního sourozence. Z hlediska pohlaví sourozenců nepatrně převažují bratři (51,5%) nad sestrami (48,5%). Z hlediska etnicity mají rómští klienti více vlastních sourozenců než klienti Neromové. Při bližším rozboru rómské a nerómské podskupiny sledovaných dětí zjišťujeme, že jednak nerómští klienti jsou častěji jediným vlastním dítětem svých rodičů (Romové 18,6%, Neromové 29,5%), jednak že 3 a více sourozenců má více jak dvě pětiny rómských klientů (40,7%) ale pouze 14,1% nerómských klientů. Jinak řečeno, všichni nezletilci našeho souboru, kteří mají pět a více vlastních sourozenců, jsou Romové. Z hlediska pohlaví klientů neshledáváme v množství sourozenců žádné podstatné rozdíly.

Důležitějším zjištěním, které též okrajově vypovídá o nestabilitě či proměnlivosti rodinného zázemí, je údaj o množství nevlastních sourozenců. Z celkového výzkumného vzorku má nevlastního sourozence téměř polovina zkoumaných dětí (218 = 47%). Z těchto klientů má téměř polovina (46,3%) jednoho nevlastního sourozence a téměř čtvrtina dva nevlastní sourozence. Průměrně tak připadá na jednoho klienta jeden nevlastní sourozenec. Z hlediska pohlaví nevlastních sourozenců je to častěji muž (54%) než žena (46%).

Tabulka 17: Počet nevlastních sourozenců

počet nevlastních sourozenců	absol. čet.	relat. čet.(%)
0	246	53,0
1	101	21,8
2	54	11,6
3	28	6,0
4	13	2,8
5-6	14	3,0
7 a více	8	1,7

N = 464

Z výše naznačených údajů vyplývá, že faktické množství dětí v rodinách našich klientů je výrazně vyšší. Klient jako jediné dítě v rodině se vyskytuje pouze v 5,4% případů, naopak rodin s čtyřmi a více dětmi je 74,4%. Extrémně velké množství dětí (tj. pro naše účely 6 a více) má přitom 10,3% rodin.

6.3.6 Ekonomická situace rodiny

V životě dítěte hrají svou významnou roli i faktory hmotné povahy, tedy ekonomický status rodiny a s ním související úroveň zabezpečení potřeb dítěte. Některé kriminologické teorie uvádějí, že špatná ekonomická situace může přispívat k rozvoji delikvence a asociality. Teorie, podle kterých je chudoba jednou z hlavních příčin kriminality, byly postupně opuštěny. Domníváme se však, že ve specifických podmínkách naší společnosti v současnosti je třeba připustit, že se mohou vyskytnout případy, kdy materiální nedostatek úzce souvisí s trestnou činností. Specifickými podmínkami máme na mysli zejména kontrast současné vzrůstající nezaměstnanosti a návyku některých jedinců spoléhat téměř ve všem na péči státu. Je nepochybně skutečností, že někteří jedinci mají z různých příčin snížené schopnosti postarat se sami o sebe a o svoji rodinu. Stát by měl takovým lidem pomáhat, ovšem nikoli už těm, kteří se sami starat nechtějí a na systému státní sociální péče parazitují. Problémem je, jak tyto dvě skupiny ekonomicky slabých jedinců od sebe odlišit a jaké nástroje pro nápravu situace volit.

Ekonomickou situaci rodiny hodnotili respondenti na pětibodové škále - viz. tab. 18

Tabulka 18: Ekonomická situace rodiny (absol. / relat. četnost)

	1	2	3	4	5	
výrazně nadprůměrná	4 0,9%	33 7,2%	173 37,7%	158 34,4%	91 19,8%	výrazně podprůměrná

N= 459

Již letmý pohled na tabulku nám říká, že v ústavní výchově (nařízené pro poruchy chování) je velice malý počet dětí z ekonomicky silných rodin. Ti nedosahují ani desetiny ze zkoumané populace, zato celá pětina klientů pochází dle mínění pracovnic OPD z velmi podprůměrně situovaných rodin. V posledních letech se objevovaly v médiích zprávy o stoupajícím počtu delikventních výchovně zanedbávaných dětí z finančně dobře zajištěných rodin, kde jsou rodiče časově zaneprázdněni. Nic však nenasvědčuje tomu, že by se takovéto děti ve významnějším počtu nacházely v ústavní či ochranné výchově.

Zkoumáme-li možnou vazbu mezi ekonomickou situací rodiny a druhy poruch chování dítěte, nezjišťujeme žádné zaznamenáníhodný vztah. Snad jen poněkud paradoxně působící fakt, že k útěkům z domova dochází v poněkud vyšší míře v rodinách lépe situovaných. Je zde však zřejmý (a pochopitelný) vztah mezi vyšším ekonomickým statusem rodiny a vzděláním rodičů; z chudších rodin také pochází významně vyšší počet dětí, navštěvujících zvláštní školu. Tyto děti jsou ale po stránce chování ve škole hodnoceny spíše pozitivněji - je to dáno tím, že 39% všech „hodných“ (tj. s minimálními poruchami chování ve škole) spadá do ekonomické kategorie „výrazně podprůměrná“. Díky tomu, že více dětí z

ekonomicky slabších rodin navštěvuje ZvŠ, nenacházíme ani vazby mezi ekonomickým statusem a prospěchem dítěte.

Zjišťovaná **kvalita péče o dítě** ukazuje v podstatě stejný obrázek jako ekonomická situace rodiny, ačkoli jsou zde jednotlivé kategorie vyrovnanější. Velmi široké je pásmo průměru, počet dětí s nadprůměrným zabezpečením dosahuje téměř 20% a výrazný podprůměr v péči je užší než u ekonomické situace (viz tab.č. 19). Budí to dojem, že i v některých po formální stránce podprůměrně hmotně zajištěných rodinách se dostává dětem vyššího standartu, než by postavení rodiny odpovídalo. Zde pravděpodobně narážíme na otázku vedlejších („stínových“) příjmů rodiny, které nejsou známy pracovníkům OPD.

Tabulka 19: Kvalita péče o dítě (absol. / relat. četnost)

	1	**2**	**3**	**4**	**5**	
výrazně nadprůměrná	6 1,4%	78 17,6%	185 41,7%	114 25,7%	61 13,7%	výrazně podprůměrná

N= 444

Pracovníci DDÚ, kteří jsou s klientem v užším kontaktu, vidí tuto problematiku velmi podobně, pouze kategorie 5 je dle jejich názoru poněkud silněji zastoupena (cca 19%)[1]. Nacházíme i souvislost s etnicitou klienta, neboť ve zmíněné „nejchudší“ skupině tvoří přes polovinu rómské děti. Vazba existuje i mezi materiálním zajištěním rodiny a inteligencí dítěte - signifikantně více nadprůměrně inteligentních dětí pochází z rodin ekonomicky lépe situovaných.

Graf 5: Ekonomická situace rodiny a kvalita péče o dítě (v %)

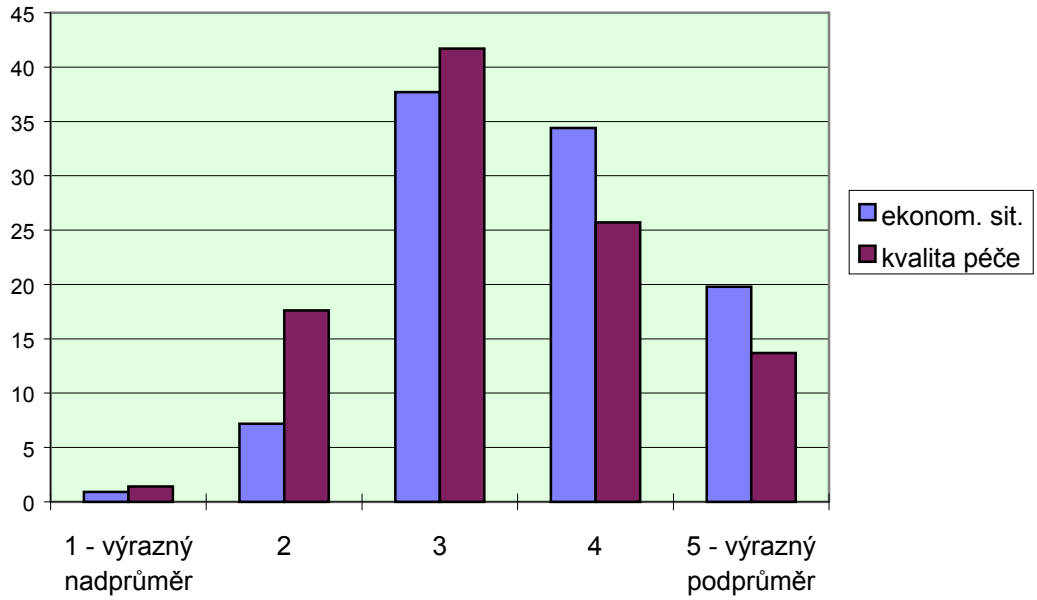

[1] Tyto rodiny jsou mimo jiné odlišné tím, že samy za pobyt dítěte v DDÚ neplatí ošetřovné.

Pracovnic OPD jsme se dále rovněž za použití pětibodové škály dotazovali zvlášť na otce a zvlášť na matku, jak zabezpečují dítě po materiální stránce: 34,7% matek a 31,2% otců byli označeni jako celkem dobře si počínající v tomto směru, na druhé straně 35,8% matek a 40% otců bylo označeno jako spíše zanedbávající materiální péči o svoje dítě. (Výsledky jsou součtem vždy dvou krajních bodů škál, údaj na středním bodu škály dává dopočet do 100%). Můžeme uzavřít s tím, že rodiny žijí spíše ve skromnějších poměrech, ale přibližně třetina rodičů se alespoň snaží nezanedbávat materiální péči o dítě. Velká část rodičů však své děti po této stránce zanedbává.

Údaje z obou zdrojů (OPD a DDÚ) potvrzují, že ekonomická situace rodin našich klientů je spíše špatná. Souvisí to samozřejmě se všemi výše uvedenými handicapy rodičů zkoumaných dětí: zvláště s nízkým vzděláním, finančně málo ohodnocenou profesí a přístupem k práci.

6.3.7 Bydlení

Úzkou souvislost se hmotným zázemím rodiny má charakter jejího **bydlení**. Nekvalitní, především stísněné bytové poměry mohou mít negativní vliv na psychosociální vývoj dítěte.
Z hlediska hustoty lidí žijících v bytě jsou na tom rodiny našich klientů (podle odhadu sociálních pracovníků) takto (viz. tab. č. 20):

Tabulka 20: Velikost bytu

	absol. čet.	relat. čet. (%)
nadměrný byt	9	2,0
přiměřený byt	306	67,1
přeplněný byt	141	30,9

N= 456

Dvě třetiny sledovaných dětí tedy před svým umístěním v ústavu žily v bytě užívaném přiměřeným počtem osob. Tři z deseti pak v bytě přeplněném, což je spíše než sociální defekt rodiny výsledek neutěšené bytové situace u nás. V bytě žilo nejčastěji 3, 4 nebo 5 osob (celkem v 60,5% případů). 7 lidí v jednom bytě, což již lze považovat za problematické, žilo ve 27 případech (6%); 8, 9 nebo 10 osob sdílelo byt v rodinách 21 klientů (vyšší počty se vyskytují již jen zcela ojediněle). V podobných případech již je možno mluvit o ohrožení výchovy, neboť dítě se zákonitě ztrácí ve velkém „rodinném kolektivu“ a efektivně na něj výchovně působit v podstatě není možné.

Zdálo by se pravděpodobné, že z přeplněných bytů budou děti častěji utíkat, avšak není tomu tak. Podobně nesouvisí velikost bytu s úplností rodiny - otec nezřídka ponechává po rozvodu byt bývalé manželce s dětmi a těm pak tedy bytová krize nehrozí. Velikost bytu se však váže s tím, zda dítě navštěvuje zvláštní školu - tu navštěvovalo z celkového vzorku 44% klientů, u dětí z přeplněných bytů je to o 10% více. Tento údaj zároveň souvisí se zastoupením Romů - ti jsou obyvateli 50% přeplněných bytů; zároveň též celá polovina rómských dětí žije v přeplněném bytě (u majority je to 23%).

Pokud se týče kvalitativní kategorie bytu, polovina dětí žila v bytě I. kategorie, avšak z etnického hlediska je distribuce nerovnoměrná: tuto kategorii bytu obývá 56% dětí z majority, ale jen 1/3 Rómů. Byt IV. kategorie obývalo celkově 16% dětí (ale čtvrtina dětí rómského původu; polovina obyvatel bytů nejnižší kategorie jsou Romové).
Vedle velikosti a kategorie bytu hraje roli také jeho **vzhled**, tedy do jaké míry je udržován v pořádku a čistotě. O tom vypovídá následující tabulka č.21.

Tabulka 21: Vzhled bytu

	1	**2**	**3**	**4**	**5**	
pěkně udržovaný	57 12,5%	85 18,6%	163 35,7%	103 22,5%	49 10,7%	zdevastovaný

N= 457

Upravenost bytu je rozložena vcelku rovnoměrně, je ale nutno zaznamenat, že třetina dětí žije v podprůměrně udržovaném bytě, což má vliv přinejmenším na jejich vztah k pořádku a čistotě a na estetické cítění. Nejmasivnější je tento vliv u té desetiny souboru, která

se denně vrací do bytu na hranici devastace; zde již hrozí i hlubší dopad na psychiku, protože dlouhodobý pobyt v takovém prostředí může přinést citové zploštění a hrubost, nemluvě o možných komplexech méněcennosti v dětském kolektivu.

Vzhled bytu má logickou souvislost s jeho naplněností - přes polovinu přeplněných bytů bylo zároveň na škále vzhledu označeno stupni 4 a 5.

Čtrnáctiletý chlapec z početné rómské rodiny, nyní umístěný ve zvláštní škole internátního typu, byl odejmut z rodiny mj. i proto, že rodina bydlela v polorozpadlém statku určeném k demolici bez vody a elektřiny. Otec (nevlastní) byl nezaměstnaný, matka na mateřské dovolené. Vlastní otec o něho nejevil zájem a navíc žil na Slovensku. Chlapec spontánně vyprávěl, že hračky nemají, ale že to nevadí, že si hrají s myšima, které v obývacím prostoru volně pobíhají. Byl svěřen do péče babičce, která ho učila krást. Chlapec si jídlo opatřoval krádežemi, neměl velmi často jinou možnost obstarání potravy. (Zmíněný statek se nachází na území hl. města Prahy.)

✧ **Bydliště klienta**

Kromě řady jiných faktorů hraje roli při utváření životní dráhy dítěte také typ jeho bydliště, to znamená, vyrůstá-li převážně ve velkém, středním či malém sídle. Tyto kategorie se z kriminologického hlediska vzájemně liší především mírou anonymity (a s ní související sociální kontroly) a množstvím příležitostí k asociální i prosociální činnosti. Ve velkých (především sídlištních) obytných celcích má podle odborníků[1] charakter tamního nepodnětného životního prostředí i nepopiratelný vliv na formující se dětskou psychiku.

Velikost obce, v níž klient převažující část svého života bydlel, má vliv například na to, zdali je členem nějaké asociální party (o nichž byla řeč výše). Ve velkých městech jsou děti spíše v partách - jednak z větší koncentrace dětí spíše vykrystalizuje neformální komunita, a dále mají městské děti pravděpodobně více volného času (nemusí pomáhat rodičům při práci okolo domu apod.). I silnější vliv sociální kontroly v menších obcích není tak příznivý pro vznik závadových skupin.

Za zmínku také stojí, že z vesnice pochází nejmenší část rómských klientů, nejvíce rómských dětí naopak je ze středních měst.

6.3.8 Rodina klienta a sociální služby

Pro řadu z námi zkoumaných rodin nebyla asociální činnost dítěte první zkušeností se státní sítí sociálních služeb. Při současné míře rozvodovosti jsou na prvním místě v příčinách prvního kontaktu se „sociálkou“ právě neshody při rozvodových přích. Každá pátá rodina se dostala do hledáčku OPD díky své nedostatečné péči o dítě.

Tabulka 22: Důvod prvního kontaktu rodiny klienta se sociálními službami

	absol. čet.	relat. čet. (%)
rozvod, stanovení výživného	167	37,3
špatná péče o dítě	86	19,2
problémy s klientem	81	18,1
žádost o sociální dávky	61	13,6

[1] viz např. J. Musil a kol.: Lidé a sídliště, Svoboda, Praha 1985

problémy se sourozencem klienta	27	6,0
jiné důvody	26	5,8

N = 448

Problémové chování klienta nebo jeho (nejčastěji staršího) sourozence je příčinou pouze čtvrtiny prvních setkání rodin se sociálními službami - to vypovídá o jisté celkové „nestandardnosti“ těchto rodin.

S tím souvisí i údaj o tom, jak starý byl klient v době tohoto kontaktu. Velká část rodin se ocitla v síti sociálních služeb ve velmi raném věku klienta, často také již před jeho narozením - viz. tab. č. 23.

Tabulka 23: Věk klienta při prvním kontaktu rodiny se sociálními službami

	absol. čet.	relat. čet. (%)
před narozením klienta	51	11,3
věk 1 - 5 let	214	47,3
věk 6 - 11 let	114	25,2
věk 12 - 15 let	73	16,2

N = 452

Téměř polovina kontaktů vznikla v předškolním věku dítěte, polovina tohoto počtu dokonce ve věku kolem 1 roku (24% z celku). Zde se jedná nejčastěji o spory kolem určení otcovství a stanovení výživného. Lze vést hypotézu, že se ve zvýšené míře jedná o tzv. „nechtěné děti“. Více než desetina rodin měla problémy již před tím, než náš klient vůbec přišel na svět.

V souvislosti s těmito zjištěními naléhavě vyvstává potřeba komplexní rané preventivní intervence v problémových rodinách, jak je prosazována v řadě vyspělých zemí. Pro efektivní péči je však třeba shromáždit vstupní údaje (varovné signály) o tom, že rodina začíná být dysfunkční - tím se rázem ocitáme na nejisté půdě lidských práv a ochrany soukromí.

6.4 Psychologicko - sociální charakteristiky

Hlavním důvodem, proč výzkumný tým požádal o spolupráci odborné pracovníky diagnostických ústavů, byla snaha o poodhalení osobnostních charakteristik sledovaných klientů. Specialisté v DDÚ mají možnost dítě sledovat v běžných i zátěžových situacích, při komunikaci s okolím, adaptaci na nové podmínky apod. Dále je v DDÚ užívána řada diagnostických nástrojů, schopných zachytit a do jisté míry kvantifikovat psychologický profil klienta.

První otázkou je **fyzická vybavenost** klientů DDÚ. Ta, zdá se, nevybočuje z normálu populace - 10% chovanců je podprůměrně fyzicky disponovaných, zhruba stejně je nadprůměrně zdatných a zbylých osm desetin je v pásmu normálu. S fyzičnem (ale samozřejmě i se sociální úrovní rodiny) souvisí i otázka **osobní hygieny** - v médiích se občas objevují informace o výrazně nedostatečných hygienických návycích u některých skupin problémových dětí. Částečně to platí pro děti s nižším intelektem, u třetiny z nichž jsou hygienické návyky podprůměrné; poněkud více zde je i malých Rómů. Zkušeným pracovníkům diagnostických ústavů se celkově jeví necelá pětina svěřenců jako podprůměrně dodržující zásady osobní hygieny. Nezdá se tedy, že by se jednalo o nějaké výrazné vybočení z průměru této věkové skupiny, kdy bývá hygiena považována za spíše obtížnou součást životního procesu.

Navazování kontaktu a komunikační schopnosti klienta mají značný význam na jedné straně pro „nabalení se“ klienta na sociálně patologické aktivity např. party, na druhé straně představuje kontakt a komunikace zásadní otázku pro terapeutické působení a socializaci vůbec.

Tabulka 24: Navazování kontaktu

	absol. čet.	relat. čet. (%)
lehce	70	32,0
průměrně	106	48,4
těžce	43	19,6

N = 219

Z tohoto hlediska pak představuje problém pětina klientů, s nimiž je navázání kontaktu obtížné. Lze to jen potvrdit na základě zkušeností z interview, prováděných s dětmi vybranými pro kasuistické šetření.

Tabulka 25: Komunikační schopnosti

	absol. čet.	relat. čet. (%)
podprůměrné	72	33,0
průměrné	116	53,2
velmi dobré	30	13,8

N = 218

Podprůměrné komunikační schopnosti jsou signalizovány u většího počtu dětí - tato třetina zpravidla pochází z výrazně nepodnětného prostředí nebo vykazuje sníženou

inteligenci. Za zmínku stojí, že do této skupiny patří 48% rómských klientů (Neromů jen 24%). Znamená to snad, že ani odborní pracovníci diagnostických ústavů nejsou schopni navázat komunikaci s příslušníky menšinového etnika?

Jak pro schopnost navazování kontaktu, tak pro komunikační schopnosti platí (logická) vazba na intelekt klienta. 59% nadprůměrně inteligentních dětí lehce navazuje kontakt (z celého souboru jen 32%), naopak třetina dětí s výrazně sníženým IQ jej navazuje těžce. Tato skupina dětí má zároveň sníženou úroveň komunikačních schopností (64% z nich má podprůměrnou schopnost komunikace).

6.4.1 Lehká mozková dysfunkce

V pozadí neschopnosti přizpůsobit se požadavkům společenských norem je třeba hledat i tzv. lehkou mozkovou dysfunkci, vrozenou nebo v raném dětství získanou psychickou anomálii. Jakkoli je v odborné diskusi poslední doby tento pojem zpochybňován a užívají se spíše termíny syndrom snížené pozornosti a syndrom hyperaktivity, pro značnou zaužívanost jsme užili termínu LMD i v záznamovém archu.

Tabulka 26: Lehká mozková dysfunkce

	absol. čet.	relat. čet. (%)
ano	53	24,8
naznačená	61	28,5
ne	100	46,7

N = 214

Podíl dětí s touto poruchou je tedy nezanedbatelný a je vyšší než mezi běžnou dětskou populací - skutečně přítomnou nebo alespoň naznačenou LMD trpí více než polovina zkoumaných klientů. Právě takové problémy, jako nekázeň ve škole, nerespektování autorit, verbální agrese a celková nepřizpůsobivost mívají svou příčinu právě v mozkové dysfunkci.

Porovnáním přítomnosti LMD v anamnéze klienta s dalšími údaji docházíme k následujícím poznatkům: zvýšený výskyt této poruchy nalézáme v nejchudších rodinách - třetina dětí z těchto rodin trpí LMD a u další třetiny je naznačená; stejnou frekvenci lze odhalit u dětí zvýšeně agresivních. LMD souvisí i se sníženou sebekritičností a psychickou labilitou - polovina nejlabilnějších klientů má v diagnóze právě tuto poruchu.

Zajímavé je, že se neobjevila vazba s inteligencí (což odpovídá i teoretickým poznatkům); děti, u nichž je dle mínění respondenta LMD pouze naznačená, jsou ale ve zvýšené míře intelektově subnormní. Možná jde o snahu vysvětlit některé anomálie v chování dítěte naznačenou LMD, ačkoli mohou být důsledkem např. právě sníženého IQ.

6.4.2 Intelekt klienta

Stupeň inteligence je velmi důležitou psychologickou kategorií, neboť jakkoli její význam není možno absolutizovat, není sporu o tom, že představuje jednu z nejpodstatnějších veličin v kriminogenezi jedince (podrobně viz kap. 2). Svěřenci dětských diagnostických ústavů jsou z hlediska intelektového výkonu distribuováni tak, jak ukazuje tabulka č. 27.

Respondenti - psychologové DDÚ - hodnotili inteligenci klienta na pětistupňové škále; nebyl přitom brán ohled na druh použitého nástroje, složky inteligence ani další faktory, neboť jednotliví odborníci užívají různé testy IQ.

Vidíme, že rozdělení dětí s poruchami chování z hlediska intelektu je značně nerovnoměrné a rozhodně nesleduje klasickou Gaussovu křivku. 56% klientů vykazuje podprůměrný nebo dokonce výrazně podprůměrný intelektový výkon, pouze desetina je nad hladinou průměru populace. Není pochyb, že právě snížená úroveň analytických a hodnotících schopností je u zrodu mnoha poruch chování, neboť děti neschopné plnohodnotného úsudku často nejsou schopny pochopit na ně kladené nároky. Z druhého pohledu je také třeba připustit, že právě jistý intelektový deficit klientů může být příčinou jejich „dopadení“ a předání do ústavní výchovy, zatímco duševně kapacitnější predelikventi se dokáží tohoto osudu lépe vyvarovat.

Tabulka 27: Intelektový výkon

	absol. čet.	relat. čet. (%)
výrazně podprůměrný	41	18,7
podprůměrný	82	37,4
průměrný	73	33,4
nadprůměrný	22	10,0
výrazně nadprůměrný	1	0,5

N = 219

Graf 6: Intelekt klienta (v %)

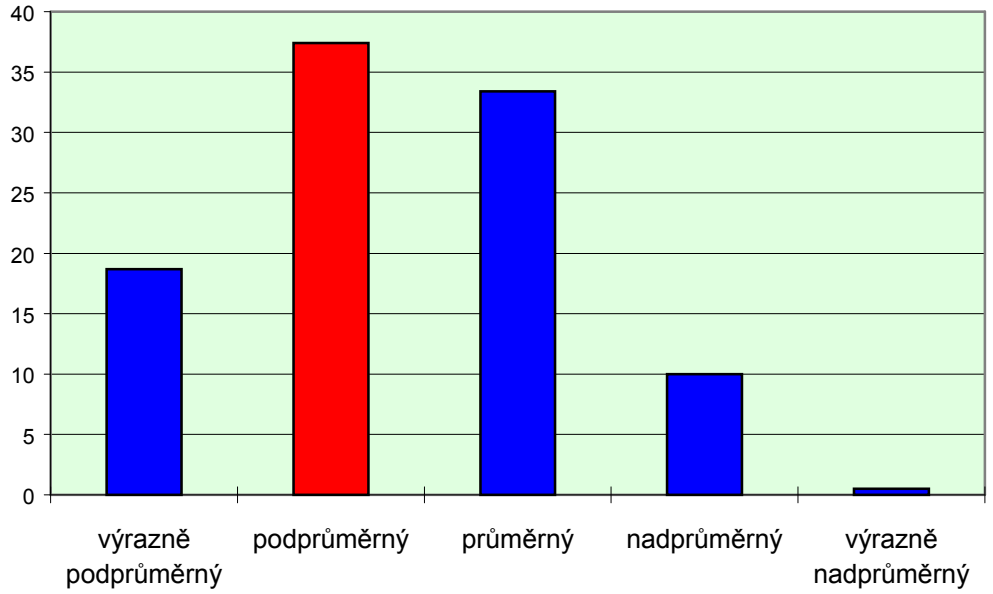

V dnešní poněkud vzrušené atmosféře hledání receptů na tolerantní soužití Čechů a Romů bude možná nepříjemně působit následující zjištění: snížená inteligence se u

zkoumaného souboru úzce váže s etnicitou klienta. Mladí Romové nacházející se v péči diagnostických ústavů vykazují dle zjištění odborných pracovníků těchto zařízení významně nižší intelektuální výkon než jejich nerómští vrstevníci. Podrobně následující tabulka č. 28:

Tabulka 28: Vztah mezi etnicitou a intelektovým výkonem klienta

Intelekt	intelekt výraz-ně podprům.	intelekt podprům.	intelekt v průměru	intelekt nadprům.	intelekt výraz-ně nadprům.	**celkem**
Rom	30 (41,6%)	29 (40,3%)	11 (15,3%)	2 (2,8%)		72 (34,1%)
Nerom	9 (6,7%)	48 (35,8%)	56 (41,8%)	20 (14,9%)	1 (0,8%)	134(63,5%)
nezjištěno		2 (40%)	3 (60%)			5 (2,4%)
celkem	39 (18,5%)	79 (37,4%)	70 (33,2%)	22 (10,4%)	1 (0,5%)	**211 (100%)**

(Pozn.: pro přehlednost jsou uváděny pouze řádkové relativní četnosti)

Jakkoli není možno (jak již bylo řečeno) hodnotu intelektového výkonu jedince přeceňovat, zjištěná fakta nutí k hlubokému zamyšlení. Vždyť přes 80% rómských dětí v DDÚ má signalizovánu podprůměrnou inteligenci, polovina z tohoto počtu dokonce výrazně podprůměrnou. A zároveň - 77% dětí, dle názoru diagnostického ústavu inteligenčně subnormních, je rómského původu. Zavrhneme-li tezi, že rómské etnikum je jako takové méně intelektově kapacitní, tedy že inteligence je faktorem etnicity, zbývá několik vysvětlení.

Prvním z nich je, že se do ústavní péče dostává z rómské populace relativně větší podíl inteligenčně subnormních jedinců, než z populace majoritní. Pro tuto hypotézu však neexistuje žádný doklad. Dalším možným vysvětlením je nižší motivovanost Romů při diagnostických vyšetřeních (nemají potřebu ukázat se před personálem v „lepším světle“) a horší schopnost koncentrace na dlouhodobější duševní činnost, plynoucí z vyšší „neposednosti“ dětí tohoto etnika. Poslední možnou příčinou tak výrazně horšího intelektuálního výkonu je nepřizpůsobenost používaných testů specifikům rómského etnika. Některé nástroje (především verbální testy) jsou skutečně vystavěny pro probandy z odlišného sociokulturního prostředí; může tedy docházet k jejich nepochopení, které však neplyne z nižší inteligenční úrovně klienta.

6.4.3 Osobnostní charakteristiky

Osobnostní charakteristiky jedince jsou tradičně hodnoceny na škálách dominance, extrovertnosti a stability. Námi zkoumaní dětští klienti vykazují dle vyjádření odborníků DDÚ tyto vlastnosti:

Tabulka 29 :Osobnostní charakteristiky (v %)

	1	2	3	4	5	
submisívní	6,8	30,0	28,2	32,3	2,7	dominantní
introvertní	5,9	33,0	29,0	29,4	2,7	extrovertní
emočně labilní	16,7	46,2	21,3	14,0	1,8	emočně stabilní

N = 221

Jak vidno, dětští provinilci slabě tendují k introverzi a je mezi nimi poněkud více výrazně submisívních jedinců než dominantních. Celkově je rozdělení v zásadě symetrické, což již neplatí u emoční stability - emočně stabilních klientů bylo ve vzorku jen několik, jako krajně nestabilní se respondentům jevil každý šestý chovanec. Emoční labilita, týkající se více než 60% klientů, je dalším rizikovým faktorem socializace, protože bývá doprovázena sníženou sebekontrolou.

Důležitými vlastnostmi pro fungování člověka ve společnosti jsou rovněž sebevědomí, sebekritičnost, ovlivnitelnost a míra agresivity. Hodnoty těchto veličin ukazují následující tabulky:

Tabulka 30 : Sebevědomí

	absol. čet.	relat. čet. (%)
vysoké	31	14,0
v normě	104	47,1
nízké	86	38,9

N = 221

Ukazuje se zde vazba s inteligencí - děti s nadprůměrnou inteligencí mají též vysoké sebevědomí. Může to plynout z pocitu výjimečnosti v kolektivu ostatních chovanců; tyto děti mají lepší předpoklady pochopit zákonitosti sociálního chování v ústavu, poznají, jak v systému získat výhody a často se stávají centrálními figurami ve skupině.

Tabulka 31 : Sebekritičnost

	absol. čet.	relat. čet. (%)
snížená	138	63,0
normální	77	35,2
nadprůměrná	4	1,8

N = 219

Téměř dvě třetiny dětí na diagnostickém pobytu vykazují sníženou sebekritičnost - to je informace, která příliš nepřekvapí. Právě nízká úroveň sebereflexe, neschopnost nazírat z

odstupu důsledky a dopady svých činů, jsou průvodním jevem poruchového chování. Tento jev je v jisté míře signifikantní pro dětský věk obecně, kritická reflexe vlastního jednání je znakem duševní zralosti; u našich probandů však vlivem hrubě zanedbané výchovy, emocionální plochosti nebo duševní nedostatečnosti nabývá značných měřítek. Vypěstování schopnosti vážit důsledky vlastního chování a zamyslet se nad jeho správností je jedním ze zásadních úkolů ústavní výchovy.

Tabulka 32 : Ovlivnitelnost

	absol. čet.	relat. čet. (%)
snadná	126	57,9
normální	46	21,5
ztížená	44	20,6

N = 216

Tendence nechat se ovlivňovat ve svých názorech má, podobně jako schopnost navazovat kontakt, pozitivní i negativní stránku. Řada klientů se dostala do problémů právě díky podlehnutí vlivu okolí (nejčastěji závadové party). Na druhé straně je celá výchovná práce procesem vědomého ovlivňování myšlení a jednání chovance, proto jsou děti obtížně ovlivnitelné také hůře vychovatelné a do jejich resocializace je nutno zapojit řadu nepřímých metod. Týká se to ve zvýšené míře dětí nadprůměrně inteligentních - polovina z nich je dle názoru DDÚ obtížně ovlivnitelných.

Tabulka 33 : Agresivita

	absol. čet.	relat. čet. (%)
v normě	131	59,5
zvýšená	89	40,5

N = 220

Řada zkoumaných jedinců se dostala do péče OPD a následně diagnostického ústavu pro konfliktnost a neschopnost kontrolovat své emoce.
To se projevuje mj. agresí:

- fyzickou - především napadání vrstevníků, ale v některých případech i např. pedagogů
- proti předmětům - rozbíjení věcí konkrétním osobám např. ze msty, anebo agresí nevýběrovou (vandalismus)
- verbální - kromě vrstevnického prostředí je často namířena i proti dospělým osobám (rodičům, učitelům, vychovatelům). Tyto agresivní projevy jsou součástí většiny školních anamnéz našich klientů; je to součást širšího problému často velice vulgárního slovního projevu dětí s poruchami socializace, u nichž je ještě umocněn obecný „standard“ obhroublé mluvy mladé generace.

Patnáctiletá Vilma, pocházející z početné rómské rodiny, má ke škole i vzdělání silně negativní vztah. K jejím nejzávažnějším prohřeškům patřilo systematické záškoláctví. Zpráva z DDÚ hovoří o neplnění školních úkolů a specifickém chování ve škole, kdy Vilma tyká učitelům, šklebí se na ně, při výuce si prozpěvuje a občas hází po učitelích předměty.

Zvýšená agresivita klienta se pochopitelně projevuje i ve vyšším výskytu šikanování (79% šikanujících je zvýšeně agresivní), ale i výchovné nezvladatelnosti a neúcty k autoritám. Jestliže ze vzorku prodělalo 18% klientů pobyt v dětské psychiatrické léčebně, u agresivnějších je to 27% (zároveň má 58% bývalých pacientů DPL diagnostikovánu zvýšenou agresivitu). Vyšší míra agresivity též souvisí s pobytem dítěte v dětském domově - je patrná u více než poloviny dětí, které prošly DD. Agresoři též pocházejí z celkově problémovějších rodin.

Jako doplnění předchozích psychologických charakteristik jsme se zeptali též na **vztah klientů k práci a ke vzdělání**.

Tabulka 34 : Vztah k práci a ke vzdělání

	Vztah ke vzdělání		**Vztah k práci**	
	absol. čet.	relat. čet. (%)	absol. čet.	relat. čet. (%)
dobrý	16	7,3	38	17,4
průměrný	55	25,1	120	54,8
špatný	148	67,6	61	27,8

N = 219

Bylo možno předpokládat, že námi sledovaní jedinci nebudou mít ke vzdělání příliš pozitivní vztah. Více než dvě třetiny dětí se špatným vztahem ke vzdělání (přesnější by možná bylo ke vzdělávání) jsou však skutečně důvodem k vážnému zamyšlení. Zamyšlení mimo jiné nad tím, jak se současnému základnímu školství daří motivovat žáky a oslovovat i ty méně nadané, výkonné a pracovité. Vztah ke vzdělání je totiž u sledovaných jedinců přímo úměrný inteligenční úrovni - pocit méněcennosti, který ve škole asi zakusilo každé z podprůměrně inteligentních dětí, je dokonale „vyléčil“ z lásky k vědění. Je známo, že vzdělání má velmi nízké postavení především v hodnotovém žebříčku Romů - není proto asi překvapením, že 85% z dětí tohoto etnika má dle pracovníků DDÚ špatný vztah ke vzdělání.

Postoj klientů k práci je o poznání pozitivnější, řada z nich se především fyzické práci nevyhýbá. Její kvalitní provádění totiž může fungovat jako kompenzace např. menší intelektuální kapacity, kdy má jedinec možnost projevit jiné své schopnosti.

Patnáctiletý Štěpán, nejmladší z pěti sourozenců, se cítil v rodině odstrkován, matka protěžovala nejstarší dceru a druhého syna. Býval fyzicky trestán, hlavně otcem, vždy k tomu ale dle jeho názoru byl důvod. Měl kladný vztah k babičce, denně k ní chodil a pomáhal jí; její smrt se ho velmi dotkla. Hygiena nebyla dobrá. Děti údajně chodily do školy špinavé, zavšivené, páchly močí, protože se dlouho pomočovaly. Rodinu velmi často navštěvovaly sociální komise pro práci s dětmi, ale zlepšení nenastalo. Kapesné nedostával, vydělával si prý (kromě krádeží) příležitostnou prací, konanou i místo školního vyučování. (Navštěvoval zvláštní školu.) Dle sdělení učitelky byl chlapec v mladším školním věku milý, vděčný za každé slovo, byl rád, že se mu někdo věnuje. Kolem 13 let věku nastal v chování dramatický zlom. K dospělým se choval stále poměrně slušně, ale ke spolužákům byl velmi agresívní. Projevovaly

se prvky šikany. Úmyslně jim ubližoval, ničil jejich školní pomůcky (lámal pastelky, pravítka, tužky, tabulovým kružítkem poškodil nábytek, lavici, tabuli - prý z nudy). Spolužáci se báli přestupky oznámit učiteli, protože následovala odplata. Učivo absolutně nezvládal, měl mnoho neomluvených hodin, nevypracovával domácí úkoly, o školu neprojevoval zájem. Záškoláctví vysvětluje tím, že ho to ve škole nebavilo, nelíbilo se mu tam. Měl prý nesympatickou učitelku, která křičela na děti; jednou ji i fyzicky napadl. Po dobu školní docházky měl většinou sníženou známku z chování (2.,3. stupeň) za kázeňské přestupky. Pral se, měl konflikty s rómskými spolužáky. Jako pozitiva škola uvádí manuální zručnost, ochotu pomoci druhým, pokud má náladu. Byl členem party 14 - 17 letých problémových mladistvých, zabývali se mj. krádežemi, chodili do restaurací. Parta neměla vůdce, klient zde byl spíše mladší a méně významný člen.
Počátky trestné činnosti se časově shodují se smrtí babičky, která na klienta měla výchovný vliv. Rodina s nižším sociokulturním statusem jeho výchovu odsunula do pozadí a poté začal klient hledat svou seberealizaci v závadové partě. Přitom se dle vyjádření VÚDM jedná o chlapce milého, vstřícného, pracovitého, ochotného, samostatného, nevzdorovitého, který je ovšem na druhou stranu lehce ovlivnitelný ze strany druhých, nerozhodný, neprůbojný a často i povrchní. Při práci je pečlivý a práce se nebojí, je ochotný. Rád o víkendech pracuje u rodičů. Chování v ústavu je bezproblémové. Svou budoucnost si Štěpán představuje tak, že po skončení odborného učiliště (zedník) nastoupí základní vojenskou službu, na kterou se těší. Obor zedník se mu líbí. Poté se chce odstěhovat do oblasti Liberce, jelikož tam má dívku a tam si najít práci jako zedník či jako přidavač. Je zcela přesvědčen, že zaměstnání sežene, jelikož bude mít výuční list. Klient mentálně subnormní, avšak pracovitý a prosociálně laděný. Trestná činnost důsledkem výchovné zanedbanosti v podnětově chudém prostředí. V případě získání kvalifikace lze doufat v úspěšnou resocializaci.

Zhruba čtvrtina však dává najevo nechuť k práci jako takové, což ústí v postoj „práce jako poslední zoufalý pokus získat peníze“. Že je tento názor přímou cestou ke kriminální kariéře, je nasnadě.

Graf 7 : Vztah klientů k práci a ke vzdělání (v %)

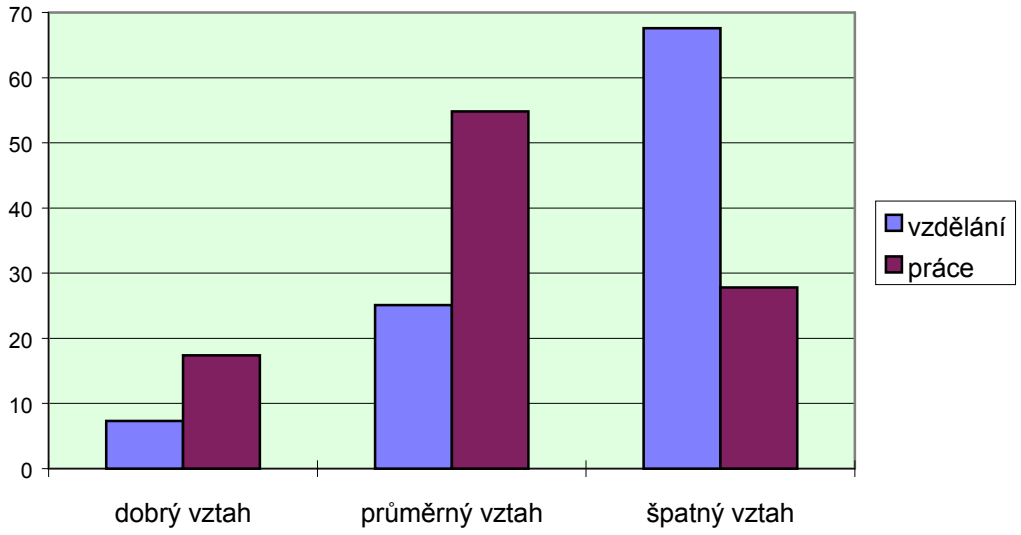
70
60
50
40
30
20
10
0
dobrý vztah
průměrný vztah
špatný vztah
vzdělání
práce

6.5 Škola a vzdělávání

Mateřskou školu navštěvovalo 43,8% dětí souboru. To tedy znamená, že nadpoloviční většina predelikventních dětí nebyla dotčena předškolními zařízeními. Vzhledem k charakteristikám rodin a „výchovným stylům“, které v nich byly uplatňovány, je tato skutečnost spíše negativním zjištěním. Jednak se promarnila možná šance výchovné intervence ve formativním období předškolního věku, jednak nebylo dítě připraveno a pozitivně motivováno pro školní docházku. Podrobnější pohled ukazuje, že romští klienti navštěvovali mateřskou školu podstatně méně často než klienti z majoritní společnosti. Přesněji řečeno pouze každý čtvrtý Rom (27,7%) navštěvoval tuto formu předškolní výchovy, kdežto Neromové v polovině případů (54,9%). Z jiného pohledu je možno konstatovat, že se v návštěvě mateřské školy neliší chlapci od dívek.

Informace o navštěvování mateřské školy klienty jsou sice kusé, nicméně i tak se dozvídáme, že přibližně pětina z nich měla v těchto zařízeních již nějaké problémy s chováním. Nejčastěji bylo referováno[1] o tom, že děti byly „neukázněné“, či - při porovnání s ostatními frekventanty MŠ - vývojově či sociálně zaostalé. Pouze sporadicky se vyskytovaly krádeže (4 děti) či agresivní chování (pouze jeden klient). Kázeňské problémy dětí jsou však velmi často vyvolávány nezodpovědným přístupem rodičů k dětem a výchovnou nesoustavností, která se v případě navštěvování mateřských škol projevovala neodůvodněnými absencemi.

6.5.1 Vztah ke škole

Kriminologická teorie dokládá, že **negativní vztah ke vzdělání** (či škole a učitelům, kteří vzdělání zprostředkují) je závažným kriminogenním faktorem a je jej možno považovat za jeden z možných prediktorů delikventního chování. Proto otázka kladného či záporného vztahu klientů ke škole a učitelům je jedním z důležitých interpretačních klíčů k objasnění potíží či asociálního způsobu života našich klientů.

Metoda barevného sémantického diferenciálu „BATERKO“, jež byla použita k orientačnímu psychologickému vyšetření, umožňuje posoudit, do jaké míry patří škola a učitelé do zájmového okruhu klientů. Následující tabulka č. 35 dokládá, že pouze malá část klientů výrazněji asociuje (tj. vykazuje více jak dvě shody) své „já“ s pojmy „škola“ (17,5%) či „učitelé“(16,5%).

Tabulka 35 : Asociace klienta („Já“) s podnětovými slovy „škola“ a „učitelé“ na základě zjištění testu BATERKO

	asociace s já			
podnětová slova	0 shod	1 shoda	2 shody	3 shody
„škola“	39,8%	42,7%	13,6%	3,9%
„učitelé“	37,9%	45,6%	13,6%	2,9%

[1] Informace jsou čerpány ze zpracování volných odpovědí na téma: „Vyskytovaly se nějaké problémy při navštěvování MŠ ?“

Je zajímavé, že se naši klienti sice neasociují se školou a učiteli, nicméně samotnou obecnou hodnotu (nikoliv hodnotu pro sebe) těchto pojmů často chápou. Jak ukazuje následující tabulka č. 36, velmi kladnou či spíše kladnou hodnotu škole a učitelům přidělují téměř dvě třetiny klientů („škola“ - 64,1%, učitelé - 65,1%).

Tabulka 36: Hodnocení podnětových slov „škola“, „učitelé“ a „já“ na základě testu BATERKO

	vztah			
podnětová slova	velmi kladný	spíše kladný	spíše záporný	velmi záporný
„škola“	23,3%	40,8%	28,1%	6,8%
„učitelé“	27,2%	37,9%	26,2%	7,8%
„já“	46,6%	21,4%	15,5%	15,5%

Jestliže bychom měli shrnout většinový názor klientů na školu, museli bychom konstatovat, že ji považují za instituci pro sebe zbytečnou a čas v ní prožitý za ztrátu času. Škola není pro klienty ani místem strachu (anxiosní tendence v tomto směru vykazuje pouze necelá čtvrtina klientů) ani místem radosti. Obdobně strach z učitelů nemá téměř žádný klient, většinou však k nim nemají též žádný vyhraněný emotivní vztah. Učitelé ani škola tak ve většině případů (viz tab. č. 37 a 38) nejsou asociováni ani s pojmem „nejlepší člověk“ ani s pojmem „nejhorší člověk“ .

Tabulka 37 : Asociace podnětového slova „nejlepší člověk“ s podnětovými slovy „škola“ a „učitelé“

	asociace se slovem „nejlepší člověk“			
podnětová slova	0 shod	1 shoda	2 shody	3 shody
„škola“	39,8%	34,0%	22,3%	3,9%
„učitelé“	42,7%	32,0%	23,3%	1,9%

Tabulka 38: Asociace podnětového slova „nejhorší člověk“ s podnětovými slovy „škola“ a „učitelé“

	asociace se slovem „nejhorší člověk“			
podnětová slova	0 shod	1 shoda	2 shody	3 shody
„škola“	51,5%	30,1%	13,6%	4,9%
„učitelé“	57,3%	33,0%	8,7%	1,0%

6.5.2 Prospěch a chování

Pobyt na základní či zvláštní škole lze zhodnotit též na základě rozboru prospěchu a chování. V tabulce č.39 uvádíme porovnání **úrovně prospěchu** sledovaných dětí na prvním a druhém stupni. Z uvedených globálních údajů vyplývá několik skutečností: mezi našimi klienty se výborní žáci - dle očekávání - vyskytují pouze sporadicky. Krize prospěchu se s vyššími ročníky prohlubuje, zvyšuje se též množství propadajících dětí. Lze uzavřít, že polovina klientů v mladším školním věku a tři čtvrtiny klientů ve starším školním věku má závažné problémy s prospěchem.

Tabulka 39: Prospěch v mladším školním věku a starším školním věku (v %)

	mladší školní věk		starší školní věk	
prospěch	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet. (%)
výborný	33	7,4	16	4,1
průměrný	177	39,7	80	20,6
slabý	155	34,8	171	44,0
propadá	81	18,2	122	31,4
celkem (N =)	446	100,0	389	100,0

Graf 8: Prospěch v mladším a starším školním věku (v %)

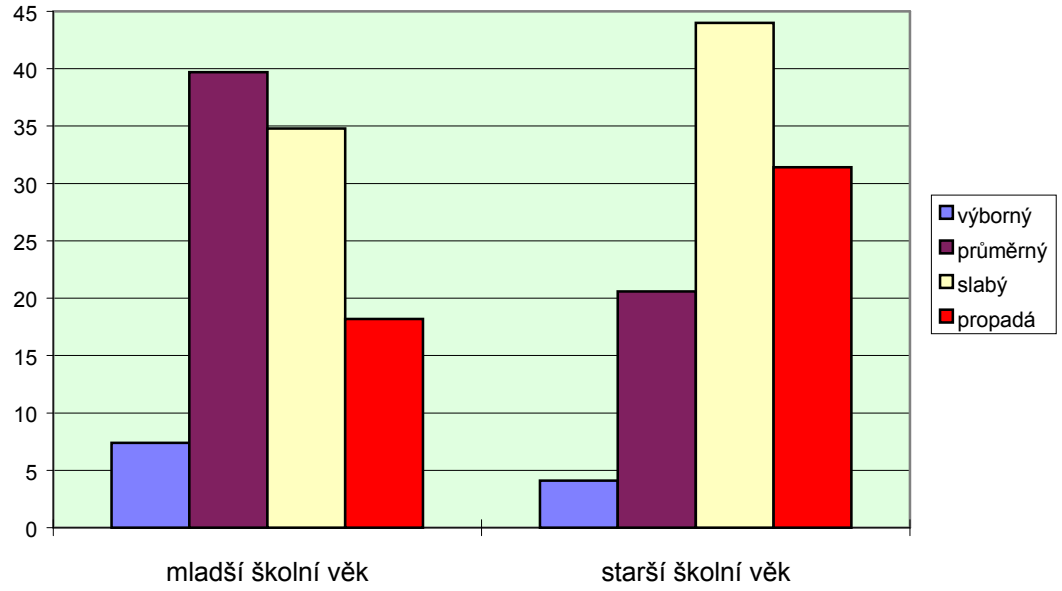

Na prospěchovou úspěšnost klientů se ovšem můžeme podívat i z jiných aspektů. Předně se ukazuje, že se sledovaní klienti poněkud liší v prospěchové úspěšnosti podle typu navštěvovaných škol. Hodnocené děti lze v zásadě rozdělit do tří skupin, a to na ty, které dosud navštěvovaly:
1) stále základní školu,
2) stále zvláštní školu
3) byly přeřazeny ze základní školy na školu zvláštní

Jestliže takto rozčleněné skupiny[1] posuzujeme z hlediska vývojových trendů prospěchu zjišťujeme (viz tab.40 - 42), že ve srovnání s prospěchem v mladším školním věku se ve starším školním věku nejvíce zhoršila skupina žáků ze základní školy. Průměrného nebo výborného prospěchu tam na prvním stupni dosahovalo více jak tři pětiny dětí, ve starším školním věku to však bylo pouze 17% a navíc téměř 40% (!) nezvládlo učivo natolik, že muselo opakovat ročník. K nejmenším prospěchovým změnám došlo naopak u dětí, které byly přeřazeny ze ZŠ na ZvŠ. Zdá se tedy, že pomalejší tempo výuky a méně náročné učivo na ZvŠ zajistilo minimálně podstatně menší prospěchový propad našich klientů a jejich zařazení do ZvŠ bylo tak - z hlediska prospěchu - v drtivé většině opodstatněné. Děti, které po celou dosavadní školní docházku navštěvovaly ZvŠ se v podstatě prospěchově příliš nezhoršily, nebo lépe řečeno prospěchové zhoršení je možno považovat za normální vzhledem k náročnosti látky vyššího ročníku.

Tabulka 40 : Klienti starší 11 let, kteří po celou školní docházku navštěvovali ZŠ podle prospěchu v mladším a starším školním věku (v %)

	prospěch			
školní věk:	výborný	průměrný	slabý	propadá
mladší	9,7	53,0	29,0	8,3
starší	2,4	14,9	42,8	39,9

Tabulka 41: Klienti starší 11 let, kteří po celou školní docházku navštěvovali ZvŠ podle prospěchu v mladším a starším školním věku (v %)

	prospěch			
školní věk:	výborný	průměrný	slabý	propadá
mladší	7,3	41,5	26,8	24,4
starší	5,0	30,0	40,0	25,0

[1] Při tomto vyhodnocení jsme vzali v úvahu pouze klienty, kteří byli starší 11 let a tím mohlo být provedeno porovnání mezi situací v mladším a starším školním věku.

Tabulka 42: Respondenti starší 11 let, kteří byli přeřazeni ze ZŠ na ZvŠ podle prospěchu v mladším a starším školním věku (v %)

	prospěch			
školní věk:	výborný	průměrný	slabý	propadá
mladší	3,2	20,2	45,2	31,5
starší	6,6	25,6	45,5	22,3

Celkové porovnání prospěchu na prvním a druhém stupni (tab. č. 43) ukazuje, že největší procentuální prospěchové otřesy lze zaznamenat u klientů ze základní školy, a to odliv z kategorie „průměrný prospěch“ (-38,1%) a příliv do kategorie „propadá“.

Tabulka 43: Porovnání změn (tj. rozdíl mezi hodnocením v mladším a starším školním věku) prospěchové situace žáků různých typů škol

	změny prospěchu v %			
navštěvoval	výborný	průměrný	slabý	propadá
pouze ZŠ	-7,3	-38,1	+13,8	+31,6
pouze ZvŠ	-2,3	-11,5	+13,2	+0,6
přeřazen	+3,4	+5,4	+0,5	- 9,2

6.5.3 Přeřazování na zvláštní školu

Informace o klientech ukazují, že z celkového počtu sledovaných dětí jich 43,9% (!) někdy v průběhu školní docházky navštěvovalo **zvláštní školu**.[1] Důvodem zařazení[2] na ZvŠ - dle šetření OPD na školách - byl nejčastěji špatný prospěch (80%), ale též problémy s chováním (!) - 10,3%. K tomuto údaji můžeme ještě dodat, že zbývajících 9,7% klientů bylo přeřazeno na ZvŠ „z blíže nespecifikovaných důvodů". Existuje proto vážné podezření, že i narušování výuky a nekázeň žáka na ZŠ mnohdy vede učitele k návrhu přeřazení dítěte na ZvŠ. Mnohdy jsou k tomuto kroku snad vedeni i přesvědčením, že speciální pedagogové zvláštních škol budou lépe teoreticky i prakticky připraveni zvládnout kázeňské problémy žáka, resp. že budou lépe rozumět klientům z minoritního prostředí (viz tab. č. 44). V důvodech zařazení do ZvŠ u jednotlivých skupin klientů nebyl zaznamenán žádný rozdíl ani podle pohlaví, ani podle etnicity.

Tabulka 44 : Klienti dle etnicity a zařízení, ve kterých uskutečňovali základní školní docházku (v %)

	Romové	Neromové	všichni klienti
navštěvoval pouze ZŠ	27,5	69,2	56,1
navštěvoval pouze ZvŠ	23,9	6,6	12,0
byl přeřazen ze ZŠ na ZvŠ	48,6	24,2	31,9
celkem	100,0	100,0	100,0

Z našich zjištění dále vyplývá, že <u>rómští žáci</u> jsou jednak častěji zařazováni přímo do zvláštní školy (23,9%), jednak že jsou výrazně častěji na tuto školu přeřazováni v průběhu školní docházky (48,6%). Výsledkem tohoto postupu je, že základní vzdělání získává na ZŠ trvale více jak dvě třetiny nerómských klientů (69,2%), ale pouze o něco více jak čtvrtina Romů (27,5%)! Dále lze konstatovat, že Romové mají s prospěchem setrvalé problémy po celou školní docházku, Neromové začínají výrazně selhávat ve starším školním věku.

Na okraj těchto zjištění uvádíme, že z hlediska rozdílu mezi chlapci a dívkami nezjišťujeme žádné závažnější odchylky z hlediska navštěvované školy či přeřazení. Stále nebo alespoň po určitou dobu navštěvovalo ZŠ 87 % chlapců a 89% dívek, zbytek - tj. 13% a 11% jich bylo přímo zařazeno do zvláštní školy. Z těch, co nastoupili do ZŠ bylo též přeřazeno obdobné množství chlapců (32%) a dívek (30%). Zvláštní školu navštěvovalo (stále, nebo bylo do ni přeřazeno) 45% chlapců a 41% dívek.

---

[1] Děti školního věku s lehkým mentálním postižením (IQ přibližně 50 - 69 podle 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí WHO, Ženeva 1992) se v České republice vzdělávají na ZvŠ, které jsou v současném pojetí devítileté. Žáci se v nich vzdělávají na základě „Vzdělávacího programu zvláštní školy", č.j.19709/97-22 s platností od 1.9.1997, vytvořeného v návaznosti na redukované a metodicky upravené učivo základní školy, pod vedením vysokoškolsky vzdělaných speciálních pedagogů - psychopedů. Zvláštní školy jako součást výchovně vzdělávací soustavy definuje zákon č. 29/1984 Sb.o soustavě základních a středních škol a vyšších odborných škol ve znění zákona č.171/1990 Sb. a zákona č.138/1995 Sb.(školský zákon) Srovnej: Vocílka, M. a kol.: Stav a příčiny záškoláctví na zvláštních školách, MŠMT ČR, Praha 1998

[2] Cílem ZvŠ je speciálními výchovnými a vzdělávacími prostředky a postupy umožnit mentálně retardovaným žákům dosáhnout maximální úrovně jejich osobnostních kvalit při respektování individuálních schopností žáků. Pro začlenění žáka do ZvŠ je zapotřebí návrh pedagogicko psychologické poradny a speciálně pedagogického centra (SPC). Ředitel ZvŠ nemůže přijmout žáka bez podkladového materiálu, kterým je vyšetření z Pedagogicko psychologické poradny (PPP), podpořené souhlasem rodičů (§7 vyhlášky MŠMT ČR č.127/1997 Sb.) Srovnej: Vocílka, M. a kol.: Stav a příčiny záškoláctví na zvláštních školách, MŠMT ČR, Praha 1998

Další tabulka (tab. č. 45) dokládá ovšem ještě další zarážející zjištění. Ukazuje totiž, že Romové bývají nejen častěji přeřazováni ze ZŠ na ZvŠ, ale že jsou přeřazováni podstatně dříve, než klienti z řad majoritní společnosti. Vždyť již v první třídě je zaměněna ZŠ za ZvŠ téměř u dvou pětin z celku přeřazených Romů (38,2%) a na konci druhého ročníku jsou to již téměř dvě třetiny (63,2%). Neromové jsou naproti tomu přeřazováni v prvním ročníku pouze v 14,3% případů (!), tedy s tímto závažným opatřením se u těchto klientů spíše vyčkává do vyššího ročníku. Nicméně do konce třetího ročníku je většina klientů rómského i nerómského souboru přeřazena.

Tabulka 45: Přeřazení klienti ze ZŠ do ZvŠ dle etnicity a ročníku přeřazení

	Romové		Neromové		celkem	
Přeřazen v:	absol. čet.	relat. čet %	absol. čet.	relat. čet. %	absol. čet.	relat. čet. %
1.tř.	26	38,2	10	14,3	36	26,1
2. tř.	17	25,0	16	22,9	33	23,9
3. tř.	12	17,6	16	22,9	28	20,3
4. tř.	3	4,4	3	4,3	6	4,3
5. tř.	8	11,8	8	11,4	16	11,6
6. tř.	2	2,9	11	15,7	13	9,4
7. tř.	-	-	4	5,7	4	2,9
8. tř.	-	-	2	2,9	2	1,4
9. tř.	-	-	-	-	-	-
celkem	68	100,0	70	100,0	138	100,0

Příčiny dřívějšího a častějšího přeřazování Romů ze základní školy na školu zvláštní jsou rázu objektivního i subjektivního. Předně nelze vyloučit, že některé rómské děti (podobně jako děti z majoritní společnosti) jsou skutečně na takové mentální úrovni, že jejich vzdělávání objektivně vyžaduje zařazení do zvláštní školy.[1] Na to se často v úvahách o zařazování těchto dětí nesprávně zapomíná. Nicméně zvýšené množství rómských dětí ve ZvŠ nelze vysvětlit pouze tímto konstatováním. Svoji roli v tomto procesu sehrává často odlišné sociálně - kulturní zázemí rómského dítěte, jež se v mnohých aspektech liší od sociálně - kulturního zázemí dítěte z majoritní společnosti. To by samo o sobě nevadilo za předpokladu, že by rómští klienti našeho souboru pocházeli z podnětného rodinného zázemí, jež by bylo schopno svými (i třeba etnicky odlišnými prostředky) zprostředkovat dítěti ty vlastnosti a dovednosti, jež jsou třeba ke zvládnutí školní docházky na základní škole. Jak ovšem vyplývá z informací o charakteru a vzdělanostní úrovni (nejen) rómských rodin

[1] K této problematice je možno pouze doplnit naše parciální zjištění inteligenční úrovně klientů, kteří byli v rámci kasuistického šetření orientačně vyšetřeni zkráceným Ravenovým testem inteligence. U klientů, kteří navštěvovali ZvŠ byl výrazný podprůměr inteligenční úrovně diagnostikován u 53% vyšetřených (podprůměr pak u 21%), naproti tomu u klientů ze ZŠ výrazný podprůměr ve 14% (podprůměr u dalších 14%) případů. Naopak mírný nadprůměr nebyl diagnostikován u žádného klienta ze ZvŠ avšak u 43% klientů, kteří po celou školní docházku navštěvovali ZŠ. Viděno z jiného pohledu, na ZŠ nenavštěvoval žádný klient Rom s výrazně podprůměrným intelektem, ale studovalo zde - z hlediska naměřeného intelektu pravděpodobně nesprávně - 15% klientů Neromů. Naopak na ZvŠ získávalo vzdělání 10% Romů, jejichž inteligenční kapacita by pravděpodobně stačila na zvládnutí požadavků ZŠ.

klientů, nelze od rodičů ani od širšího sociálního zázemí očekávat jakoukoliv vážněji myšlenou podporu školní výuky.

Navíc našim klientům obecně a dětem z rómského prostředí zvláště chybí jak patřičné stimuly k dosahování dobrých prospěchových výsledků, tak i materiální předpoklady této snahy. Máme zde na mysli nedostatek prostoru pro domácí přípravu, nedostatek klidu a obecné podpory či pohody pro tuto činnost. K tomu je třeba připočíst, že děti z takovýchto rómských rodin jsou ve škole mnohdy handicapovány i špatnou znalostí českého (tj. vyučovacího) jazyka. Ta je nejméně trojího druhu: jednak mají děti malou slovní zásobu vyučovacího jazyka (např. mnohdy doma hovoří převážně rómsky či jistou směsicí rómštiny, slovenštiny, maďarštiny a češtiny), jednak jejich slovní zásoba v češtině je často zcela odlišného charakteru než ta, jež se hodí k úspěšnému zvládnutí školní látky a navíc logika rómské větné skladby a výrazových prostředků se dosti podstatně liší od vyučovacího jazyka. Učitelé pak na základě svého objektivizujícího pohledu oprávněně konstatují, že nejedno rómské dítě výrazně zaostává za svými spolužáky a navrhují přeřazení do ZvŠ.

Martin (14 let) se narodil svobodné matce - Romce. Vlastní otec je Nerom, Slovák. Před umístěním do internátní zvláštní školy žil chlapec v neúplné rodině se čtyřmi nevlastními sourozenci. Rodina se považuje za rómskou. V předškolním věku byl klient vychováván převážně babičkou, matka byla charakterizována jako osoba nemající k výchově předpoklady. Babička, (49 let, je v částečném invalidním důchodu) je OPD označena jako hlavní vychovatel chlapce, má ho celkem ráda, omlouvá jej, spíše ho netrestá. Nechává ho úplně bez dozoru, ve výchově je nedůsledná. Matka vychovává další čtyři sourozence, kteří jsou mentálně nebo smyslově postiženi. Nevlastní otec (partner matky) je většinou ve VTOS pro majetkovou trestnou činnost, ve společné domácnosti se vyskytuje sporadicky. Klient k němu nemá vytvořen žádný vztah, zná ho velmi zběžně. Rodina (7 osob) bydlí v demoličním objektu, mají zprovozněnu jen jednu místnost. Velmi špatná ekonomická situace, matka na mateřské dovolené, otec ve VTOS. Klient byl pro slaboduchost zařazen přímo do zvláštní školy. Ve svých 13 letech stále neumí dobře číst, slabikuje, nezvládne napsat diktovaný text, zaměňuje písmena. Ve školních vědomostech má značné mezery, pomalu chápe, má omezenou paměť. Ve škole měl velké problémy rovněž s chováním: konstatovány jsou krádeže, fyzická a verbální agresivita, útěky z domova. Pozitivně jsou hodnoceny jeho pracovní návyky (ale je třeba ho kontrolovat) a péče o sourozence.

Přeřazování do ZvŠ se ovšem často děje na žádost a vždy v souhlase[1] s přáním zákonného zástupce dítěte. Předně se všeobecně ví, že navštěvování ZvŠ je daleko méně náročné z hlediska množství probírané látky a rychlosti jejího osvojování[2], takže dítě si navštěvováním této školy - dle logiky, jež považuje školní vzdělávání za zbytečné maření času - „uspoří“ energii pro „důležitější“ životní záležitosti. Romové též preferují ZvŠ z důvodu „společenských“, neboť do zvláštní školy chodí většina jejich rómských příbuzných a známých vrstevníků, takže se v ní cítí více „doma“.

[1] Naposledy upraveno v §7 vyhlášky MŠMT ČR č.127/1997

[2] Z vyhlášky MŠMT ČR č.127/1997 Sb. např vyplývá, že ve třídě zvláštních škol je méně žáků (do osmi žáků v první třídě a maximálně do 12 žáků v šesté až deváté třídě), dále vyučovací doba je zkrácena v rozsahu 4 - 6 hodin, hodnocení prospěch a chování žáků ZvŠ může probíhat formou širšího slovního hodnocení a jsou méně přísná kriteria pro postup do dalšího ročníku, atp.

Inteligenční kvocient patnáctiletého rómského chlapce Mariána je naprosto v normě, do svých 11 let navštěvoval základní školu, kde výuku bez větších problémů zvládal. V průběhu 7. třídy se po dohodě s matkou na vlastní žádost „nechal" přeřadit na zvláštní školu. V pozadí tohoto neobvyklého počinu bylo členství v partě lidí, všichni byli starší než on, zabývajících se distribucí i abúzem drog. Marián začal postupně trávit noci na diskotékách, v hernách, postupně začal rovněž užívat drogy. Škola ho začala zatěžovat, předpokládal, že po přeřazení na zvláštní školu „bude mít klid". Ve zvláštní škole většinou (po probdělé noci) nedával pozor, pospával na lavici a postupně tam přestával chodit úplně. Přeřazení na zvláštní školu nevyřešilo ani jeho dřívější antipatie ke škole a učitelům, spíše naopak.

Graf 9: Přeřazování na zvláštní školu v průběhu školní docházky dle etnika (v %)

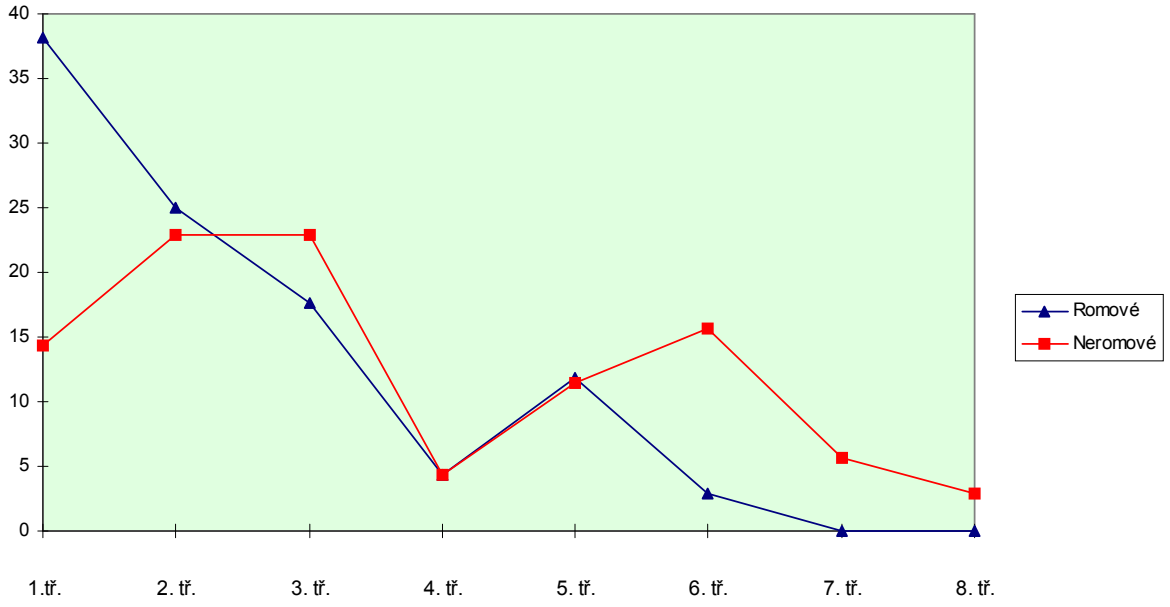

Uspěchané zařazování rómských dětí do zvláštní školy již v první třídě ZŠ ovšem může též vypovídat o malé či nepřesně zaměřené snaze či - v horším případě - o tendenci k předsudkům některých učitelů o vzdělavatelnosti a vychovávatelnosti rómských žáků. Dle anamnestických rozhovorů s klienty lze vysledovat, že si se svými učiteli vzájemně nerozuměli, a to nejen na verbální úrovni, ale též v oblasti postojové či hodnotové. Nerómskému učiteli se velmi obtížně vstupuje do světa Romů, často s těmito žáky jedná na základě svých apriorních (často hrubě mylných) představ a je zneklidňován jinými než očekávanými reakcemi rómských žáků (a často i jejich rodin). Naskýtá se otázka, zda jsou budoucí učitelé již na pedagogických fakultách dostatečně připravováni na konfrontaci s prostředím rómské minority. Samozřejmě na učitele klade nároky i pochopení motivací a chování nerómských žáků z prostředí, jež jsou na hony vzdálena prostředím, ve kterých se od svého mládí (ve většině případů) učitelé pohybovali, nicméně si u těchto dětí z majoritní společnosti více věří a jsou většinou přesvědčeni, že dovedou odhadnout problematiku dítěte a že na edukaci těchto dětí stačí. Rozčarování, jež předchází návrhu přeřadit dítě do zvláštní školy, se proto dostavuje později a teprve po různých pokusech vyřešit problémy dítěte na ZŠ.

Na neposledním místě ovšem musíme připomenout okolnost, která je typická pro delikventní rodiny a jejich uvažování a stojí často v pozadí snahy o přeřazení dítěte ze ZŠ do ZvŠ. Beztrestnost pachatele z hlediska trestního práva je totiž - mimo jiné - zajištěna též prokázáním nedostatečné schopnosti rozpoznat a ovládat své činy. Podle svědectví některých psychiatrů a psychologů existuje důvodné podezření, že někteří rodiče usilují již od nejútlejšího dětství klienta o to, aby existovalo co možná nejvíce „dokladů“ pro jeho duševní či intelektovou abnormitu. Tento postup má pak v budoucnosti sloužit k vyvinění trestně odpovědného jedince z dosahu možného trestu po spáchání kriminálního deliktu. Někteří psychologové a psychiatři, kteří se v této problematice orientují, signalizují, že mají podezření, že se tyto pokusy častější vyskytují u rómských než u nerómských klientů.

Z hlediska prospěchu tedy můžeme uzavřít, že dle očekávání jsou mezi našimi klienty jen zřídka nadprůměrně nadané dětí, naopak zde najdeme dětí výrazně podprůměrné. Souvislosti je možno hledat v mnohých handicapech, které problémové děti provázejí od narození, jsou součástí životního stylu rodiny i celého sociálního zázemí. Toto konstatování se jistě promítá i do zjištění DDÚ, že pouze malé množství klientů má dobrý (7,3%) nebo alespoň průměrný (25,1%) vztah ke vzdělání a že nadprůměrný intelekt byl rutinními psychologickými metodami naměřen pouze u 10% klientů (podrobně viz kapitolu 6.4.2 Intelekt klienta)

6.5.4 Chování ve škole

Problémy s chováním (viz tab. č. 46) měly již v mladším školním věku téměř tři čtvrtiny dětí, závažnější problémy či predelikventní chování však v té době vykazovala necelá třetina vzorku. Ve starším školním věku se tyto skutečnosti výrazně změnily k horšímu: bez problému či s ojedinělými problémy byla pouze jedna desetina souboru, zbytek (87,8%) vykazuje závažnější problémy či delikvenci. Nástup puberty se tak stává zároveň nástupem problémů s chováním.

Jestliže bychom chování ve škole posuzovali vzhledem k typům navštěvovaných škol (tedy pouze ZŠ, ZvŠ nebo přeřazení ze ZŠ na ZvŠ) zjišťujeme, že nejlepší výchozí situace byla u klientů, kteří po celou dobu navštěvovali základní školu (viz tabulky 47 - 49). U tohoto souboru v mladším školním věku byla pouze necelá čtvrtina jedinců, kteří již vykazovali závažnější problémy s chováním. Naopak největší závažné problémy s chováním byly u klientů, kteří byli v průběhu další školní docházky přeřazeni na zvláštní školu (téměř 40% klientů mělo tyto problémy). To tedy jinými slovy znamená, že tito žáci byli patrně formálně

Tabulka 46: Chování v mladším školním věku a starším školním věku

	mladší školní věk		starší školní věk	
chování :	absol. čet.	relat.čet. (%)	absol. čet.	relat.čet. (%)
bez problémů	105	23,9	14	3,6
ojedinělé problémy	194	44,1	34	8,6
závažnější problémy	116	26,4	201	51,0
delikvence	25	5,6	145	36,8

celkem (N=)	440	100,0	394	100,0

přeřazováni z důvodu neprospěchu, ale závažnou motivaci přeřazení je možno spatřovat i v jejich chování. Nelze ovšem vyloučit souběh obou okolností, avšak z pedagogické praxe je známo, že neukázněný žák bývá velmi často vnímán jako „neprospívající“.

Graf 10: Chování klientů v mladším a starším školním věku (v %)

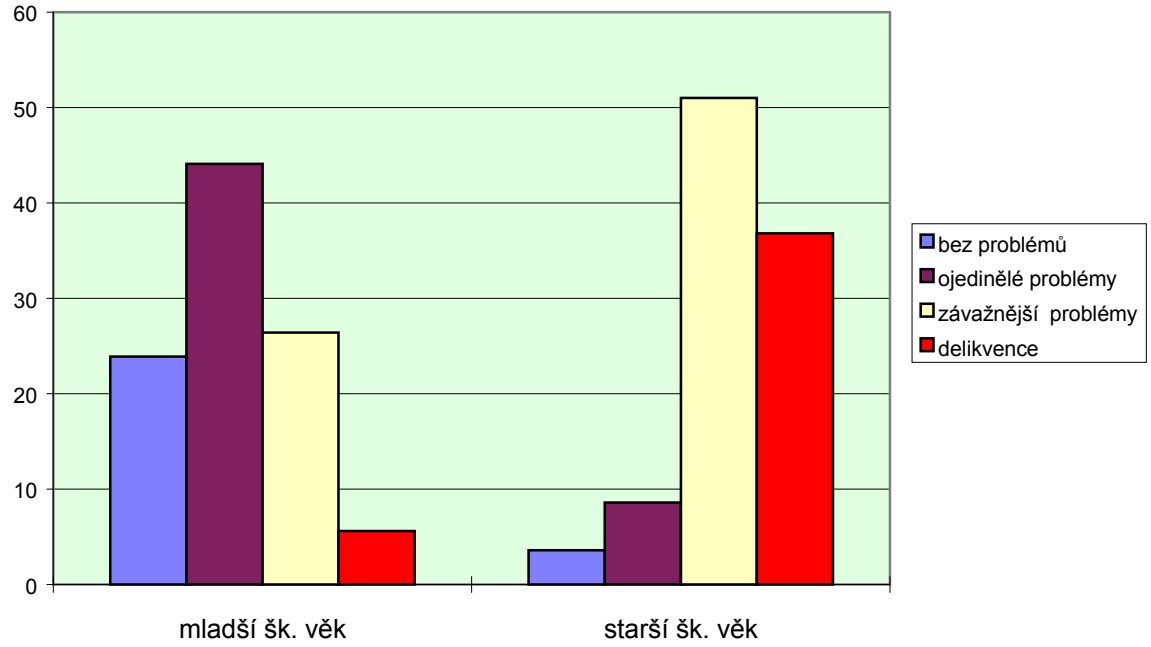

Tabulka 47: Respondenti, kteří po celou školní docházku navštěvovali ZŠ podle chování v mladším a starším školním věku (v %)

	chování			
školní věk:	bez problémů	ojedinělé problémy	závažnější problémy	delikvence
mladší	31,2	45,6	20,0	3,3
starší	4,8	6,7	54,3	34,1

Tabulka 48: Respondenti, kteří po celou školní docházku navštěvovali ZvŠ podle chování v mladším a starším školním věku (v %)

	chování			
školní věk:	bez problémů	ojedinělé problémy	závažnější problémy	delikvence
mladší	22,5	42,5	27,5	7,5
starší	0,0	7,7	46,2	46,2

Tabulka 49: Respondenti starší 11 let, kteří byli přeřazeni ze ZŠ na ZvŠ podle chování v mladším a starším školním věku (v %)

	chování			
školní věk:	bez problémů	ojedinělé problémy	závažnější problémy	delikvence
mladší	17,1	43,1	34,1	5,7
starší	3,2	9,5	49,2	38,1

Jak ukazuje následující souhrnná tabulka (viz tab. č. 50), největší relativní odliv nacházíme u frekventantů základních škol v kategorii „ojedinělé problémy“ (-38,9%), největší relativní nárůst pak zaznamenala kategorie „predelikvence“ (+38,7%) u klientů ze souboru navštěvujících trvale ZvŠ. Souhrnně však lze konstatovat, že se chování ve všech třech souborech výrazně zhoršilo oproti situaci v mladším školním období.

Tabulka 50: Porovnání změn (tj. rozdíl mezi hodnocením v mladším a starším školním věku) kázeňské situace žáků různých typů škol

	chování			
navštěvoval	bez problémů	ojedinělé problémy	závažnější problémy	delikvence
pouze ZŠ	-26,4%	-38,9%	+34,3%	+30,8%
pouze ZvŠ	-22,5%	-34,8%	+18,7%	+38,7%
přeřazen	-13,9%	-33,6%	+15,1%	+32,4%

V *mladším školním věku*[1] převažovaly - obecně definované - výchovné problémy. Více jak každý třetí klient na sebe upozornil své učitele určitou soustavnější výchovnou problematičností, a to například zapomínáním pomůcek na vyučování, nepořádností, neukázněností, nepozorností, nerespektováním autority, odmlouváním či lhaním. Již v tomto období zaznamenáváme u každého pátého klienta záškoláctví, tedy jinými slovy již v mladším školním věku mají mnohé námi popisované problémové děti únikové tendence, jež se nedařilo uspokojivě zvládnout. Další informace o závažnějších kázeňských problémech ukazují, že se v tomto věku vyskytují u přibližně 15% klientů agresivní projevy a krádeže.

Ve *starším školním věku* pak dochází k mnohočetným kázeňským problémům Dominuje zde především masivnější záškoláctví, kterého se dopouštějí čtyři klienti z pěti a krádeže (60%), jež jsou často takové intenzity, že vyvolávaly potřebu nejen pedagogického zásahu. Učitelé dále sdělovali (prostřednictvím pracovníků OPD), že značná část našich

[1] Informace následujících odstavců byly získány na základě třídění a sumarizace volných odpovědí dotazníku OPD, jež specifikovaly naznačené kázeňské problémy klientů v mladším a starším školním věku.

klientů (40%) se dopouštěla ve škole otevřené fyzické agrese především proti spolužákům, ale občas i proti učitelům. Ti však bývají klienty napadáni spíše verbálně, či manifestováním naprostého nezájmu o výuku. Obecně lze uzavřít, že vztahy mezi našimi klienty a učiteli bývají často napjaté a jsou výrazně vyhrocené před uložením ústavní či ochranné výchovy. Klienti mají ve starším školním věku již masivnější zkušenosti s požíváním alkoholu a s kouřením, konzumace drog byla školou signalizována přibližně u 20% klientů a mravnostní problémy u 15%. Celkovému profilu sociálně patologických jevů u klientů - tedy nejen ve školním prostředí - je ještě na jiném místě této publikace věnována samostatná pozornost.

V rámci objektivity jsme se snažili zjistit ze školních zdrojů též informace o **pozitivních stránkách** sledovaných dětí. U tří pětin klientů (59,7%) jsme se nedozvěděli vůbec žádné pozitivní informace ze školního prostředí. Hodnocení těchto klientů pak vyznívá pouze negativně. Na druhé straně u 5,7% klientů zjišťujeme informace o mnohočetných kladných rysech, u zbytku klientů pak zjišťujeme pouze jednu pozitivní informaci. V kladných rysech, jež by bylo možno zobecnit pro relativně větší skupinu žáků, se nejčastěji objevují informace o pracovitosti, šikovnosti či snaživosti klientů (14,2%), o dobrém chování žáků v určitých školních situacích (10,3%), o jejich sociální dovednosti či relativní inteligenci (shodně 9,9%) a okrajově je též zmiňován určitý hlubší zájem o nějaký výukový předmět či jeho aspekt (5,6%). Pozitivní stránky osobnosti žáků jsou nejvíce uváděny u klientů, kteří trvale navštěvovali ZvŠ (43,1%), o něco méně kladných informací se dozvídáme u žáků ZŠ (38,8%) a nejméně nacházíme u klientů, kteří byli v průběhu školní docházky přeřazeni ze základní školy na školu zvláštní (30,5%). I toto okrajové zjištění něco vypovídá o charakteristikách „adeptů“ na přeřazení do ZvŠ a o motivaci návrhu přeřazení.

✧ **Vazba chování a prospěchu**

Všimněme si ještě provázanosti prospěchu a chování našich klientů. Jak ukazují následující tabulky č. 51 a 52, celkem uspokojující prospěch i chování měly v období mladšího školního věku překvapivě téměř dvě pětiny klientů, avšak ve starším školním věku takové hodnocení je možno vyslovit pouze u 6,5% žáků. To tedy znamená, že dochází k rapidnímu zlomu mezi mladším a starším školním věkem.

Tabulka 51: Prospěch a chování respondentů v mladším školním věku (v %)

prospěch : chování	chlapci	děvčata	Romové	ne - Romové	celý soubor
+ +	31,2	54,9	23,5	45,8	38,4
+ -	9,9	4,5	9,6	7,8	8,3
- +	30,8	26,3	32,4	28,0	29,4
- -	28,1	14,3	34,6	18,4	23,9

Tabulka 52: Prospěch a chování respondentů ve starším školním věku (v %)

prospěch : chování	chlapci	děvčata	Romové	ne - Romové	celý soubor
+ +	4,2	11,4	3,9	7,1	6,5
+ -	17,9	19,5	20,5	17,9	18,4
- +	4,6	8,1	7,1	5,2	5,7
- -	73,4	61,0	68,5	69,8	69,4

Jestliže tento nepříznivý vývoj sledujeme z hlediska **pohlaví** lze konstatovat, že relativně větší propad se dostavuje u dívek, které v mladším školním věku patří do neproblémové kategorie v nadpoloviční většině případů (54,9%) a ve starším školním věku se v této skupině udržela jen přibližně každá desátá dívka (11,4%). Naproti tomu v mladším školním věku je z hlediska prospěchu a chování bezproblémových chlapců pouze necelá třetina (31,2%), ve starším školním věku se v této kategorii chlapci již téměř nevyskytují (4,2%). Dále je vhodné povšimnout si empirických zjištění, jež vypovídají o tom, že klienti z řad majority se do bezproblémové kategorie řadí v mladším školním věku dvakrát častěji než Romové, avšak ve starším školním období dochází v této kategorii mezi Romy a Neromy téměř k vyrovnání.

Z jiného úhlu pohledu pak můžeme podtrhnout, že od vstupu do školy má téměř čtvrtina našich klientů trvale současně prospěchové i kázeňské problémy. Nejčastěji jsou do této kategorie nezvládnutých žáků řazeni Romové (34,6%) a chlapci (28,1%). Ve starším školním věku pak převážná část klientů patří do této vysoce problémové kategorie, přičemž se zde již téměř nevyskytují žádné rozdíly ani z hlediska pohlaví ani etnicity.

6.6 Sociálně patologické jevy a delikvence

6.6.1 Vrstevnické prostředí

Vrstevnické prostředí, ve kterém se klienti pohybovali, vykazuje podle názoru sociálních pracovníků výrazné rysy asociality. Je to pochopitelné, neboť vedle rodinných problémů je závadové vrstevnické prostředí významným kriminogenním faktorem.

Tabulka č. 53: Charakteristika vrstevnického prostředí

	absol. čet.	relat. čet. (%)
stýká se s asociálními lidmi	301	65,0
stýká se s prosociálními lidmi	53	11,4
nemá přátele mezi vrstevníky	71	15,3
nemá žádné přátele	22	4,8

N = 463

Dvoutřetinové zastoupení dětí s asociálními kontakty potvrzuje tezi, že již v tomto věkovém období se nepřizpůsobiví jedinci začínají zapojovat do subkultur, ve kterých platí odlišné sociální normy. To pak vede ke snadnému spuštění delikventního vývoje. Pozornost si zasluhují také ti jedinci, kteří nemají přátele mezi svými vrstevníky - takový fakt je nepochybně pro dítě frustrujícím momentem.

✧ **Členství v partě**

Velmi často se nejenom, ale především problémové děti a adolescenti sdružují do neformálních skupin, tzv. part, v nichž pak nalézají jisté zázemí a pochopení, které doma postrádají. Tyto skupiny ale nezřídka postrádají program, smysluplnou náplň volného času. Nebezpečím je pak příklon party k sociálně patologickým nebo přímo kriminálním aktivitám, které přinášejí jak vzrušení a napětí, tak i zdroj příjmů pro jiné druhy zábavy (hrací automaty, diskotéky apod.). V krajním případě pak lze přímo hovořit o kriminálním gangu nezletilých.

Dle názoru pracovníků OPD bylo členem nějaké **asociálně zaměřené party** 122 zkoumaných dětí (26%). Zajímalo nás samozřejmě, čím se tyto party zabývají - nejčastěji je to majetková trestná činnost, kterou provozuje více než polovina part. Z dalších aktivit jsou to experimenty s drogami, násilná trestná činnost a výtržnosti; v 7 případech se jednalo o skupiny rasistických skinheads.

Členství v podobné partě také souvisí s vyšší mírou záškoláctví a útěků z domova (útěk z domova se celkově objevil v anamnéze 28% klientů, u členů part je podíl 38%). Kromě toho také existuje přímá souvislost s konzumací alkoholu (dvojnásobek dětských konzumentů je v partě) a s gamblingem. A je zde samozřejmě i užívání drog - především stimulační drogy, nejčastěji zneužívané velmi mladými lidmi, jsou typicky „společenskými“ drogami, tj. užívají se s oblibou ve skupině. S nealkoholovými drogami experimentuje 23% členů part oproti 12,7% celkového vzorku, což zároveň znamená, že polovina všech uživatelů drog je členem nějaké asociální party. Tento podíl je spíše menší než by se dalo očekávat, neboť především v raném věku je experimentování se všemi druhy drog (včetně např. kouření) obvykle skupinovou záležitostí.

6.6.2 Sociálně patologické projevy

Problémy námi sledovaných dětí začínají v některých případech již v mladším školním věku. Jedná se však stále spíše o ojedinělejší výskyt. Kvantita i kvalita problémového chování se prudce mění s přechodem na 2. stupeň ZŠ (nástup pubertálního věku) - viz tabulka č. 46 „Chování v ml. a st. šk. věku“. Pracovnice OPD jsme požádali o informace o problémovém chování, které bylo školou u dítěte signalizováno ve zvýšené míře. Pořadí problémových rysů v chování dítěte podle frekvence ukazuje tabulka č. 54.

Závažnost některých kázeňských přestupků vzrůstá za situace, kdy se problémy u jednotlivých žáků kumulují. Proto jsme popsali a rozčlenili výzkumný soubor na základě celkového skóre sociálně patologických jevů jednotlivých klientů ve škole na základě součtu jednotlivých bodových ohodnocení - viz tab. č. 55. Nejvyšší možný skór činil 25 bodů, nejvyšší reálně dosažený skór byl 22 bodů.

Tabulka 54: Problémy s chováním, které se ve zvýšené míře vyskytly v průběhu školní docházky

	absol.čet.	relat.čet. (%)	celkem (N =)
záškoláctví	316	69,3	456
nezájem o výuku	249	54,5	457
krádeže	244	53,4	457
kouření	235	51,4	457
verbální agrese	182	39,8	457
neúcta k učitelům	179	39,2	457
fyzická agrese	166	36,3	457
šikanování	111	24,3	457
pití alkoholu	94	20,6	457
fetování	81	17,7	457
mravnostní problémy	80	17,5	457
sklon k hazardu	39	8,6	456

Na základě kriminologické teorie jsme se pokusili přiřadit váhu každému v tabulce uvedenému negativnímu jevu. Kritériem posuzování byla závažnost jevu, přičemž za nejzávažnější (váha 3) byly považovány krádeže, fyzická agrese, šikanování a fetování, za středně závažné (váha 2) záškoláctví, verbální agrese, pití alkoholu, mravnostní problémy a sklon k hazardu a za relativně nejméně závažné (váha 1) nezájem o výuku, kouření a neúcta k učitelům.

Sledované děti byly následně rozděleny do skupin dle získaných hodnot - viz tab. č. 55.

Graf 11: Problémy s chováním v průběhu školní docházky (v %)

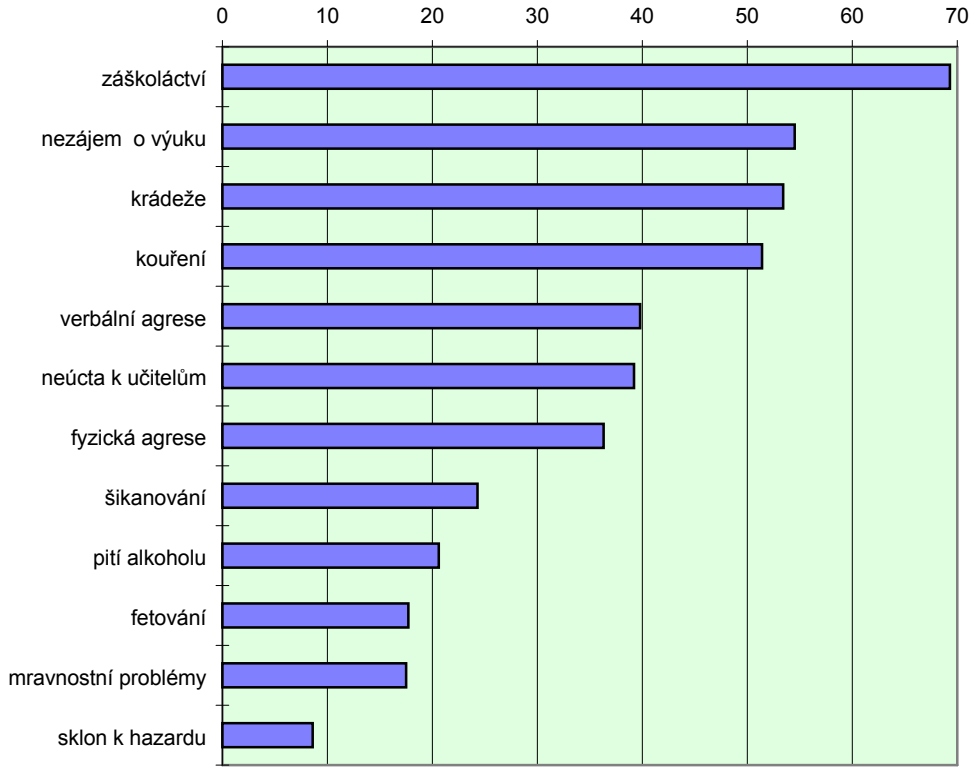

Tabulka 55 :Celkové skóre sociálně patologických jevů ve škole dle součtu váhových skóre

počet bodů	absol.čet.	relat.čet. (%)
0	42	9,1
1-3	47	10,1
4-6	90	19,4
7-9	93	20,0
10-12	96	20,8
13-15	62	13,3
16-18	22	4,7
19-22	12	2,6

N = 464

Tabulka 56 : Čím klient nastartoval svoji delikventní kariéru

delikt	absol.čet.	relat.čet. (%)	celkově (N =)
záškoláctví	158	36,3	435
krádeže	122	28,0	435
agresivita	39	9,0	435
útěk z domova	33	7,6	435
výtržnictví	16	3,7	435
jiná jinak tr.č.*	12	2,8	435
problémy s drogami	9	2,1	435
jiné delikty*	9	2,1	435
loupež	5	1,1	435
prostituce	2	0,5	435
problémy s alkoholem	2	0,5	435

** jsou míněny jiné jinak trestné činy, resp. jiné delikty než v tabulce vyjmenované*

Předcházející tabulka uvádí druh deliktu, kterým na sebe nezletilec upoutal pozornost tak výrazně, že se jeho osobou začaly vedle rodiny a školy zabývat i sociální služby. Z tabulky plyne, že tzv. startovacími delikty jsou dle očekávání zejména záškoláctví (které je „startovacím“ deliktem zvláště u dívek) a krádeže, kterými svoji delikventní kariéru začínali spíše chlapci.

Z následujících přehledů vyplývá, že výzkumem sledované děti přijdou do kontaktu se sociálními službami z důvodu spáchání přestupku v poměrně útlém věku. Dle očekávání je nejvíce prvních přestupků projednáváno ve věku puberty mezi 12. a 15. rokem, ovšem počet dětí mladších 11 let rovněž není zanedbatelný (40,9%).

Tabulka 57 : Věk klienta při projednávání 1. deliktu

Věk	absol.čet.	relat.čet. (%)
5	1	0,3
6	2	0,6
7	7	2,1
8	15	4,4
9	29	8,6
10	36	10,7
11	48	14,2
12	69	20,4
13	77	22,8
14	44	13,0

15	10	3,0

N = 338

Tabulka 57a: Věk projednávání prvního deliktu dle věkových skupin

věková skupina	absol. čet	relat. čet. (%)
5 -9 let	54	16,0
10 - 13 let	230	68,0
14 - 15 let	54	16,0

N = 338

Pokud výchovné zásahy rodičů, školy a sociálních služeb nemají patřičný efekt a situace dítěte nebo jeho rodiny je stále špatná, do řešení problémů zasahuje obvykle soud. Soud - většinou z podnětu OPD - rozhodne o pobytu dítěte ve výchovném ústavním zařízení. Pobytu ve výchovném zařízení obligatorně předchází časově omezený pobyt v dětském diagnostickém ústavu (DDÚ), kde se kompetentní pracovníci blíže seznámí s osobností dítěte a jeho sociální a rodinnou situací a navrhnou typ vhodného ústavu, do kterého má dítě přejít z důvodu resocializace. Zajímaly nás faktické důvody, které k zařazení dítěte do ústavního zařízení vedly, tak jak je vnímají pracovníci DDÚ.

Tabulka 58 : Faktické důvody umístění do DDÚ

	absol.čet.	relat. čet. (%)
záškoláctví	157	71,0
krádeže	111	50,2
kouření	88	39,8
výchovná nezvladatelnost	86	38,9
fyzická agrese	66	29,9
verbální agrese	59	26,7
sociální důvody	56	25,3
nezájem o výuku	55	24,9
neúcta k autoritám	50	22,6
zanedbávání klienta	39	17,6
problémy s alkoholem	30	13,6
problémy s drogami	29	13,1
šikana	25	11,3
mravnostní problémy	20	9,0
sklon k hazardu	10	4,5
týrání klienta	5	2,3
zneužívání klienta	4	1,8

N = 221

Respondenti měli možnost doplnit předložený seznam faktických důvodů umístění do DDÚ. Touto cestou jsme zjistili, že dalším velmi frekventovaným důvodem umístění dítěte

do DDÚ byly útěky z domova (42 osob) a s tím související potulky, toulání se (20 jedinců). 17 respondentů nám dále sdělilo, že důvodem umístění dítěte v DDÚ bylo členství v závadové partě. Další důvody uváděné jako „jiné“ byly již početně méně frekventované. Z těch závažnějších se několikrát objevilo loupežné přepadení, žhářství, krádeže a žebrání z nedostatku a vydírání.

Při dalším třídění bylo zjištěno, že pro záškoláctví jsou častěji umísťovány do výchovných zařízení dívky (83,3% dívek mělo v anamnéze záškoláctví oproti 66,5% chlapců), zatímco „specializací“ chlapců jsou krádeže (61,5% chlapců oproti 20% dívek). Chlapci jsou dále častěji oproti dívkám umísťováni do výchovných zařízení pro zjištěné šikany (14,3% : 3,3%), fyzickou agresi (39,1% : 5%), verbální agresi (31,7% : 13,3%) a výchovnou nezvladatelnost (44,1% : 25%). Dívky jsou oproti chlapcům častěji umísťovány do výchovných zařízení pro zjištěné fetování (10,6% : 20%) a mravnostní problémy (4,3% : 21,7%) - u obou výše zmíněných výchovných problémů máme k dispozici relativně malé četnosti, než aby bylo možno vyvozovat ze zjištění nějaké závěry. Hypoteticky je možno shrnout, že dívky s problémovým chováním směřují oproti chlapcům spíše k „pasivnějším“ druhům negativních aktivit a určitým únikům z reality, zatímco chlapci mají sklony k agresívním projevům.

U problémových dětí byly dalším tříděním zjištěny určité „souběhy“ některých typů chování. Asi nepřekvapí, že šikanující jedinci mají více projevů fyzické agrese, zajímavější je, že častěji kradou. Statisticky významně spolu dále korelují projevy fyzické a verbální agrese. Fyzická agrese rovněž koreluje s neúctou k pedagogům a výchovnou nezvladatelností. Sklony k požívání alkoholu korelují se sklony k požívání drog. Tyto souběžně se vyskytující poruchy osobnosti nesouvisí s intelektovými schopnostmi sledovaných jedinců.

Analýzou tabulek č. 54 - 58 zjišťujeme, že nejfrekventovanějším deliktem problémových dětí je **záškoláctví,** které se vyskytuje u více než dvou třetin dětí. Současně je deliktem, kterým dítě nejčastěji nastartuje svoji delikventní kariéru, tzn. že bývá jeho prvním evidovaným deliktem. Toto konstatování platí poněkud častěji pro dívky:

Výchovné problémy s patnáctiletou Janou začaly zhruba před rokem - začala se potulovat s partou, přestala docházet pravidelně do školy. Problémy s absencemi narůstaly, Jana matce lhala; po jedné z hádek odešla z domova a odjela na týden ke kamarádce do Prahy. Další, druhý útěk byl dvoutýdenní (rovněž po hádce), vše vyvrcholilo „nechtěným útěkem“, kdy zůstala v Praze tři měsíce se svým novým přítelem - Afričanem, se kterým se zde seznámila. Ten se podle některých informací pohybuje v blízkosti osob obchodujících s drogami (klientka to však nepřipouští). Během tohoto pobytu o sobě podávala telefonicky zprávy matce. Po návratu byla umístěna v DDÚ, odkud po několika dnech utekla zpět k příteli; tam žila čtyři měsíce, potom (údajně pod jeho vlivem) nastoupila znovu ústavní výchovu. Na podmínky „na útěku“ si v nejmenším nestěžuje, byla tam prý jako doma, nebála se a vždy se zvládla o sebe postarat. Žádné výslovně delikventní aktivity u ní nebyly zaznamenány, s policií přišla do styku pouze v souvislosti s útěky. Přiznává pouze drobnou krádež peněz matce před delší dobou.

Se záškoláctvím jdou často ruku v ruce další jevy, které ve svém důsledku dítě handicapují, jako je slabší prospěch, konflikty s učiteli a s tím související kázeňské problémy. (Nejfrekventovanější přestupek - záškoláctví - úzce souvisí s prospěchem a chováním ve škole, čím horší prospěch a chování, tím více je zaznamenáno záškoláctví.) Při závažnějších

problémech bývá dítě přeřazeno na zvláštní školu. To všechno může vést k dosažení pouze nízkého stupně vzdělání a stupeň vzdělání, jak je známo z kriminologické teorie, úzce koreluje se stupněm napadení populace negativními jevy a kriminalitou.

Na druhé straně častá frekvence záškoláctví vypovídá nejen o dítěti a jeho rodině, ale leccos rovněž o systému školství, který není schopen problémové děti ničím zaujmout a podchytit a který tak je pro méně nadané a jinak problémové děti značně frustrujícím prostředím. K tomu přistupuje skutečnost, že vysoký počet problémových dětí patří k rómské menšině, tedy k obyvatelstvu s odlišným kulturním zázemím a odlišným jazykem. Ostatně z dalšího statistického třídění vyplývá, že rómské děti mnohem častěji chodí za školu než děti nerómské.

Patnáctiletá Olga vyrůstala v úplné rómské rodině, starala se o ni zejména matka, se kterou měly velmi hezký vztah, otec trávil většinu času v zaměstnání. Matka byla těžce nemocná, péči o pět dětí nezvládala, byla nedůsledná a příliš benevolentní. Zemřela během pobytu Olgy v dětském domově. Její smrt se děvčete pochopitelně silně dotkla. Olga se pohybovala v partě svého přítele a stýkala s lidmi s převážně asociální orientací. Tato skupina (cca 9 osob ve věku 18 - 20 let) neměla vůdce, navštěvovali diskotéky, hospody, hráli na automatech, nefetovalo se zde; dle zjištění orgánů činných v trestním řízení se dopouštěli majetkové trestné činnosti. Ze záznamů Policie ČR vyplývá, že v r. 1998 se dopustila tří krádeží vloupání do kočárkáren, kde odcizila jízdní kola. Přítel Olgy je výrazně asociální osobností (byl ve výkonu trestu odnětí svobody) a je bezpochyby podstatným zdrojem klientčiných potíží, často na ni čekal před školou a odvážel ji. Její vztah k němu je ambivalentní - na jedné straně mu značně podléhá, na druhé ale neví, zda vyhovět jeho přání a provdat se za něj.

Velmi závažným problémem sledovaných dětí jsou **majetkové delikty**, nejčastěji drobné **krádeže.** Tři pětiny dětí z našeho souboru (projevila se určitá souvislost s etnicitou dětí, dle respondentů kradly rómské děti poněkud častěji než nerómské) se dopouštěly krádeží takové intenzity, že byla vyvolána potřeba pedagogického zásahu. Dle údajů ze škol jsou krádeže výrazně četnější u chlapců (43,6% oproti 9,6% dívek, počítáno z celkového počtu chlapců a dívek).

Jedním z nejpozoruhodnějších případů je dvanáctiletý Rom, který byl vyšetřován pro 38 krádeží. Deset krádeží uskutečnil o letních prázdninách, poté co byl umístěn koncem června na nařízenou ústavní výchovu a již 1.července poslán domů na prázdniny.

Strmé zvyšování majetkové kriminality je po r. 1989 celospolečenským trendem, který souvisí s celým komplexem ekonomických a společenských změn, ale i se stavem morálky ve společnosti. Lze konstatovat, že vývoj majetkových deliktů dětí je odrazem nepříznivého stavu společenského vědomí v této oblasti. V nových sociálně ekonomických podmínkách se stále výrazněji projevuje majetková diferenciace společnosti. Na trhu je k dispozici čím dál více zboží, které bylo před lety nedostupné a vlastnictví tohoto zboží se do určité míry stalo statusotvornou hodnotou (značkové zboží, elektronika atd.). Mladí lidé, zvláště ti, jejichž rodinné zázemí není v pořádku, se těžko orientují ve světě, kde není jednoznačně zřejmý systém hodnot, norem a zvyků, kde je právo obcházeno a dodržování morálních norem leckdy zesměšňováno.

Dalším závažným problémem, který se ve vyšší míře projevuje u zkoumaných dětí, jsou projevy **agrese.** Učitelé sdělovali (prostřednictvím pracovníků OPD), že značná část

našich klientů se dopouštěla ve škole otevřené fyzické agrese především vůči spolužákům. Učitelé byli v některých případech rovněž objekty agrese, byli však napadáni zejména verbálně, či manifestováním naprostého nezájmu o výuku. Chlapci mají výrazně častěji různé agresívní projevy oproti dívkám. Rovněž delikventní rómské děti jsou dle třídění 2. stupně oproti svým majoritním spoluchovancům poněkud agresívnější na verbální i fyzické úrovni. Pokud jde o manifestovaný nezájem o výuku, není mezi rómskými a nerómskými dětmi rozdílu.

Psychologická teorie tvrdí, že agrese je jednou z možných reakcí na frustraci. Připomeneme-li si výchovné zázemí námi sledovaných dětí (viz kapitola 6.3) a jejich situaci ve škole - s často napjatými vztahy mezi nimi a učiteli, ale i spolužáky - jsou zjištěná vysoká čísla o jejich agresivních projevech velmi dobře vysvětlitelná a pochopitelná. To samozřejmě neznamená, že by bylo možno podceňovat závažnost agresívních projevů.

Z dalšího statistického třídění vyplývá úzká souvislost mezi verbálními a fyzickými projevy agrese. V praxi to znamená nebrat na lehkou váhu ani verbální projevy agrese, neboť je vysoká pravděpodobnost, že budou doprovázeny nebo následovány i fyzickými projevy agrese. Všechny typy agresivního chování jsou signifikantně častější u chlapců.

K agresivním projevům patří i **šikanování.** (Statisticky významná korelace byla prokázána i mezi fyzickými projevy agrese a šikanováním.) Výskyt šikanování u našich klientů je opravdu vysoký, relativně poněkud častěji se vyskytuje u chlapců a rómských dětí). S odhalováním a prevencí šikanování často souvisí vysoká tolerance vůči tomuto jevu v (potencionálně) ohrožených kolektivech a (nejenom) z toho plynoucí potíže s jeho postižením. Ohrožené děti se rovněž často obávají toho, že „žalování“ na šikanující by je z kolektivu definitivně vyčlenilo. Část mladé populace je dokonce názoru, že šikanování patří k životu[1].

Celá pětina (!) dětí do 15 let měla v průběhu školní docházky ve zvýšené míře **problémy s pitím alkoholu**. Téměř stejné množství nedospělců mělo problémy **s abúzem drog.** Více než polovina dětí **kouřila.** Každé jedenácté dítě mělo **sklon k hazardním hrám**. Tyto problémy se dotkly dětí bez ohledu na jejich etnicitu, pouze problémy s drogami mají poněkud častěji rómské děti.

Dalším tříděním bylo zjištěno, že přibližně u poloviny dětí, které měly problémy s alkoholem, bylo zjištěno i užívání drog. Druhá polovina „volila“ buď alkohol, nebo drogy. Lze nicméně konstatovat, že pravděpodobnost abúzu alkoholu a drog mezi sebou statisticky signifikantně souvisejí. Obdobně úzká souvislost byla shledána ve vztahu mezi kouřením a abúzem alkoholu. Na základě údajů získaných od OPD se dá konstatovat, že u těch dětí, které kouří, lze předpokládat dvakrát vyšší sklon k experimentování s alkoholem než u nekuřáků. Určitá souvislost byla shledána mezi požíváním alkoholu a sklonem k patologickému hráčství, nicméně statistické třídění zde naznačuje pouze určitou tendenci. Lze uzavřít konstatováním, že různé druhy závislostí jdou spolu často „ruku v ruce“ a u dítěte, u kterého shledáme jednu ze čtyř zmiňovaných závislostí, můžeme s větší pravděpodobností očekávat i výskyt dalších závislostí, což ve vyšší míře platí pro trojici kouření - alkohol - drogy a v menší míře pro sklon k hazardu. Výskyt některého z výše zmíněných jevů u dětí do 15 let je tedy signálem dalšího možného poruchového vývoje.

[1] Viz např. Večerka, Štěchová: Šikanování v prostředí internátů, IKSP, Praha 1992

Na jednotlivé druhy závislostí u sledovaných dětí jsme se podrobněji zaměřili v dotazníku adresovaném pracovníkům DDÚ, kteří byli po určitou dobu s dětmi v každodenním kontaktu, děti znali osobně a byli tudíž schopni sdělit nám i některé další podrobnosti. Sledovali jsme opět tyto čtyři typy závislostí: kouření, alkoholovou závislost, závislost na nealkoholových drogách, a gamblerství.

✧ **Kouření**

Kouření samo o sobě není považováno za kriminogenní faktor. Pravidelnější kouření v dětském věku, zvláště pak ve spojení s dalšími negativními projevy, je však signálem toho, že ve výchově a vývoji dítěte není vše v pořádku.

Sledovali jsme vztah ke kouření u jednotlivých dětí. Jak je patrné z tabulky č. 59, je v celém souboru pouze 13,4% nekuřáků. Přibližně čtvrtinu dětí (24,4%) je možno označit jako „experimentátory“ s kouřením a ostatní (62,3%) jako (silné) kuřáky. U této poslední, největší skupiny (body 3, 4 a 5 na škále v tabulce č. VI.) jsme zjišťovali další okolnosti:

- kdy měly děti první kontakt s kouřením: většina mezi 10. a 13. rokem (60%), přibližně čtvrtina (26%) mezi 7.-9. rokem a celých 9,3% mezi 5.a 6. rokem života, 4,7% po 14. roku věku
- kdy děti začaly pravidelně kouřit: většinou se tak stalo mezi 10.-13. rokem života (69,7%), ovšem 12,7% dětí začalo kouřit mezi 7.-9. rokem a 3,5% dětí dokonce mezi 5.-6. rokem, po 14. roce věku 14,1%.

Tabulka 59 : Vztah ke kouření

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 nekuřák	29	13,4
2	53	24,4
3	65	30,0
4	57	26,3
5 silný kuřák	13	6,0

N = 217

Můžeme konstatovat, že problémové děti začínají experimentovat s kouřením v raném věku, rovněž začínají kouřit velmi brzo a v časném věku se tak stávají pravidelnými kuřáky.

✧ **Alkohol**

Tabulka K: Vztah klienta k alkoholu

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 abstinent	98	44,3
2	97	43,9
3	22	10,0
4	4	1,8
5 závislý alkoholik	0	0

N = 221

Informaci o tom, od kolika let námi sledovaní jedinci experimentovali s alkoholem, jsme získali pouze o 27 klientech. Na základě takto malého vzorku můžeme konstatovat, že

nejvíce dětí začne pít alkohol ve 14 letech (37%), nebo ve 12 letech (30%). Nejdříve - dle zpráv od pracovníků DDÚ - ochutnaly alkoholický nápoj 3 děti ve věku 10 let.

Patnáctiletý Štěpán kouří od šesti let, rodiče i bratr rovněž, rodiče to tolerují, říkají, že „je to lepší než fetovat". Drogy manifestačně odmítá, odmítl údajně i marihuanu. Jak bylo zjištěno, alkoholické nápoje požívá vzhledem k věku dosti často. Ve dvanácti letech byl obětí trestného činu pohlavního zneužívání - byl zneužíván starším kamarádem, který mu obstarával alkohol a cigarety. (Pachatel byl odsouzen na dva roky odnětí svobody.)

✧ **Nealkoholové drogy**

Tabulka 60: Vztah k drogám

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 manifestní abstinence	134	61,8
2	55	25,3
3	19	8,8
4	9	4,1
5 závislý toxikoman	0	0

N = 217

Nejčastěji užívanými nealkoholovými drogami jsou dle sdělení pracovníků DDÚ u našich klientů těkavé látky (čichání) - 28 dětí, marihuana - 23 dětí a pervitin - 19 dětí. U čtyř dětí byl konstatováno užívání tripu, extáze nebo LSD, u dalších čtyř heroin. Jedno dítě zneužívalo tzv. přírodní drogy. (Jednalo se o dívku, která se otrávila durmanem.)

Edita, 14 let, byla do výchovného ústavu umístěna pro výchovnou nezvladatelnost, fetování, kouření, verbální agresivitu, nerespektování vychovatelů, neposlušnost, drzost, toulání, útěky z domova. Z domova utíkala dle vlastních slov také proto, aby měla klid a mohly s kamarádkou nerušeně kouřit. Za útěky byla matkou trestána výpraskem (utekla asi 4x). Na automatech hrály s matkou, většinou prohrávaly. Od dvanácti let pravidelně pila alkohol. Přiznala, že se opila mnohokrát, naposledy, když se její kluk vyspal s její kamarádkou. Zneužívala toluen a marihuanu, v poslední době experimentuje s psychofarmaky. Kouří od 10-11 let, v poslední době asi 20 cigaret denně. Vrcholem svobody pro ni je navodit si čímkoliv změnu vědomí (alkohol, drogy, davová psychóza...) - tím se vychloubala dle sdělení diagnostického ústavu před spolužáky. V rámci kasuistického rozhovoru barvitě a dramaticky líčila své zážitky s požíváním drog a alkoholu a situaci, kdy se pro otravu durmanem dostala do nemocnice. Cenila si zvláště toho, že byla v té době středem pozornosti a všichni se o ni báli v situaci, kdy byla dle vlastních slov „na umření". Ve 12 letech byla dva měsíce umístěna v dětské psychiatrické léčebně, zejména z diagnostických důvodů, ale též pro její hyperkinetickou, nezvladatelnou osobnost. Když jí umřela babička, uvažovala o sebevraždě.

Tabulka 62 : Věk prvního toxikomanického zážitku

věk	absol. čet.	relat. čet. (%)
10	1	2,4
11	3	7,3

12	11	26,9
13	18	43,9
14	5	12,2
15	3	7,3

N = 41

Mezi první zneužité drogy patří opět těkavé látky (19 případů), marihuana (12 případů), pervitin (6 případů) a heroin (2 případy).

Zajímalo nás, ve kterém věku začaly sledované děti pravidelně s abúzem drog. Dle sdělení pracovníků DDÚ pět dětí začalo s pravidelným zneužíváním drog ve 12 letech, 11 dětí ve 13 letech, 7 dětí ve 14 letech a 2 děti v 15 letech. U čtyř dětí byl konstatován zážitek s abstinenčním syndromem, u dvou ve 13 letech a u dvou ve 14 letech. Opět se jednalo zejména o těkavé látky (3 případy), „tvrdé drogy“ bez další specifikace (2 případy) a v jednom případě marihuana.

Patnáctiletý Marián si např. aplikoval pervitin intravenózně od 13 let, po umístění do DDÚ udával abstinenční syndrom. Pohyboval se v dealerské partě.

✧ **Gambling**

Tabulka 63 : Vztah ke hraní na výherních automatech či k obdobnému hazardnímu jednání

	absol. čet.	relat. čet. (%)
1 nehraje	154	70,6
2	50	22,9
3	11	5,0
4	3	1,4
5 závislý hráč	0	0

N = 218

Z tabulky vyplývá, že necelá třetina dětí do 15 let si hru na výherních automatech alespoň vyzkoušela.

Další informace o sklonech sledovaných dětí k hazardnímu jednání rovněž nejsou příliš četné. Mezi 6. a 9. rokem života začaly hrát na automatech 3 děti, další 3 mezi 10. a 11. rokem. Ostatní (13 dětí) začalo experimentovat s hazardem mezi 12. a 15. rokem života. Jedno dítě mělo problémy s hazardem již ve svých sedmi letech, ostatní (7 dětí) mělo nějaký druh problémů se závislostmi mezi 10. a 15. rokem věku.

Z kusých informací o podrobnostech a věkovém rozložení je zřejmá velká latence těchto jevů i ve speciálně zaměřených institucích jako je DDÚ. Z prostého pozorování reality je známo, že hraní dětí na automatech není výjimkou.

✧ **Sexuální chování**

O 49 dětech, většinou se jednalo o dívky, nám pracovníci DDÚ sdělili, že jejich sexuální chování bylo z nějakého hlediska závadové. Nejčastěji byly konstatovány předčasné sexuální aktivity (43 dětí). Dále byly zjištěny ve dvou případech projevy sexuální agrese, v osmi případech prostituční chování, v 5 případech jiné závady sexuálního chování (incest, exhibicionismus, závadové sexuální chování v opilosti apod.).

Patnáctiletá Žaneta pochází z nerómské rodiny, rodiče se rozvedli kvůli otcovu alkoholismu. Vztah mezi ní a matkou je spíše chladný, dívka je názoru, že matka má raději svého přítele než ji. Žaneta často utíkala z domova (matka většinou nevěděla, kde je), na útěku byla několik dní až tři měsíce (nejdelší útěk). Utíkala i později z DDÚ (6x). Na útěcích ji těšilo to, že je hledaná, že o ni má někdo zájem. Živila se tam prostitucí. Večer bývala na diskotékách, den trávila (když se neprostituovala) na nádraží nebo v barech. Žila ve městě poblíž hranic v rómské komunitě - bydlela tam, dostávala jídlo a oblečení. S jedním z Rómů žila, zároveň to byl její pasák. Chovali se k ní prý celkem dobře, když se jí ale nechtělo jít na silnici, zbili ji. Na prostituci chodila denně, ale nebavilo ji to; někdy neměla žádného zákazníka. Pak se vrátila domů a byla umístěna v diagnostickém ústavu. (Pohlavní život zahájila již ve 13 letech, před zahájením ústavní výchovy chodila se 17 letým chlapcem.)

6.6.3 Delikvence (jinak trestná činnost) zkoumaných dětí

Následující informace (tab. č. 64 - 66) jsme získali od pracovníků DDÚ. Pracovníky DDÚ jsme v prvé řadě požádali o celkové zhodnocení a posouzení „delikventnosti“ klienta. Jedná se spíše o posouzení delikventních sklonů ve vztahu k jejich konkrétním projevům.

Tabulka 64 : Delikvence (jinak trestná činnost)

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 nedelikventní	70	32,1
2	49	22,5
3	54	24,8
4	40	18,3
5 vysoce delikventní	5	2,3

N = 218

Je patrná souvislost delikventnosti dítěte s jeho mírou agresivity - v kategorii 4 a 5 dle předešlé tabulky je 58% dětí zvýšeně agresivních.
Následující přehled se vztahuje k těm dětem, které byly na předchozí škále označeny stupněm č. 3, 4 nebo 5.

Tabulka 65 : Začátek delikventní kariéry

Věk	absol.čet.	relat.čet. (%)
7	2	2,0
8	3	3,0
9	6	5,9
10	18	17,8
11	10	9,9
12	29	28,7
13	22	21,8
14	8	7,9
15	3	3,0

N = 101

Ukazuje se mimo jiné, že svou delikventní kariéru dříve zahajují agresivnější jedinci.

Zajímaly nás i konkrétní projevy jinak trestné činnosti zkoumaných dětí. V tab. č. 66 se vyskytují informace o všech dětech, u kterých byla zjištěna jinak trestná činnost.

Tabulka 66: Jinak trestná činnost zkoumaných dětí

	majetková tr.č.		násilná tr.č.		mravnostní tr.č.	
	absol. čet.	relat. čet. %	absol. čet.	relat. čet. %	absol. čet.	relat. čet. %
ano opakovaně	71	45,8	28	18,3	5	3,2
ano exces	32	20,6	9	5,9	5	3,2
ne	52	33,5	116	75,8	144	93,5
celkem (N =)	155	100,0	153	100,0	154	100,0

Dalším tříděním bylo zjištěno, že u naprosté většiny dětí byl registrován jeden druh jinak trestné činnosti. Pouze 8 jedinců z celého souboru mělo souběžně 2 nebo 3 druhy jinak trestných činů (konkrétně 3 děti měly souběžně majetkové, násilné i mravnostní delikty a 5 dětí mělo souběžně 2 druhy deliktů).

Graf 12: Trestná činnost klientů (v %)

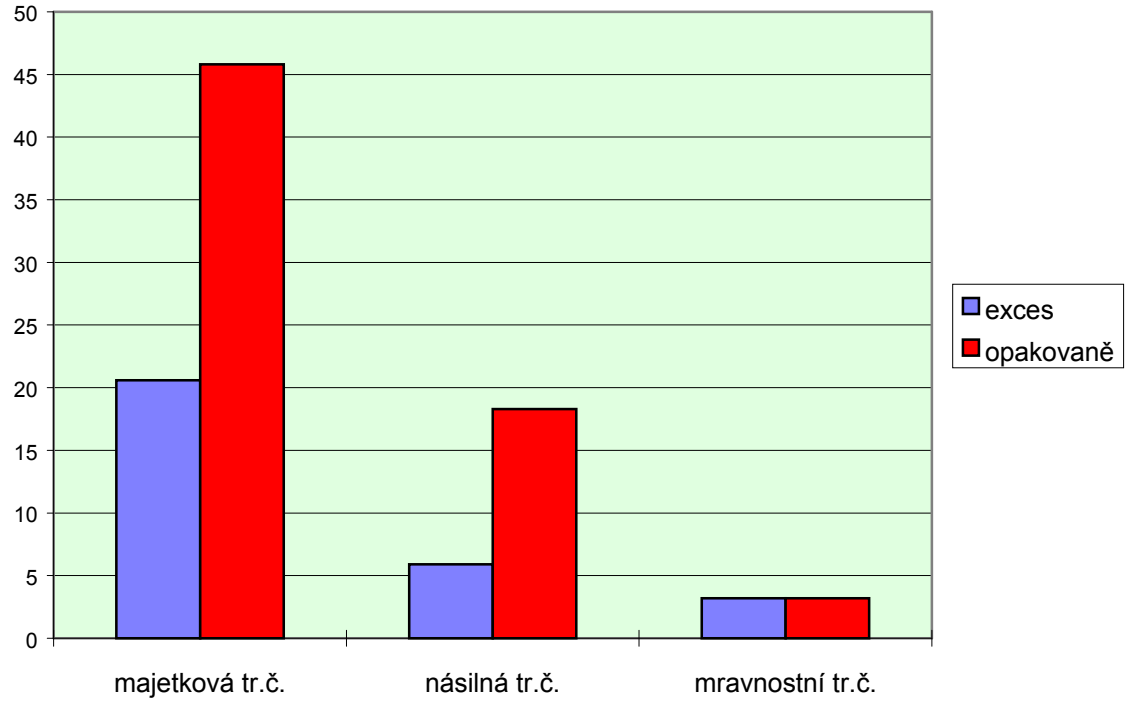

Patnáctiletý Kryštof vyrůstal v rómské rodině, hlavní vychovatelkou byla matka (základní vzdělání, v době šetření na mateřské dovolené). Rodiče jsou rozvedeni od r. 1990, otec byl ve VTOS (což klient v rozhovoru neuvedl). Matka na výchovu nestačí, otec žije v sousedním městě. V době chlapcova dospívání žila matka ve společné domácnosti s přítelem, rovněž kriminálního ladění, který si později odpykával trest za vážný delikt; jeho vztah s klientem je bezproblémový. Klient soudí, že by se matce mohl svěřit, ještě to však nebylo třeba. Vlastní otec Kryštofovi jako zkušený delikvent např. radil, jak má mluvit při výslechu. Zajímavé je, že odchod otce z rodiny vidí jako možnou příčinu svých problémů. Říká o sobě, že by potřeboval tvrdší ruku (!), z mámy si toho nikdy moc nedělal, protože je to ženská (v rómské mentalitě typický patriarchální přístup).

Kryštof se od roku 1996 se dopouštěl drobných krádeží, následující rok přibylo omezování osobní svobody, násilí proti skupině obyvatel, další krádeže a vloupání. Měl samozřejmě neomluvené absence ve škole, projevovala se zvýšená agresivita ve škole. Opět ji zdůvodňuje provokacemi a bezdůvodnými nadávkami. Přesto ale nepopírá, že vrstevníkům bral věci („půjčoval si je“) a už je nevracel. Toulal se s partou; v r.1998 jen díky věkové nezpůsobilosti nebyl stíhán pro trestné činy podílnictví a loupeže. Ty prováděl tak, že si půjčil nějakou věc a pak ohledně jejího vrácení majitele vydíral (nejdražší předměty tohoto typu byly zlaté šperky). Podílel se na vykrádání aut, ve škole odcizoval drobné předměty, oblečení apod. O svých deliktech mluví bez skrupulí, lehce pobaveně, ne ale s pýchou nebo vychloubáním. Byl to prostě způsob získávání peněz na diskotéky a další potřeby. Když peníze nutně potřeboval, byl rád, že se akce povedla. Když je nepotřebuje, dopustí se deliktu také, ale pak o tom přemýšlí, a jak řekl „má divný pocit“. Nemá však pocit, že by někomu ublížil. Vadí mu, že i kamarádi si

kradou mezi sebou. Policie se bál, ale nikdy ho nechytla při činu; udal ho vyšetřovaný kamarád.

6.6.4 Kriminální infekce

Pravděpodobnost výskytu závadového chování u dětí stoupá, pokud se ve svém nejbližším sociálním okolí mají možnost setkat s tzv. kriminální infekcí. Jaká je situace přímo v rodinách zkoumaných dětí jsme se dotazovali pracovnic OPD.

Tabulka 67 : Četnosti výskytu sociálně patologických jevů u členů orientační rodiny klienta

	v rodině zasaženo jedinců			
skutek	1 člen		více členů	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet.(%)
alkoholismus	134	29,1	52	11,3
majetková tr.č.	133	28,9	49	10,7
útěky z domova	65	14,1	3	1,7
psychiatr. poruchy	61	13,3	5	1,1
násilná tr.č.	51	11,1	9	1,9
toxikománie	44	9,6	11	2,4
prostituce	42	9,1	5	1,1
gamblerství	27	5,9	11	2,4
vandalství	22	4,8	1	0,2
sebevražda	22	4,8	-	-
sekta	4	0,9	-	-

N = 460

Z výše uvedeného přehledu je zjevné, že tzv. kriminální infekcí jsou rodiny našich klientů poměrně závažně zasaženy. Kriminologická teorie považuje výskyt sociálně patologického chování v rodině dítěte za silně působící kriminogenní faktor. Pochopitelně - rodiče jsou pro děti tím nejbližším vzorem chování, i když se jedná o chování nezákonné. Je dokonce možné, že časem děti považují určité negativní druhy chování rodičů za normu, zejména v nižším věku. V některých rodinách bývají děti přímo do nezákonných praktik zaučovány a rodina se stává opravdovou školou zločinu.

Třináctiletý Martin byl z výchovných i sociálních důvodů odebrán rodičům a svěřen do výchovy babičce. Po čase bylo zjištěno, že babička (49 let) se živila prostitucí a spolu s vnukem chodili krást. Chlapec ve 13 letech znal „know how“ zlodějského „řemesla“ a věděl od babičky, jakým způsobem se stát pasákem až vyroste. Babičce byl odebrán z výchovy a soudem přeřazen do DVÚ. Resocializace tohoto chlapce jistě nebude bezproblémová.

Tabulka č. 68 výskyt sociálně patologických jevů v rodinách kvantifikuje. Zjišťujeme, že velká část rodin sice není negativními jevy zasažena (resp. pracovnice OPD nám takové

chování nesignalizovaly), ovšem v ostatních téměř tří čtvrtinách rodin se alespoň u jednoho člena vyskytuje nějaký druh sociálně patologického jednání.

Tabulka 68 : Celkové skóre sociálně patologické zátěže v rodině

počet bodů*	absol.čet.	relat.čet. (%)
0	133	28,7
1	129	27,8
2	85	18,3
3	63	13,6
4	27	5,8
5	14	3,0
6	5	1,1
7	6	1,3
8	2	0,4

N = 464

***** *skór sociálně patologických jevů v rodině vznikl součtem výskytu jednotlivých negativních jevů v rodinách (bez ohledu na to, kolik členů rodiny bylo daným jevem postiženo)*

6.6.5 Okolnosti umístění do ústavní (ochranné) výchovy

✧ **Předchozí odborné intervence**

Je zjevné, že soudně nařízené rozhodnutí o ústavní nebo ochranné výchově by mělo být posledním krokem státu při pokusech o regulaci nežádoucího vývoje dítěte. Předcházet by měla řada kroků, kdy se v souhře s působením pracovníků orgánů péče o dítě do hry zapojují odborníci z řad psychologů, psychiatrů, pedagogů apod. Jakými institucemi tohoto typu prošli naši klienti?

Tabulka 69 : Předcházející odborné intervence*

	absol. čet.	relat. čet. (%)
pedagogicko - psychologická poradna	77	34,8
dětská psychiatrická léčebna	40	18,1
dětská psychiatrická ambulance	28	12,7
středisko výchovné péče	20	9,0
K - centrum	7	3,2
jiné	30	13,6

N = 221

**Jedná se o počty dětí, které navštívily daný typ zařízení a jejich podíl z celkového počtu sledovaných klientů (221). Některé děti samozřejmě prodělaly více druhů intervence, jiné zase žádnou - proto součet relativních četností nedává 100%.*

Tato čísla stojí za úvahu - zdá se, že ani nepříliš bohatá škála dostupných možností odborného zásahu do nepříznivého vývoje dětí není dostatečně využívána. Toto tvrzení platí jak o pedagogicko psychologických poradnách (které jsou dostupné v každém okrese), tak o střediscích výchovné péče, která by oprávněnost své existence měla podtrhnout právě prací s delikventními dětmi. Do péče těchto středisek se dostanou spíše děti inteligentnější z lépe situovaných rodin. Tyto děti ve zvýšené míře absolvují i „jiné intervence“ - jedná se především o různá komunální či částečně nebo zcela soukromá poradenská a terapeutická centra.

Bez jakékoli předchozí odborné intervence (nepočítáme-li působení OPD) se tak do diagnostických ústavů dostalo 34% dětských klientů! Zvláště markantní je to u dívek, z nichž téměř polovina neměla možnost korigovat své chování za pomoci odborníka. Děti s výrazně sníženým intelektem jsou rovněž méně často objektem předchozí intervence (bez zásahu je jich 42%, naopak dětí nadprůměrně inteligentních pouze 18%). Mezi „nezachycenými“ je také zvýšené množství Romů (42% z nich neprodělalo odborný zásah předcházející nařízení ústavní výchovy). Je samozřejmě otázkou, kolika dětem (či spíše jejich rodičům) nebyla možnost resocializačního působení nabídnuta a kolik z nich nevyužilo předestřených možností.

Více odborných intervencí prodělali klienti, v jejichž „rejstříku“ se objevují krádeže, projevy agrese, neúcty k autoritám a nezvladatelnosti. Méně nápadné poruchy, především záškoláctví, se často řeší bez předchozího zásahu až při vysoce nepřijatelné míře, a to rovnou umístěním v diagnostickém ústavu.

Graf 13 : Odborné intervence před umístěním v DDÚ (v %)

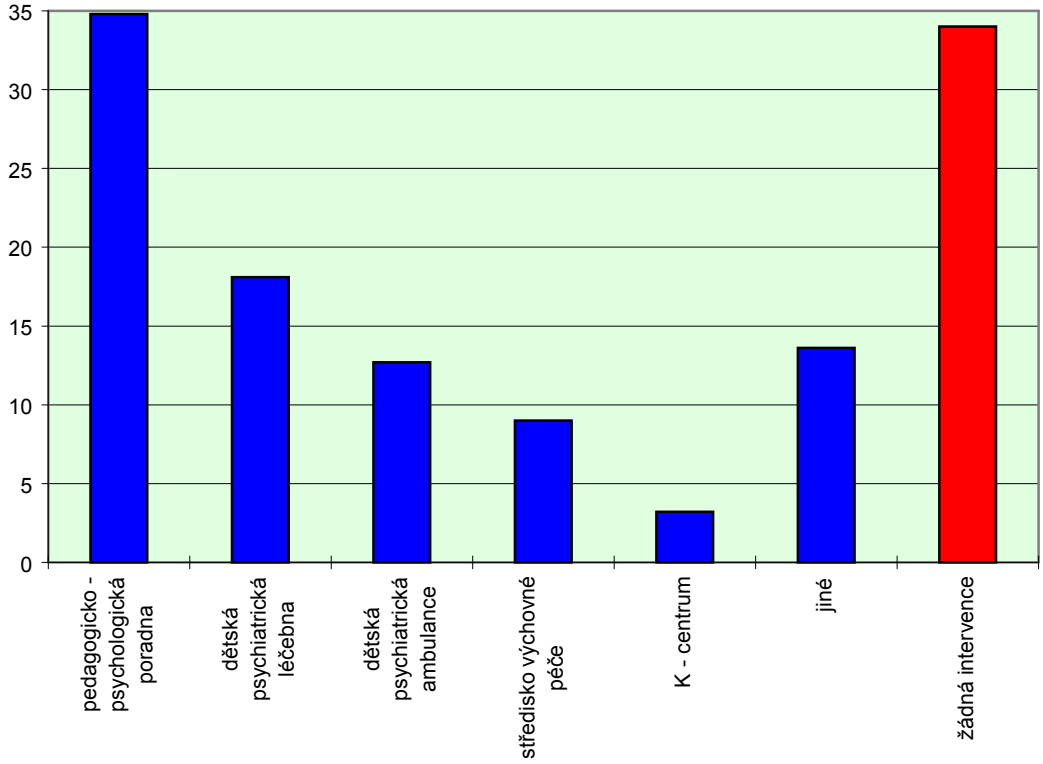

Lze předpokládat, že dětští klienti přicházejí (vzhledem k nízkému věku) do DDÚ převážně poprvé. Platí to pro 91% chovanců, zbytek tvoří „recidivisté“, převážně děti ze sociálně velmi problémových rodin.

✧ **Typ a důvod navržené výchovy**

Pouhé 1% (4 případy) tvoří návrhy ochranné výchovy, absolutně dominují návrhy ústavní výchovy. Je tomu tak proto, že ochrannou výchovu soud může uložit, spáchá-li dítě starší dvanácti let a mladší patnácti let věku čin, který by jinak byl trestným činem. Jelikož je ale ústavní výchova, ukládaná za predelikventní jednání, beztak vykonávána ve stejných zařízeních (VÚDM, DVÚ) jako výchova ochranná, navrhují pracovníci orgánů péče o mládež v drtivé většině pouze výchovu ústavní. Podrobnosti ukládání těchto výchovných opatření viz. kapitoly 4.1 a 4.2.

Důvody podání návrhu pracovníky orgánu péče o mládež jsou dle jejich vyjádření nejčastěji tyto - viz tab. č. 70

Tabulka 70 : Důvody podání návrhu

	absol. čet.	relat. čet. (%)
trestná činnost	144	31,6

záškoláctví, útěky	121	26,5
nezvládání výchovy rodiči	76	16,6
agrese, šikana	61	13,3
závislosti	41	9,0
jiné	12	2,6
žádost rodičů	2	0,4

N = 457

Respondenti z řad odborných pracovníků DDÚ se vyjadřovali k téže otázce, tedy důvodům, které vedly k umístění klienta do jejich zařízení. V první řadě jsou to podle nich závady v chování dítěte; s jakou frekvencí se jednotlivé druhy poruch se u klientů vyskytovaly, ukazuje tabulka č. 58 - Faktické důvody umístění do DDÚ.

Na umístění dítěte v ústavní výchově se kromě výše uvedených důvodů podílejí též faktory **sociálního charakteru** - podle našeho zjištění tomu tak v r. 1998 bylo u čtvrtiny klientů. Většinou jde o souběh s poruchami chování, vyskytují se ale i případy, kdy jsou problémy sociální hlavním důvodem umístění v ústavní výchově (tu pak tyto děti někdy vykonávají ve stejných zařízeních jako jejich vrstevníci s vážnými poruchami socializace!).

V některých případech bylo umístění motivováno též **poškozováním klienta** v rodině nebo dalšími faktory. Podílem z těchto důvodů umístěných dětí (z celkového vzorku) se blíže zabývá následující tabulka č. 71:

Tabulka 71 : Poškozování klienta jako důvod umístění

	absol. čet.	relat. čet. (%)
zneužívání	4	1,8
týrání	5	2,3
zanedbávání	39	17,6
jiné důvody	31	14,0

N = 221

Mezi jinými důvody umístění se objevuje především špatná péče o dítě, ponechávání ho bez zajištění základních potřeb (řadu těchto případů lze v podstatě zařadit do kategorie zanedbávání). Příčinou je ekonomická slabost rodiny, početnost rodiny, nebo i nízká mentální úroveň vychovatelů. Druhou hlavní skupinou důvodů je užívání neúměrných trestů, které sice ještě nedosahují intenzity týrání svěřené osoby, ale mají přesto kontraproduktivní efekt ve výchovném procesu.

Klienti jsou dále umísťováni v DDÚ pro ohrožení plynoucí z výchovné nedostačivosti rodiny, způsobené v některých případech i náhlou absencí jednoho z vychovatelů (úmrtí, výkon trestu apod.); několik případů tvoří rovněž zrušení pěstounské péče.

6.7 Kazuistické šetření na základě clusterové analýzy

6.7.1 Základní charakteristiky clusterů

Cílem clusterové analýzy bylo statistickým postupem nalézt relativně homogenní skupiny jedinců tak, aby jedinci v těchto skupinách měli určité společné charakteristiky. Z těchto skupin byli následovně vybráni a hlouběji prozkoumáni jejich zástupci, „reprezentanti“. Smyslem těchto statistických postupů je snaha o utřídění a určitý stupeň zobecnění získaných údajů tam, kde pro jejich množství a charakter by bylo obtížné a nepřesné přistupovat k těmto údajům pouze intuitivně, se „zdravým rozumem“.

V případě prezentovaného výzkumu se jednalo o desítky tisíc informací získaných o stovkách jedinců. (Přesněji viz kapitola 6.1 Metodika výzkumu.)

Za pomoci clusterové analýzy bylo vytvořeno 10 clusterů. Z těchto clusterů bylo pro další práci vybráno pět nejpočetnějších (od 33 do 133 jedinců). Z těchto pěti clusterů byli vybíráni jedinci pro následné kasuistické šetření. Zpracováno bylo 48 kazuistik.

V této kapitole předkládáme popisy vybraných pěti clusterů a pro ilustraci ke každému clusteru 2-4 konkrétní kazuistiky. Jména dětí byla změněna.

Clustery byly nazvány takto:

Cluster I: Problematická rodina, děti bez závažnějších delikventních projevů.

Cluster II: Nejproblematičtější jedinci, velmi problémová rodina.

Cluster III : Silně problematičtí jedinci, nestabilní neúplné rodiny.

Cluster IV: Jedinci s mnohočetnými problémy s relativně uspokojivým rodinným zázemím.

Cluster V: Velmi problematická rodina s počínajícím dopadem na děti.

Clusterová analýza byla zpracována na základě proměnných s největší vypovídací hodnotou vzhledem ke sledovanému tématu - sociálně patologickým jevům u dětí. Dále jsme použili tzv. složených znaků (skóry). Jednalo se o tyto proměnné: léčba na psychiatrii, navštěvování zvláštní školy, záškoláctví, šikana, krádeže, fetování, skór soc.pat. jevů ve škole, kontakty s asociálními jedinci, členství v partě s asociálním

chováním, výchovný skór rodiny v předškolním věku, výchovný skór rodiny v mladším školním věku, výchovný skór rodiny v současnosti, složení rodiny v současnosti, emocionální vztah matky k dítěti, míra trestání dítěte matkou, stupeň stability výchovného prostředí, atmosféra v rodině, skór sociálně patologické zátěže.

6.7.2 Popisy clusterů a vybrané kazuistiky

Cluster I: PROBLEMATICKÁ RODINA, DĚTI BEZ ZÁVAŽNĚJŠÍCH DELIKVENTNÍCH PROJEVŮ.

Do clusteru bylo vybráno 37 jedinců, 20 chlapců a 17 dívek v průměrném věku 11,4 let, 10,8% Romů. Bylo zpracováno 6 kazuistik.

Základní popis:

RODINA: nebývá zdrojem tzv. kriminální infekce (nízký skór sociálně patologické zátěže), ovšem rodinné zázemí dětí je velmi špatné, tzv. výchovný skór mají nejhorší vzhledem k ostatním clusterům. Zdá se, že tato situace dosud nezanechala na sledovaných dětech výraznější stopu. Důvodem je nepochybně i jejich nižší věk. Děti z tohoto clusteru se do výchovného zařízení často dostaly ze sociálních důvodů, byly rodiči zanedbávány, nebo dokonce týrány. Nejméně často se o dítě starali oba rodiče (pouze v 19,4%), tedy jedná se o rodiny s nejčastější absencí otce. Rodina z hlediska výchovného nejčastěji posuzována jako nevyhovující (zcela - 21,6%, nebo spíše 37,8% v předškolním věku), v mladším školním věku se situace ještě zhoršila. Nejhůře je posuzovaná úroveň péče matky (54,1% úplně zanedbává péči o dítě, 35,1% téměř úplně zanedbává péči o dítě), nejčastěji je konstatována nedůslednost ve výchově (75,7% matek označeno jako zcela nedůsledné, žádná matka nebyla označena jako důsledná, zcela ani částečně.) Nejhorší situace stran materiálního zajištění rodiny otcem, vč. jeho další péče. Otcové mají rovněž nejhorší hodnocení ve výchovné důslednosti. Nejméně příznivá atmosféra v rodině (43,2% špatná, 35,1% velmi špatná). Nejčastěji zaznamenáno fyzické týrání v rodině (25%), výrazně často psychické týrání (30,6%) - opět nejčastěji vzhledem k ostatním clusterům. Nejčastějším

důvodem kontaktu se sociálními službami je špatná péče o dítě (48,6%). Vysoký (nejvyšší ze všech) výskyt alkoholismu v rodině: 58,3% 1 člen rodiny, 13,9% více členů rodiny. Toxikománie v rodině zanedbatelná: pouze v jedné rodině 1 člen a v jedné rodině více členů. Prostituce v rodině se nevyskytuje. Nízký skór sociálně patologické zátěže (nejnižší vzhledem k ostatním clusterům). Nejčastěji se vyskytující psychiatrické poruchy v rodině (22,5% 1 člen, 2,8% více členů).

DÍTĚ: Nejméně dětí ze všech clusterů léčeno na psychiatrii (8,1%). Nejméně z nich záškoláctví (27%). Šikana se u nikoho nevyskytla. Nejméně krádeží (5,4%). Nejméně kouření (5,4%). Žádné sledované dítě nemá problémy s alkoholem ani s drogami. Nejméně fyzické agrese (2,7%). 59,5% z nich je bez jakéhokoli výchovného problému ve škole. 16,7% přeřazeno na zvláštní školu pro špatné chování (!). Nejméně se stýkají s asociálními jedinci (24,3%), nejméně často jsou členy party s asociálním zaměřením (13,5%).

Petr, 12 let

Rodinná anamnéza:

Petr se narodil v úplné neromské rodině, která má v současnosti mnohočetné problémy. Otec je alkoholik, otec i matka byli trestáni za majetkovou trestnou činnost. (Petr to neví, nebo to popírá, tvrdí, že v kriminálu byl pouze děda.) Má jednoho vlastního bratra a jednu nevlastní sestru. Vychováván byl od narození především matkou. V předškolním věku byla výchova průměrná, později zcela nevyhovující. OPD konstatuje, že se jedná o nefunkční rodinu. V roce 1998 se rodina přestěhovala do jiné obce a Petr změnil školu. Atmosféra v rodině je špatná

Matka: 33 let, má základní vzdělání, žádnou profesi, je nezaměstnaná a práci se vyhýbá. Její zdravotní stav je dobrý. Zanedbává péči o děti po stránce materiální, i co se týče jídla, oblečení a hygieny. Není schopna dětem zařídit ani bydlení, neustále střídá podnájmy. Nemá zájem situaci měnit, tento stav jí dle názoru OPD pravděpodobně vyhovuje. S dětmi v DD udržuje telefonický kontakt. Petr si matku idealizuje, tvrdí, že ho dala do ústavu, protože neměla peníze. O matce mluvil velmi hezky, byl hrdý na to, že ho pochválila za různé domácí práce, se kterými jí pomohl.

Otec: 35 let, má základní vzdělání, od r. 1993 neměl stálé zaměstnání, pracuje občas jako brigádník, profese neuvedena. Práci se vyhýbá, zdravotní stav průměrný. O dítě se neumí nebo nechce postarat, rodina je v podstatě bez prostředků, zanedbává péči po všech stránkách. O děti v DD nejeví zájem, nekontaktuje je. Petr o něm přesto občas v rozhovoru mluvil: že ho pochválil za vykonanou práci, že mu udělal radost, když mu koupil hračku. Oběma rodičům důvěřuje. Velmi se obává, že se rodiče rozvedou.

Sourozenci: má nevlastní sestru (16 let), která přišla do dětského domova už v roce 1992, před umístěním do DD často utíkala z domova, a mladšího bratra (11 let), který je rovněž v dětském domově. K bratrovi má intenzivní vztah, řekl údajně sociální pracovnici, že ji zabije, pokud vezme do ústavu i jeho bratra. Bratra považuje za svého kamaráda, k sestře má vztah

spíše ambivalentní. Uvedl, že sestru měli rodiče méně rádi než jeho a bratra, protože chodila s romskou partou, odkud ji přiváděla policie a že je závistivá a pomlouvačná. Má velmi dobrý vztah ke svému strýci (bratr matky).
Ekonomická situace a kvalita péče o dítě je výrazně podprůměrná.. Bydlení je spíše nevyhovující, v přeplněném bytě III. kategorie žijí čtyři osoby. Byt je průměrně udržovaný.

Klient:

Školní anamnéza: do mateřské školy nechodil, 1.-5. třídu absolvoval na základní škole. V mladším školním věku měl slabý prospěch. S chováním měl přibližně od 3. třídy určité problémy: začal chodit pozdě do školy, častěji byl unavený a ospalý, vyrušoval při vyučování, nerespektoval pokyny pedagogů,. Ve 4. třídě problémy kulminovaly, při vyučování u něj převládal neklid, nervozita, nesoustředěnost. Nenosil domácí úkoly, pomůcky. Rodiče na výzvy školy nereagovali. Petr se na sebe snažil jakýmkoliv způsobem upozorňovat. Na podněty ze svého okolí reagoval nepřiměřeně, zuřivostí. Dle vyjádření pedagogů je Petr málo adaptabilní, nedokáže se podřizovat, je často slovně v opozici, i když nemá pravdu. Dělá jen to, co se mu přikáže a zároveň zkontroluje. S dospělými se snaží vycházet, někdy se vnucuje. Pozitivní vlastnosti klienta neuvedeny.
Vrstevníci: není členem party, nestýká se s nikým, není mezi dětmi oblíben. Uvedl, že chtěl být členem party, ale ostatní ho tam nechtěli, že je bázlivý a každou hru pokazí. Dle vychovatelů je nepřizpůsobivý, nedokáže se podřídit ani domluvit s ostatními, je často slovně v opozici, i když nemá pravdu.
Volný čas: Petr uvedl, že ve volném čase býval nejčastěji sám, hrál počítačové hry, chodil do knihovny a četl knihy a časopisy a hodně si hrál s hračkami. Dělal si různé sbírky (hraček, apod.), kreslil, nebo něco vyráběl. Velmi rád poslouchal písničky z rádia, kazeťáku. Rád také sportoval (sportovci, zejména hokejisti jsou jeho životní vzory) a jezdil na výlety do přírody. Organizován v žádném kroužku nebyl, uvedl, že nikam chodit nechtěl.
Delikty a sociální patologie: Byly na něj stížnosti z místa bydliště (pro nevhodné chování, jako je slovní napadání Rómů atd.). Ve škole na něj zásadnější stížnosti nebyly, pouze je zmíněno, že nadával spolužákům a nevhodně se vyjadřoval o jejich rodičích. Projevují se u něj sklony ke lhaní (sám přiznává, že občas zalže) a velmi rychle nachází v případě nesrovnalostí výmluvu. Sám přiznal, že kouří a přiznal i krádeže v obchodech, na které se nepřišlo.
Okolnosti umístění do ústavu: Do ústavu byl umístěn, neboť matka (opakovaně) opustila rodinu, což otec nějaký čas tajil, nebyl se však schopen o syna adekvátně postarat.
Psychologické charakteristiky:
Intelekt konstatován podprůměrný - slaboduchost, příčina může být mj. i ve výchovné zanedbanosti.
Dle barvového testu se jedná o introvertní osobnost s potřebou silných podnětů, se zvýšenou unavitelností (nebo jen aktuální únavou).
Seřazení slov dle hodnoty: rozeznává hodnoty nejlepšího a nejhoršího člověka, na trest je zvyklý. Horší sebehodnocení. Nejraději z rodiny má sestru, vázán na domov a preferuje i ostatní členy rodiny (zejména strýce). Ještě si rád hraje. Hodnocení školy a učitelů spíše lepší - přizpůsobuje se očekávání. Horší adjustace na vrstevníky, láska pro něj není hodnotou - pokleslé ladění. Práci nemá rád. (U podnětového slova „domov“ se ptal, jestli se myslí ten normální nebo ten tady - pak mu přiřazuje ty nejhorší barvy.) Nerozlišuje v dolní části barvové hierarchie, barvová stereotypie naznačuje dezorganizaci až budoucí plochost, nebo deprivaci.

Záznamový arch členů rodiny: uvedeno 5 osob + klient - otec, matka, bratr, sestra, strejda, klient se spontánně do rodiny nepočítá.
Asociace: celková emoční dezorganizace, sestra mu reprezentuje domov, Petr odmítá práci jako „to nejhorší".
Test sociální distance: centrální je matka, kolem ní klient a sourozenci a strejda. Od otce má tento trs větší odstup, což naznačuje odtažitý vztah k otci.
Hand test: silnější citové potřeby, silnější impulsy k agresi nedostatečně tlumeny, málo ambiciózní, silné pocity nedostačivosti, komplexy méněcennosti, neurotik, pesimistické ladění do budoucnosti.
Lüscherův test:
V základech motivace klienta aktuálně je unikání před citovou vazbou, neboť se obává neuspokojivé závislosti, postrádá citové vztahy, jež by ho plně uspokojovaly.
Snahová složka osobnosti je charakterizována úsilím o nalezení nového, osvobozujícího řešení a uvolnění, jež by přineslo úlevu.
V citové složce převládá poruchovost důvěrné sounáležitosti, jež blokuje vytvoření silných citových kontaktů, též se podílí potřeba výrazně se věnovat nějakému dominujícímu ideálu, chce se vyvarovat pocitu vnitřní izolovanosti. Chce si vytvořit podnětné, ale bezstarostné a bezkonfliktní vztahy k lidem, kteří mohou být důležití jako partneři. Má zájem o kontakty, chce však zůstat ušetřen zátěže, jež by vznikla při silné vazbě a vnitřní závislosti.
Volní složku charakterizuje obava, že v konfliktu ochabne, ustoupí a spokojí se s kompromisy i hledání nových podnětů, setkání a interpersonálních kontaktů. Situace i vlastní nároky mu nedovolují povolnost a shovívavost vůči sobě. Chce se vyhranit jako osobnost, jejíž názory jsou přiměřeně respektovány. Vnitřní tenzi se snaží odsunout a zaměřit svůj zájem na podnětné nové vztahy, jež se mu zdají nejjednodušším řešením vlastní životní situace.
Struktura dynamogenních popudů (zdroj vnitřních impulzu): je ovládána jak strachem z nudy a nedostatku atraktivních podnětů, tak snadnou vzrušivostí, vznětlivostí. Nepociťuje podmínky současné situace za uspokojivé a chtěl by se z tohoto stavu vymanit a věnovat se novým možnostem, které vypadají nadějněji. Proto pln očekávání hledá lepší podmínky, jež mu skýtají více prožitkové svobody. Tato konstelace však vytváří konfliktní tendenci.
Charakteristiky sociálního kontaktu lze shrnout takto: blokuje ho strach, že něco důležitého promešká, z čehož se odvíjí napjatá očekávání, proto hledá osvobozující nové uvolnění a řešení. Snaží se o získání nových možností, od nichž očekává osvobozující východisko z nynějších neuspokojivých podmínek. Tato konstelace však přináší určitou konfliktní tendenci.
Další dynamické a strukturální osobnostní dimenze:
- hledá uznání, cítí se podceňován, je nespokojen a distancuje se od zacházení s ním ze strany okolí, jež pociťuje jako tvrdé a bez porozumění,
- konfliktní napětí ho prudce vzruší a pobouří,
- postrádá citový vztah plný porozumění, cítí se izolován, osamělý a pouze na sebe odkázán,
- není zakotven v žádné citové intimitě, stojí mimo nivelizující zařazení a nechce připustit žádné omezení v osobním rozvoji,
- hledá takové poměry, jež uspokojí jeho nárok na prosazení se a nedostatek citové intimity uspokojí vysokým osobním hodnocením,
- nedostatek citové sounáležitosti, strach před odmítnutím, je citlivý, neuspokojený a neklidný,
- výrazná potřeba změny, řešení a osobnostního rozvoje.

Anxieta, ani výraznější sociální maladaptace nejsou vyznačeny.

Další údaje:

Je bázlivý, bojí se tmy. Nenávidí sociální pracovnici, „která je šoupla do děcáku“ a kvůli které museli dát z bytu zvířata. Věří v Ježíše Krista, otec ho naučil „Otčenáš“, zná biblické příběhy, rád chodil na náboženství. Uvedl, že se mu děti kvůli víře vysmívají. Má velmi nízké sebevědomí, ve všem je dle vlastního názoru horší než ostatní. Nikdy nezvítězil v žádné soutěži.

Celkový dojem, výhledy:

Petr dělá dojem velmi smutného dítěte, které jakoby se neumělo usmát. Nejvíc ho trápí to, že musí být v ústavu. Nejvíce si přeje, aby byli všichni opět pohromadě doma, ve velkém bytě, kde by bylo hodně zvířátek. Působí tělesným vzhledem i chováním velmi dětsky.

Vzhledem k rodinnému zázemí je perspektiva pozitivního vývoje dítěte nepříliš pravděpodobná. Petr je zatím dětsky emocionálně vázán na rodiče, kteří ho odmítají. Jejich chování si racionalizuje („ až budou mít peníze, vezmou si mě domů“) a nepřipouští si skutečné důvody jejich chování. Krizi je možno očekávat s nástupem puberty, kdy vedle dalších okolností může přestat působit i dosud fungující obranné defenzivní mechanizmy v již zmíněné formě racionalizace chování rodičů.

Cluster II: NEJPROBLEMATIČTĚJŠÍ JEDINCI, VELMI PROBLÉMOVÁ RODINA.

Do clusteru bylo vybráno 33 jedinců, 27 chlapců a 6 dívek v průměrném věku 13,8 let, 56,7% Romů (tj. nejvíce). Byly zpracovány 2 kazuistiky (další vybraní jedinci nebyli z různých důvodů k dispozici, většinou byli na útěku z DVÚ).

Základní popis:

RODINA: Přibližně polovina úplných rodin (48,5%), výchovný skór v rodinách nevyhovující (pouze 3% rodin měla výchovný skór ve všech třech sledovaných obdobích života dítěte zcela nebo spíše vyhovující), dítě velmi často přehnaně trestáno matkou (34,4% dětí). Nejvyšší výskyt toxikománie v rodině: 15,2% 1 člen, 3% více členů. Nejvyšší skór sociálně patologické zátěže v rodině. Nejčastěji (vzhledem k ostatním clusterům) se o dítě starali oba rodiče (ale pouze v 34,4% případů). Děti nejméně často odloučeny od rodiny (9,1%). Nejstabilnější rodiny z hlediska různých zejména negativních změn (rozvody, úmrtí, stěhování...). Nejčastější důvod kontaktu se sociálními službami: výchovné problémy s klientem.

DÍTĚ: Každé druhé navštěvovalo zvláštní školu (48,5%). Každé čtvrté dítě (23,1%) bylo do zvláštní školy přeřazeno z důvodu špatného chování. Téměř u všech bylo konstatováno záškoláctví (90,9%). Nejvyšší výskyt (vzhledem k ostatním clusterům) šikany (69,7%), krádeží (87,9%) a kouření (81,8%). Největší počet problémů s alkoholem (39,4%) a s

nealkoholovými drogami (48,5%). U tří čtvrtin ze sledovaných dětí tohoto clusteru (72,7%) zjištěna fyzická agrese. Nejvyšší sklony k hazardu (21,2%). Velmi četné kontakty a asociálními jedinci (66,7%) a časté členství v partě s asociálním zaměřením (39,4%).

Tibor, 14 let

Rodinná anamnéza:
Tibor se narodil v úplné, velmi problémové romské rodině. Rodiče jsou neustále v rozvodovém řízení, matka má občas přítele. Matka např. odjela na 7 měsíců na Slovensko bez dětí a muže, v rodině žili ještě střídavě noví partneři společně s manželi a dětmi. Má údajně tři vlastní sourozence, jednoho bratra (10 let) a dvě sestry (9 let, druhá - údajně starší - sestra není nikde doložena v materiálech.). Důvěřuje svému bratrovi (ten dovede udržet tajemství a dobře mu radí).
Matka, 34 let, se narodila na Slovensku, je maďarské národnosti, má nedokončené základní vzdělání. Česky se špatně domluví, neumí pořádně číst ani psát, je nezaměstnaná, vedena na úřadu práce. Nikdy však nepracovala, tvrdí, že ji nikde nechtějí zaměstnat. Matka nezvládá výchovnou úlohu, byla pokutována přestupkovou komisí pro nadměrné trestání dětí. Děti nechává bez dozoru, v péči je výrazně laxní, je jí jedno, kde děti jsou. Je u ni zaznamenáno zneužívání alkoholu, léků a je silná kuřačka. Dle ošetřující lékařky matka nesouhlasila se svojí vlastní psychiatrickou léčbou a utekla na Slovensko, odkud se vrátila až za několik měsíců. Matka utíká z domova opakovaně.
Otec, 33 let, je pravděpodobně vlastní, i když dítě přijalo jeho jméno až v první třídě. Narodil se na Slovensku, má základní vzdělání, pochází z 12 sourozenců, je bez pracovního poměru, veden na úřadu práce. Tvrdí, že odešel ze zaměstnání, aby se mohl řádně věnovat svým třem dětem. I on je nechává bez dozoru a je nedůsledný ve výchově. Tibor tvrdí, že rodiče jsou soudně trestáni a mají podmínku. Dále dokládá, že rodiče byli výchovně velmi slabí - říká: dali mně „zaracha“, ale „stejně jsem šel ven“. Rodiče ho nebyli schopni vůbec kontrolovat, což byla dle klienta chyba.
Ekonomická situace: Rodina bydlí v bytě první kategorie, byt je vzhledem k počtu přihlášených bydlících (5 osob) přiměřený. Klient tvrdí, že vlastní počítač na hry. Dostával kapesné (150 Kč na týden), kupoval si za ně cigarety a žvýkačky. Když potřeboval peníze např. na kino, tak je dostal navíc. Je zřejmé, že ekonomická situace v rodině neodpovídá tomu, že rodiče jsou nezaměstnaní.

Klient
Školní anamnéza: Tibor měl odložen nástup školní docházky. Jako důvod odkladu byl uveden opožděný vývoj, špatná přizpůsobivost. Do základní školy nastoupil v sedmi letech a navštěvoval ji pouze v první třídě. Výuku zvládal s obtížemi, byla diagnostikována mentální retardace, narušená grafomotorika, agramatická řeč (matka maďarské národnosti, otec slovenské národnosti), rozumové schopnosti v pásmu oligofrenie, levorukost. Klient byl proto od druhé třídy přeřazen na zvláštní školu a navštěvoval ji až do 6.třídy. Do 5. třídy učivo zvládal - dle zprávy školy - bez větších problémů, měl však četné kázeňské problémy. Je neukázněný, odmítá plnit školní povinnosti, do školy chodí nepřipraven, nemá pomůcky na vyučování, nepíše domácí úkoly. Sešity a učebnice má potrhané a počmárané - tvrdí, že mu je ničí mladší sourozenci. Se spolužáky má časté konflikty, provokuje je, nadává jim a vyhrožuje. Pere se. Nosí u sebe nůž - vyhazovák. Slabším spolužákům se posmívá a slovně je uráží. Vydírá je, nutí je hrát hazardní hry o peníze. Také spolužákům kradl peníze - udajně v

partě od 5.třídy. Bylo zaznamenáno i ohrožování zdraví spolužáka, kterého škrtil kovovým řetězem. Ve škole lže a podvádí. Chodí pozdě spát, sleduje pozdní programy v televizi (pornofilmy), do školy chodí nevyspalý, leží na lavici. Tvrdí, že ho škola vůbec nebaví, „učitelé jej ve škole jenom provokovali“. Proto chodil za školu. Důvěru měl pouze k učitelce tělocviku.
Pozitivní vlastnosti klienta neuvedeny.
Vrstevníci: Stýká se s asociální populací, byl členem party od 12 let. V partě se vyskytovaly i starší závadové osoby. Chodili společně na diskotéky a jen tak ven. Též chodili spolu krást a rvali se.
Volný čas: Nebyl zaznamenán žádný organizovaný způsob trávení volného času. Jednou chtěl chodit do tanečního kroužku na škole, ale vyhodili ho. Chodil také chvíli na judo - to ho nebavilo - umí se ubránit jinak. Rád hrál na výherních automatech, sledoval video a chodil plavat. Umí hrát nohejbal, udává, že má kurs plavčíka. Hraje na počítači různé hry, nejraději má závody motorek či aut, líbí se mu i takové, kdy jde hlavní hrdina domem a střílí po různých cílech. Chodí s dívkami - tvrdí, že jich má moc, nyní si s jednou dopisuje. Jezdí na motorce, umí si ji opravit. Obdivuje M. Jaksona, chtěl by vypadat jako on, případně být také zpěvák. Tvrdí, že věří v Boha, byl několikrát na návštěvě u Salesiánů.
Delikty a sociální patologie: Již od druhého ročníku zvláštní školy vyhledával spory se spolužáky, rval se a rvačky začínal, vydíral děti - byl kvůli tomu vyšetřován na policii. Na napomenutí a zhoršený stupeň z chování nereagoval, byly prováděny pohovory s otcem, který sděluje, že se matka klienta nekriticky zastává. V páté třídě byl klasifikován 3. stupněm z chování, začíná se objevovat záškoláctví a pozdní příchody do školy. Stává se silným kuřákem (kouří od 12 let asi krabičku za den), místo svačin si kupuje cigarety, utíká ze školy si zakouřit, jeho potřeba v této oblasti je tak velká, že ze zavřené školy utíká přes balkon v prvním patře. Chlubí se pitím alkoholu (při vyšetření však nejistě popírá, že by byl někdy opilý). Přiznává, že zkoušel kouřit „trávu„ - ničeho si potom nevšímal, byl „vysmátý„. Někdy přichází do školy s modřinami, rozbitým rtem a jinými tržnými ranami. Prodělal bez ošetření lékařem kožní onemocnění (impetigo), po nálezu nemoci učitelkou jí vynadal a vyhrožoval jí. Z rodiny je zvyklý na hrubé zacházení, rozumí „argumentům„ síly, na mírné slovo neslyší. Vůči učitelům i cizím lidem je vulgární, tyká jim, nadává romskými nadávkami. V kolektivu neustále uplatňuje pozici vůdce, kterou upevňoval agresivním chováním a šikanováním. (Při vyšetření říká, že „když je naštvanej může zbít někoho i bezdůvodně„). Utíkal z domova, často přespával ve sklepě. V anamnéze nacházíme informace o jinak trestné činnosti - kradl v obchodě oblečení (celková škoda 3000 Kč.). Dle záznamů Policie ČR byly zjištěny následující jinak trestné činy: 1998 loupež formou spolupachatelství, nezletilému odcizeny hodinky a ublížení na zdraví - napadl spolubydlícího takovým způsobem, že ten musel být následně hospitalizován.
Okolnosti umístění do ústavu: Informace z DDÚ: klient byl diagnostikován se svými dvěma sourozenci. Bylo konstatováno, že vztahy mezi rodiči jsou konfliktní, matka děti tvrdě trestá, avšak jinak o ně pečuje minimálně. Klient byl problémovým žákem, měl nevhodné chování vůči dospělým i spolužákům. Informace z výchovného ústavu pro děti a mládež říkají, že klient se jeví jako plachý a samotářský. V prvních dnech plakal při vzpomínce na rodiče a sourozence. Brzy se však přizpůsobil, nyní jsou s ním potíže, kouří, odmlouvá, povyšuje se, chová se účelově. Při práci vyžaduje neustálou kontolu, jsou zjevné agresivní projevy.
Psychologické charakteristiky:
Intelekt v pásmu slaboduchosti, avšak obratně lže a účelově se vyjadřuje. Výkonnější složka intelektu je složka verbální. Známky LMD. Při našem vyšetření je zjevné, že klient není schopen vyplňovat údaje do řádku, stále dochází k chybám při zaškrtávání kolonek.

První oficiální vyšetření bylo uskutečněno z důvodu odkladu školní docházky. Klient se dostavil na vyšetření pozdě, byl nemytý a měl špinavé oblečení. Byla patrná výchovná zanedbanost, špatná slovní zásoba a problémy se zachováváním režimu dne. Matka prohlašovala, že se klientovi nemůže věnovat, neboť má doma ještě dvě menší děti.
Vyšetření v DDÚ: Kulturní a společenské návyky jsou osvojené, jedná bez zábran, slovní zásoba na úrovni průměru, způsob vyjadřování jasný a srozumitelný. Diagnostikována pohotovost k agresivitě, impulsivitě, dominuje egocentrismus. Projevuje intenzivní zájem o dívky. Rád lže a zakrývá skutečnost. Zaznamenána touha po dominantní roli ve skupině vrstevníků.
V testu apercepce ruky (Hand testu) jsme zaznamenali potřebu příchylnosti. Klient je víceméně bez ambic, jsou naznačeny silnější impulsy k agresi, jež není dostatečně tlumena, agrese uznávaná jako prostředek životní existence a prosazení se spojená s asocialitou pak vytváří nedobrou životní prognózu.
Z testu sociální distance je zjevné, že do centra staví svoji osobu. V testu začarované rodiny se ztotožňuje se lvem, uvádí, že lev vystupuje v cirkuse - je tedy středem pozornosti, loví bezkonkurenčně zvířata - potřeba moci a ovládání jiných a hraje si - infantilita spojená s nerealistickým viděním sebe. V barvovém testu totiž spojuje slovo „prát se“ se „strachem“ a „trestem“, nikoliv však se sebou. Lze proto dovodit, že agrese není uvědomělá, že se klient chová agresivně, aniž se takto vnímá. Z rodiny má nejblíže ke svému bratrovi (býk v aréně), nejdále je umístěn otec, který je interpretován jako opoziční lev. Kolem otce se shromažďují všechny ženy z rodiny, včetně matky, která má s otcem konflikty, spojnicí mezi klientem a tímto hájemstvím otce je mladší sestra, kterou klient akceptuje, i když ji považuje za osobu, která se solidarisuje s otcem.
Lüscherův test:
V základě motivace klienta je obava ze ztráty lásky, osamělost, zklamání a izolace, proto potřebuje sympatii.
Snahová složka osobnosti je charakterizována touhou po intenzívním prožitku, po dojmu na druhé, dále se snaží o úspěch a působení na jedince v referenční skupině.
V citové složce osobnosti proměňuje nárok na neomezenou citovou náklonnost, potřebuje neomezené emocionální spojenectví, přeje si nezávislost a respektování vlastní osobnosti, nárokuje si určitou prestiž a pozitivní hodnocení. Zvýšená pohotovost k idealizaci blízkého člověka nebo oblíbené práce (zaměstnání), v nichž nachází smysluplné uspokojení a naplnění. Od ostatních ovšem vyžaduje stejně bezvýhradnou a nedílnou příchylnost. Soudí, že je to důležitá podmínka spolehlivého a bezpečného vztahu.
Volní složku charakterizuje: Obává se ochabnutí a spokojení se s kompromisy, chce prosadit sebe a vlastní principy. Závazky, konvence a nivelizující všednost pojímá jako otupující, chce se vymanit z průměrnosti a realizovat ne neobvyklým originálním způsobem. Má velký zájem o nové nezatěžující vztahy a dráždivé, podnětné kontakty. To ovšem vytváří závažnou zátěžovou konfliktní situaci.
Struktura dynamogenních popudů (zdroj vnitřních impulzů): brání se emocionálním stavům vzrušení, konfliktům, tenzi a rozepřím v důsledku averze k situaci a rušivým okolnostem, městná afekty a emoční tenzi. Hájí obsáhle své nároky, zaujímá opatrný, kontrolovaný postoj, aby se vyhnul riziku.
Charakteristiky sociálního kontaktu vycházejí z obav a napjatého očekávání, že něco důležitého promešká, raduje se ze šťastných pocitů a prožitků. Nejraději by unikl z aktuální neuspokojivé situace. Doufá, že v budoucnu, za nových lepších poměrů, nalezne žádoucí osvobozující řešení. Chtěl by, aby se pak - zbaven překážek - mohl svobodně rozvíjet v nových vztazích a možnostech. Potenciální konfliktní tendence.
Další dynamické a strukturální osobnostní dimenze:

- silná potřeba identifikace s někým nebo s něčím, je sentimentální,
- je velmi vnímavý vůči všem podnětům (včetně erotické stimulace, nebo jakékoliv jiné). Chce být považován za zajímavou osobnost, která okouzluje druhé, užívá svých taktik velmi dovedně, aby předešel případnému neúspěchu,
- je vcelku ochotný a přizpůsobivý, je klidný pouze, když je pevně přimknut k osobě, skupině, nebo organizaci, na kterou se může spolehnout,
- cítí, že se nedokáže vypořádat se současnými vlastními problémy a obtížemi a že se musí smířit s věcmi takovými jaké jsou,
- chce překonat pocit prázdnoty a překlenout tak citovou vzdálenost, která ho dělí od druhých, má odpor vůči jakýmkoli restrikcím a limitacím, které jsou na něho kladeny, zdůrazňuje nebrzděný život,
- snaží se vyhnout kritice a předejít tak omezení svobody vlastního jednání

Další údaje, celkový dojem, výhledy:
Klient neměl ve svém dosavadním životě dostatečně pozitivní mužské vzory, které by kladně formovaly jeho vzorce chování. Otec nebyl akceptovanou autoritou, jelikož ho nepovažuje (dle názoru učitele pravděpodobně neoprávněně) za vlastního. Klient se domnívá, že jeho vlastní otec zemřel - původně měl příjmení po matce. Výchova ze strany matky byla velmi liberální (a to i přes časté fyzické trestání), tj. skoro žádná, klienta vychovávala ulice. V testu tří přání si přeje, aby zas byla celá rodina pohromadě a aby se měl dobře se svojí dívkou.
V celém vyšetření se snaží klient zametat stopu, podává různé nepravděpodobné informace o sobě, občas si odporuje. Snaží se o to, aby byl vnímán v lepším světle.

Cluster III : SILNĚ PROBLEMATIČTÍ JEDINCI, NESTABILNÍ NEÚPLNÉ RODINY.

Do clusteru bylo vybráno 73 jedinců, 56 chlapců a 17 dívek v průměrném věku 13,7 let, 34,7% Romů. Bylo zpracováno 11 kazuistik.

RODINA: V současnosti velmi málo úplných rodin (15,1%). Děti nejčastěji vzhledem k ostatním clusterům zažily rozchod rodiče s dalším partnerem (21,9%), nejčastěji byly na delší dobu odloučeny od rodiny (38,4%). Nejméně stabilní rodiny z hlediska různých zejména negativních změn (rozvody, úmrtí, stěhování...). Nejčastější důvod kontaktu se sociálními službami: rozvod, nebo vymáhání alimentů. Vysoký výskyt alkoholismu v rodině: 37% 1 člen, 9,6% více členů. Nejčastější výskyt prostituce v rodině: 13,7% jeden člen, 2,7% více členů. Na druhé straně mají matky k těmto dětem poměrně silný citový vztah (64,4%) a nejméně často je přehnaně trestají (9,6%).

DÍTĚ: Nejčastěji vzhledem k ostatním clusterům léčeni na psychiatrii (31,5%). Každý druhý navštěvoval zvláštní školu (50,7%). Velmi mnoho záškoláctví (79,5%). Vysoký

výskyt šikany (42,5%), krádeží (72,6%) kouření (68,5%). Třetina dětí má problémy s alkoholem (30,1%). Nejvyšší počet verbální agrese (75,3%). Každý třetí z nich problémy s nealkoholovými drogami (30,1%). Nadpoloviční výskyt fyzické agrese (64,4%). Nejvíce kontaktů s asociálními jedinci (78,1 %), časté členství v asociálně orientované partě (31,5%).

Marián, 15 let

Rodinná anamnéza:
Marián se narodil v úplné rodině romským rodičům. V předškolním období měl oba rodiče vlastní. Vychovávala především matka, středoškolačka v současnosti v invalidním důchodu. Klient k ní má velice těsný vztah, matka se v něm zřejmě vidí (je na svůj věk vysoký, dobře rostlý, nápadně pohledný). Ona je jediným člověkem, o němž připustil, že mu kdy ublížil. Ve velkém průšvihu by šel jedině za ní. Má starší sestru, k níž má pozitivní vztah, kromě matky je to člověk, jemuž by se nebál svěřit. Velmi si oblíbil jejího syna - svého synovce.
Otec rodinu několikrát opustil, k rozvodu ale nedošlo. Vzpomíná, jak dříve s tátou chodil na fotbal. Nikdo v rodině nemá kriminální minulost. V klientových 14 letech se rodina stěhovala.
Ekonomická situace a kvalita péče o dítě: Rodina (Marián, matka, sestra a synovec) bydlí v přiměřeném bytě I. kategorie. Materiální situace rodiny se jeví jako spíše nadprůměrná - klient má kvalitní značkové oblečení, které si vozí domů vyprat apod. Dostal řadu věcí, po nichž toužil. Od mala dostával nepravidelně peníze, v současnosti prý denně 50 korun „na svačinu“ a kromě toho když si řekne (když jde na party) - až 300 Kč. Tyto obnosy poněkud neodpovídají formálnímu statusu rodiny (matka učitelka v ID, otec se v rodině příliš nezdržuje).
Klient:
Školní anamnéza: Dle sdělení OPD mateřskou školu navštěvoval mezi 5. a 6. rokem, poté byl zařazen do základní školy. V mladším školním věku měl průměrný prospěch, ojedinělé problémy s chováním - neupřesněno. Ve starším školním věku navštěvoval základní školu do 6. třídy. Měl slabý prospěch a začalo se objevovat delikventní chování - fetování, záškoláctví, verbální agresivita, nezájem o výuku, neúcta k učitelům. Ve škole byl spokojen, do páté třídy měl i jedničky, pak se začal v prospěchu zhoršovat. Během 7. třídy se údajně na vlastní žádost (po dohodě s matkou, „aby měl klid“) nechal přeřadit do zvláštní školy. Přeřazení na zvláštní školu však nic nevyřešilo, nebyl navázán pozitivní vztah s učitelkou (spíše antipatie), Marián začal školu ignorovat. Díky svému životnímu stylu (do pozdního večera se zdržoval ve městě - viz dále) ve škole spal, nevnímal učivo. Postupně tam vůbec přestával chodit. Na této škole se ho spolužáci trochu báli - neznali ho. S učiteli se dle svého vyjádření nebavil, až ve VÚDM se setkal s učitelem, který si získal jeho důvěru.
Vrstevníci: Pohyboval se převážně v okruhu lidí, užívajících a prodávajících drogy. Byla to skupina, složená z osob starších, než je klient, ten byl nejmladší (ostatní to ale prý nevěděli). Skupina neměla vysloveného vůdce, ale hierarchie v ní byla - starší, již dříve trestaný muž zajišťoval spojení na výrobce pervitinu. Etnicky byla parta složena z Romů, Čechů a Jugoslávců. Nejlepší kamarád ze skupiny je o deset let starší a přivedl klienta k užívání drogy. Život s partou Marián označuje za zábavný - byla to legrace která navíc vynášela peníze, mnoho času trávili v herně a na diskotékách. V diskotékových klubech je všichni znali, byli svým způsobem populární. Někteří členové skupiny byli po policejní akci zadrženi a

odsouzeni za distribuci omamných látek - klient v té době ještě nebyl trestně odpovědný. Zbytek je „schovaný“.
Volný čas: Dle dotazníku neměl klient příliš mnoho vysloveně oblíbených činností. Velmi rád buď jen tak ležel nebo chodil na diskotéky, na rande s dívkou, a jak upřímně uvádí, také do heren s automaty. Velmi silně jsou naopak zastoupeny činnosti, jimž se nevěnoval vůbec - všechny tvůrčí činnosti, výlety, četba knih, sběratelství atd. Zájmová sféra je tedy dosti chudá. Na dětském táboře byl jen jednou jako malý, jinak v létě jezdil do Prahy za příbuznými.
Hrával fotbal, skončil s tím poté, co se rodina přestěhovala; poté již žádnou zájmovou činnost nehledal. Značnou část času, stráveného mimo domov, strávil buď v herně, kde hrál na automatech, nebo na diskotékách a house party. Moderní taneční hudba klienta velmi baví, dokonce se chtěl stát diskžokejem.
Posun nastal, zdá se, při pobytu v ústavu - mezi klientovy zájmy ve VÚDM patří v první řadě hudba, hraje na bicí nástroje a zpívá. Začal také po jisté době sportovat (volejbal a další míčové hry). K práci přistupuje flegmaticky, často se musí do práce popohánět. Zároveň je nutná kontrola. O své osobní věci pečuje velice pečlivě a velmi dbá na svůj vzhled. Je až nápadně pečlivě upraven, velmi elegantní.
Delikty a sociální patologie:
1996 - psychická a fyzická agresivita
1998 - drogy, záškoláctví
Po změně školy začaly problémy s učitelkou, s níž se hádal; občasné konflikty měl i se spolužáky. Začal se stýkat s partou toxikomanů a dealerů pervitinu, vést noční život, zanedbávat školní docházku. Začal také užívat pervitin, v poslední fázi intravenosně. Postupně začal drogu prodávat, především na diskotékách a tanečních párty. Skupina, v níž působil, objížděla tyto akce v oblasti severních Čech. Prodej probíhal i v herně, sloužící jako „stálá základna“ celé skupiny. Klient však nemá dojem, že by svou činností někomu ze „zákazníků“ uškodil, neboť každý z nich „věděl do čeho jde“.
Drogová kariéra trvala relativně krátce, proto se závislost rozvinula jen částečně. Přesto Marián hovořil o abstinenčních příznacích v DDÚ, údajně měl až sebevražedné myšlenky.
Majetkovou ani jinou kriminalitu nepřiznává, vzal někomu maximálně drobnosti. (Dle záznamů Policie ČR vyšetřován pro krádež zavazadel se skupinou nezletilců.) Převážnou část peněz získaných distribucí drog prohrál na výherních automatech. V posledních čtyřech měsících před umístěním do ústavní péče hrál denně, vždy prohrál všechny peníze, které měl u sebe. Hraní na výherních automatech u něj již zřejmě začalo přerůstat do závislosti.
Je závislým kuřákem, kouří od 9 let, v poslední době kouřil až 60 cigaret denně. Kromě pervitinu výjimečně užíval marihuanu. Opil se prý jen asi dvakrát se spolužáky ze školy.
Okolnosti umístění do ústavu: Než nastoupil do ústavní výchovy, dlouhodobě navštěvoval Speciální pedagogické centrum v J. pro výše zmíněné neshody s učitelkou ve škole. Později se jeho chování začalo zhoršovat a matka měla podezření na to, že syn zneužívá nějakou drogu. Tuto skutečnost potvrdilo lékařské vyšetření krve a moči. Marián dlouho zapíral, později přiznal, že užívá nitrožilně pervitin. Na prosby matky souhlasil s dobrovolným nástupem do DDÚ, odkud byl na základě předběžného opatření přemístěn do výchovného ústavu. Na pobyt v DDÚ nevzpomíná v dobrém, cítil se opuštěný, trpěl abstinenčními příznaky a vytržením ze zcela odlišného životního stylu.
Dle sdělení pracovníků VÚDM jde o tichého, nepříliš výrazného chlapce. Do nového kolektivu se zařazuje velice pomalu a zpočátku svým okolím opovrhuje, připadá si jakoby byl nad věcí a svým chováním dává najevo, že on je někdo a ti ostatní jej budou respektovat. Toto jeho chování se dá vysvětlit přístupem matky, která s ním vždy jednala jako s dospělým a tím mu dávala najevo, že je osobností. V kolektivu se moc nezapojuje. Přátelí se převážně se staršími chlapci, mladšími opovrhuje a nepřeje si, aby jej nějakým způsobem obtěžovali. Měl

zpočátku několik konfliktů. Autoritu pedagogických pracovníků respektuje, občas jedná výbušně, což vyplývá z jeho odporu k autoritativnímu stylu vedení. Je ale rád, že se dostal do ústavu s měkčím režimem.

Psychologické charakteristiky:

Intelektově je v dobré normě. Z barvového testu vyplývá, že se jedná o impulsivně - explozivní extravertovanou osobnost s méně realistickou sociální percepcí, která nevyužívá stávajících intelektových kapacit.

Záznamový arch: 5+K - matka, otec, sestra V. a bratr P., synovec D.

Seřazení slov dle hodnoty: organicita, emočně plošší. Lépe se řídit celkovým skóre. Teskní po domově, má zájem o dívky, láska je pro něho hodnotou. Má rád malého synovce, pozitivní je ještě matka a sestra. Dále mírné ambivalence - lehce lhostejní - bratr. Není už dítě, učitelé mu nevadí, spíše je k nim lhostejný Rovněž k otci má lhostejný vztah, kluci a kamarádi nerozlišeni (nezralost nebo nemá opravdové kamarády). Sebehodnocení v normě. Pojmy „krást“ a „práce“ jsou si blízké, ale pracovat je horší. Rozlišuje nejlepšího a nejhoršího člověka. Zde škola a učitelé „nepropadli ke dnu“, je mu to spíše všechno jedno.

Asociace: Na vrcholu hierarchie je synovec, je „nejlepší člověk“, protože klienta bere, jaký je a nekritizuje. Při ambivalentním hodnocení otce je znát, že mu chybí. Protože preferoval jen určité barvy, tedy ty, co má rád, vše se opakuje a ukazuje na LDE v anamnéze. Cítí nějakou přináležitost k bratrovi P. a pociťuje, že ho nutí chodit do školy. Nicméně dělá zakázané věci. Za to bývá trest.. Pro vysokou barvovou stereotypii mají asociace slabou výpovědní hodnotu.

Test sociální distance: sluncem „souhvězdí“ je matka, všichni kolem, klient u ní, táta na konci. Kolečka jsou asi kreslena, jak je kdo velký. Klient a synovec D. jsou matce nejblíže (asi přání). Nějak k sobě všichni patří (nebo by měli?).

Test apercepce ruky: neurotik, komplexy méněcennosti (romský původ?), tenzní, závislý, pocity méněcennosti i v sexu. To by spolu s nápadně (na jeho věk) úpravným zevnějškem mohlo signalizovat homosexuální orientaci; klient však hovoří o svých vztazích s dívkami a jedno z jeho přání je „mít holku blondýnu nastálo“. Sklon k závislostem je patrný i v anamnéze - závislost nikotinová, částečná závislost na pervitinu, tendence ke gamblingu.

Lüscherův test:

V základech motivace klienta je únik před pevnější citovou vazbou, protože neexistuje vztah, který by ho plně uspokojoval.

Snahová složka osobnosti klienta je předznamenána hledání řešení, jež by mu přineslo osvobozující uvolnění ze stresové situace a celkovou úlevu.

V citové složce osobnosti z poruchovosti důvěrné sounáležitosti dochází k blokování citového odevzdání, potřebuje se uvolnit, aby byl schopen šťastného bezkonfliktního prožívání. Klientovi chybějí předpoklady pro emocionální sounáležitost a důvěryplnou spjatost. Chtěl by zůstat ušetřen zátěží, které by vznikly při silné emoční vazbě a vnitřní závislosti. Přeje si bezkonfliktní vztah k lidem, kteří jsou mu blízcí.

Volní složku charakterizuje obava, že ve sporu ochabne a spokojí se s kompromisy, neboť chce prosadit sebe a vlastní principy. Hledá naléhavě prostředky a cesty, jak se odpoutat od určitých nevyřešených osobních problémů. Nejraději by se zbavil vnitřní tenze, která ho zatěžuje. Proto má velký zájem o nezatěžující nové vztahy, podnětné kontakty, což vytváří určitou konfliktní tendenci.

Struktura dynamogenních popudů (zdroj vnitřních impulsů) je ovlivněno obavami z překážek, pohotovostí k impulsivním reakcím, snadnou vznětlivostí (vysokou irritabilitou). Touží žít intenzívně, s radostí reaguje na výzvy, je vstřícný a podnikavý, rozvíjí čilou aktivitu. Chce vidět výsledky a zažít imponující úspěch. Očekává, že i ostatní budou sdílet jeho zájmy a nadšeně spolupracovat.

Charakteristiky sociálního kontaktu lze popsat takto: je zde obava, že něco promešká, proto hledá osvobozující nové řešení, že by vedlo k uvolnění. Momentální neuspokojivé poměry považuje za přechodnou překážku a zklamání. Na budoucí vývoj hledí s napjatou kritickou pozorností. Chce si zjednat jasno a doufá, že v budoucnu dosáhne lepších podmínek, které mu přinesou osvobozující ulehčení. Tato konstelace vytváří ovšem konfliktní tendenci.
Další dynamické a strukturální osobností dimenze:
- hledá osvobozující řešení a nové ideály, doufá, že jeho očekávání budou splněna,
- pociťuje, že nevyplněná očekávání a neporozumění působí až jeho „vykořenění“, hledá nové možnosti, touží po citlivém vyjití vstříc, řád by byl oblíben pro svůj šarm,
- cítí se „zabrzděn“ ve vlastních nárocích (má pocit, že je mu bráněno), trvá však na nich a hledá prostředky a cesty jak se nicméně prosadit,
- v emoční oblasti je utlumen a cítí se izolován,
- postrádá něžnou intimitu a touží po uznání, aby nebyl staven do pozadí,
- v rozvoji se cítí inhilován, doufá v osvobozující východisko, hledá je až iluzívně,
- je neklidný a předrážděný
- intenzívní potřeba změny, osvobození, úlevy ze stísňujícího omezení zatížení v budoucnu očekává lepší možnost rozvoje vlastní osobnosti, uniká od problémů,
- pocity odcizení „prázdných citových vztahů“, vnitřní osamělosti z toho se odvíjí nespokojenost, přecitlivělost, a snaha dostat se z negativní situace.

Osobnost je sociálně málo adaptována.
Další údaje**:** Zajímavostí (vzhledem k ostatním mladým delikventům) je deklarovaná křesťanská víra, která je v celé jejich rodině, byť do kostela nechodí. Víra mu prý pomáhá, věří v posmrtnou existenci, což mu dává sílu.
V současné době klient navštěvuje odborné učiliště, obor kuchař. Matka zažádala o podmínečné propuštění. Marián je nadále sledován pro zneužívání návykových látek a test moči již několikrát prokázal přítomnost THC. S rodinou je chlapec ve stálém kontaktu, jezdí domů na víkendové pobyty a na veškeré prázdniny. Má dívku, s níž se o víkendech vídá.

Celkový dojem, výhledy:

Chování je v současnosti bezproblémové, až na občasné výkyvy (experimentování s marihuanou a občasné záchvaty vzteku). Tyto záchvaty mívá v okamžiku, kdy se cítí být ukřivděn a nechce připustit, že v něčem selhal.
Zřejmě si již uvědomuje, jakých chyb se v minulosti dopustil, je vděčný matce, že jej nezavrhla, ale pokusila se mu pomoci. Velice si přeje být doma s rodinou, jednou by chtěl žít s rodinou ve velkém domě. Tvrdí, že je rád, že přestal s drogami a nikdy se již k nim ani k hráčství nechce vrátit. V budoucnu chce žít normálním životem s rodinou, vyučit se a najít si práci. Ztráty party lidí, na které byl zvyklý, se nebojí - má jiné lidi, kteří se s ním budou stýkat, když nebude brát drogy. Matčina výchova, hraničící až s nekritickým obdivem k synovi, však znamená riziko v okamžiku, kdy bude nucen sám překonávat nepříjemnosti a nezdary. Je třeba upozornit na přinejmenším ambivalentní vztah k práci a potenci k upadnutí do závislosti. Problémy by mohly plynout rovněž z poměrně značných finančních nároků, které v případě neuspokojení mohou směrovat klienta k delikventním aktivitám.

Cluster IV: JEDINCI S MNOHOČETNÝMI PROBLÉMY S RELATIVNĚ USPOKOJIVÝM RODINNÝM ZÁZEMÍM.

Do clusteru bylo vybráno 133 jedinců, 101 (75,9%) chlapců a 32 (24,1%) dívek v průměrném věku 13,5 let, z toho 36,4% Romů. Bylo zpracováno 18 kasuistik.

RODINA: Nejvíce rodin ve srovnání s ostatními clustery je v současnosti úplných (48,9%), nejvíce rodin je bez zátěže sociálně patologickými jevy (33,8%), matky mají ke svým dětem většinou dobrý vztah (pouze 7,6% matek má špatný nebo velmi špatný vztah) a zřídkakdy děti přehnaně trestají (9,8%). Rodina je dále charakterizována tím, že v předškolním a mladším školním věku měla nejčastěji (zcela nebo spíše) vyhovující výchovné prostředí a zlom nastal až v současnosti, kdy je (zcela nebo spíše) vyhovující výchovné prostředí konstatováno pouze u 4,6% rodin.

DÍTĚ: Je mezi nimi hodně žáků zvláštní školy (39,8%), hodně záškoláků (69,9%), ve škole mají mnohočetné problémy s chováním. Ve volném čase se hodně stýkají s asociálními jedinci (72,2%), jsou často členy vrstevnických part s asociálním zaměřením (34,6%), vysoký je výskyt zejména krádeží (60,9%).

Tato skupina byla podrobena pro svoji relativní heterogenitu a početnost (ve srovnání s ostatními clustery) další věcné analýze, ze které vyplynulo, že je složena zejména ze dvou typů jedinců s mnohočetnými sociálně patologickými problémy, ovšem s odlišným sociálním zázemím. Na jedné straně to jsou zejména romští jedinci, kteří vyrůstali povětšinou v úplné rodině, která byla sociálními službami hodnocena negativně **(Skupina A).** Na straně druhé se jednalo o děti z majoritní populace, pocházející z dezorganizovaných, nebo velmi nestabilních rodin. **(Skupina B)**.

Vybraná kazuistika skupiny A:

Oldřich, 16 let:

Rodinná anamnéza:

Oldřich se narodil v úplné rómské rodině jako 4. dítě v pořadí. Spolu s ním v rodině vyrůstá dalších šest vlastních sourozenců, celkem je v rodině šest chlapců a jedna dívka. V dětství se o něho starala převážně matka. Má oba rodiče vlastní. Otci je 40 let, je zdráv, má základní vzdělání. Matce je 42 let, fyzicky zdráva, je negramotná a uváděny jsou blíže neurčené

psychické problémy. Matka je v domácnosti na mateřské dovolené, nejmladšímu dítěti je necelý jeden rok.

Otec je charakterizován jako dobrý pracovník, který se snaží rodinu vcelku úspěšně materiálně zabezpečit. Ve vztahu k synovi je hodnocen (OPD) následovně: ve výchově je spíše nedůsledný, syna nechává většinou bez dozoru, má ho rád, málokdy ho trestá.

Matka charakterizována jako osoba s průměrným vztahem k práci. Ve vztahu k synovi je hodnocena jako výrazně nedůsledná a hyperprotektivní vychovatelka, která má syna ráda, téměř ho netrestá a jeho prohřešky vždy omlouvá.

Rodina jako celek je hodnocena jako zčásti problémová a s průměrně vyhovujícím výchovným klimatem (obojí č.3 na škále). Klient sám klima ve své rodině vnímá jako spíše uspokojivé, nelíbily se mu pouze tresty za prohřešky v chování. Uvádí, že byl občas trestán fyzicky (otcem), matka ho spíše hubovala. Sankce mu byly rodiči udělovány za krádeže, vloupání a další dle jeho slov „lumpárny“. Měl někdy pocit, že je přehnaně kontrolován, „aby nebyl špinavej“. (Tento přístup je typický pro některé rómské rodiny: tato rodina, tak jak ji pisatelka kasuistiky mohla pozorovat u soudního líčení, se velmi snaží působit dojmem sociálnímu okolí přizpůsobené rómské rodiny.) Kapesné dostával příležitostně, když si řekl a údajně i tolik, kolik si řekl. Popírá, že by byly doma jakékoliv hádky. Nikdy nebyl na dětském prázdninovém táboře, protože by se mu tam stýskalo.

Vazba na orientační i širokou rodinu je u klienta emocionálně velmi silná, jak bývá v rómských rodinách dosud obvyklé. Velmi ho rmoutila smrt babičky a dalších členů širší rodiny, mrzel rozvod bratrance. Uvedl, že velmi smutný je, když odjíždí maminka z návštěvy. Bratr přivedl do rodiny svoji ženu, kterou si klient oblíbil. Uvádí několik členů rodiny, kterým by se mohl svěřit se svým trápením: rodiče, tetu, strýce a jednoho z bratrů. Klient vyjádřil pocit, že rodiče mají všech sedm sourozenců stejně rádi.

Sociální pracovníci konstatují nezvládání výchovy dětí.

Klient:

Školní anamnéza: Mateřskou školu nenavštěvoval. Z důvodu LMD byl v mladším školním věku zařazen na zvláštní školu. Dalším důvodem byl patrně neprospěch. Ve starším školním věku nepropadal, jeho prospěch byl slabý. Chování bylo v mladším školním věku hodnoceno jako ojediněle problémové, ve starším školním věku byly konstatovány závažnější problémy. Uvedl, že zmlátil ve škole spolužáka, doma ho za to potrestali výpraskem. Problémy se školou si klient nepřipouští, jdou mimo něj, „kašle na ně“. Klient má subjektivní pocit, že je ve škole přehnaně kontrolován. Dělá mu velkou radost, když je učitelem pochválen (uvedl konkrétní příklady za co). Uvedl, že zná učitele, kterému plně důvěřuje tak, že by se mu mohl svěřit s osobním problémem.

Vrstevníci: Oldřich uvádí, že má a vždy měl hodně kamarádů. Jeho vychovatel tuto skutečnost potvrzuje a dodává, že ho vrstevníci považují za přirozenou autoritu, že se i ke slabším chová dobře a je vždy ochoten pomoci. Sám klient se chlubí tím, že je nejchytřejší a nejslušnější z celé party (kterou má v místě bydliště). Spontánně se chlubí i tím, že dokud mu nebylo 15 let, bral na sebe i trestné činy starších kamarádů, aby jim „pomohl z průšvihu“.

Popírá, že by někoho šikanoval, ale byl přítomen šikaně a nesnažil se zabránit takovému jednání, což ho nyní údajně mrzí. Často ho zradil kamarád, když ostatním řekl něco co neměl (např. „tajnosti o holkách“).

Volný čas: Nejvíce ho zajímá sport. Jeho životním vzorem je fotbalista Kuka. Kvůli sportování prý přestal kouřit. Uvádí, že je lepší ve sportu než většina vrstevníků, předvádělfotky vystavené na nástěnce, kde byl na stupních vítězů (1. místo v místní olympiádě, ve fotbale, nohejbale, tenise...) Dále velmi rád chodí na diskotéky, poslouchá hudbu, jezdí na výlety do přírody (ty se naučil mít rád, když jezdili s rodiči na ryby, do Prahy, hráli fotbal, máma ho učila vařit). Doma chová kočky, rybičky, křečka a psa. Uvádí, že ve

volném čase si dělal sbírku (fotografií sportovců a barevných karet), velmi rád přemýšlel o životě a svých problémech a pomáhal lidem, kteří to potřebovali.
Delikty a sociální patologie: Do výchovného ústavu byl umístěn pro přetrvávající výchovné problémy ve škole (šikana apod.), účast na činnosti jinak trestné a obvinění z majetkové trestné činnosti.
V průběhu školní docházky u něj byla zjištěna ve zvýšené míře verbální i fyzická agresivita a neúcta k učitelům. První (jinak) trestná činnost uvedena v r. 1995 (12 let) a dále pravidelně každý rok, jedná se většinou o majetkovou trestnou činnost (vykrádání chat, aut, OPD uvádí snahu po zlepšení v poslední době. Ředitel DVÚ konstatuje značné zlepšení, klienta velmi oceňuje za jeho snahu i za celkový přístup k okolí.
Ve starším školním věku začal trávit většinu volného času v partě, která byla OPD označena jako „poflakovači“. Klient sám uvádí, že vedle trestné činnosti rovněž fetovali (toluen a marihuanu). Dále přiznává, že zmlátil kluka, který mu nadával, že je feťák, když fetoval v parku. Kradl údajně nikoliv pro peníze, ale z nudy a také proto, že ho kamarádi z party lákali a hecovali. Velmi se bál, že bude přistižen.

Současná trestná činnost: s partou, ve které byla mj. jeho dívka a někteří ze sourozenců se poflakovali po městečku, kde bydlí, neměli co dělat a bylo jim zima. Proto vlezli okénkem do rodinného domu, o kterém věděli, že tam momentálně nikdo není, pili alkohol, který tam našli, kouřili apod. Potom se někteří poprali a rozbili nějaké věci. Nebyli přistiženi, proto vloupání zopakovali a podruhé je objevil městský strážník, který je předal policii. Souzeni za § 238/1 tr.zák., porušování domovní svobody. Starší 15 let byli v době spáchání tr. činu pouze Oldřich a jeho dívka.

Kouření přiznává od 14 let, alkohol rovněž, opilost ho činí veselým, ale pak je unaven.

Rodinné vzory: u rodičů nejsou sociálně patologické jevy uváděny, z celé orientační rodiny byl ve VTOS pouze nejstarší bratr. Klient tohoto bratra na rozdíl od ostatních sourozenců nemá příliš rád, protože se ve vězení údajně osobnostně změnil, má jiné zájmy než dříve, je agresivní a „méně rozumný“. Za trestnou činnost matka klienta hubovala a otec trestal fyzicky, stejně tak za lhaní.

Klient hodnotí své minulé prohřešky kriticky, mrzí ho to a vyjadřuje přesvědčení, že se to už nestane. Snaha po zlepšení chování je signalizována z OPD i DDÚ.
Psychologická charakteristika:
Oldřich je psychology hodnocen jako intelektově mírně podprůměrný, snadno ovlivnitelný, se špatným vztahem ke vzdělání, průměrným vztahem k práci. Je označen jako spíše dominantní, výrazně extravertovaná osobnost, výrazně emočně labilní. Konstatováno je dále nízké sebevědomí (ale v rozhovoru popírá, že by měl jakékoliv špatné vlastnosti) a zvýšená agresivita. V dětství u něj byla diagnostikována lehká mozková dysfunkce (LMD), jinak je zdráv, atletické konstituce, sportovní typ, DDÚ označen jako fyzicky nadprůměrně zdatný.
V barvovém testu je manifestována výrazná psychosociální nezralost, potřeba silných podnětů, impulsivně-explozivní extraverze, naznačená emoční dezorganizace, eretické LDE.
Záznamový arch: 9 - matka, otec, 5 bratrů, klient, sestra
Seřazení slov dle hodnoty: masivní organicita na podkladě LDE, má pojem o sociálních normách, navenek odsuzuje své chování, rozlišuje po svém ideály nejlepšího a nejhoršího člověka. Rád si hraje, počítá se mezi děti, má už zájem o děvčata a láska je pro něj hodnotou. Učitele vnímá pozitivně, plní sociální očekávání, školu však negativně - nebaví ho. Sebehodnocení v normě. Je vázán na sourozence, ale hodně mu splývají.
Asociace: výrazná barvová stereotypie, LDE, takže pouze orientačně.Vše, co se týká rodiny, je nejlepší. Školy se bojí a je „za trest“, stejně i práce. Vědomě odsuzuje krádež. Dobrá adjustace na vrstevnickou skupinu. Identifikuje se se sourozenci - všichni jedno jsou.. Matka a otec jsou také stejní.

Test sociální distance: hlavní kroužek má klient - egocentrismus, ostatní navěšeni vpravo a dolů - nezralé
Test apercepce ruky: Bezbřehý extravert, bez ambicí, bez impulsů k agresi, bez citových potřeb, asociální, chudý repertoár chování
Lúscherův test:
Základy motivace klienta aktuálně jsou ovlivněny obavou z neuspokojivé závislosti, postrádá citové vztahy, jež by ho plně uspokojovaly, sám ovšem uniká před jakoukoli citovou vazbou.
Snahová složka osobnosti je orientována na získávání intenzívních prožitků, úspěchů apod, snaží se též udělat dobrý dojem na druhé.
V citové složce prominuje poruchovost důvěrné sounáležitosti, jež vytváří bloky při vytváření silných citových kontaktů, klient cítí potřebu výrazně se věnovat nějakému dominujícímu ideálu. Chce se vyrovnat pocitu vnitřní isolace a samoty. Chce získat podnětné, bezstarostné a bezkonfliktní vztahy k lidem důležitým jako partneři. Neuzavírá se setkáním a má živý zájem o kontakty. Chce, ale být ušetřen zátěže, která by vznikla při silné vazbě vnitřní závislosti.
Volní složku charakterizuje obava, že v konfliktu ochabne, ustoupí a spokojí se s kompromisy, hledá podněty a setkání, má potřebu interpersonálního kontaktu. Závazky, konvence a nivelizující každodennost pociťuje jako otupující, odmítá je a chce se realizovat neobvyklým originálním způsobem a uplatnit se jako mimořádná osobnost. Pocity vnitřní tenze by rád odsunul a jinam se zaměřil. Má velký zájem o nezatěžující vztahy a podnětné kontakty. Tato konstelace však vytváří výrazně zátěžovou konfliktní situaci.
Struktura dynamogenních popudů (zdroj vnitřních impulsů): obává se nudy vznikající z nedostatku atraktivních podnětů, je snadno vznětlivý. Nepociťuje podmínky své aktuální životní situace jako uspokojivé. Chtěl by se z tohoto negativního stavu vysvobodit a věnovat se novým možnostem, které vypadají nadějněji. Pln očekávání proto hledá lepší podmínky, které skýtají více prožitkové svobody. Tato konstelace však vytváří konfliktní tendenci.
Charakteristiky sociálního kontaktu: chtěl by se uvolnit ze stísňujícího omezení má silnou potřebu a přání změny vlastní osobnosti, napjaté očekávání se u něho odvíjí ze strachu, že něco důležitějšího promeškal. Dává si pozor, aby se uchránil příkoří, zklamání. Doufá, že v budoucnu dosáhne lepších podmínek, které přinesou osvobozující ulehčení. Tato konstelace představuje však konfliktní tendenci.
Další dynamické a strukturální osobnostní dimenze:
- rád by silně působil na okolí, své působení řídí s taktikou, aby neohrozil úspěch a poskytovanou důvěru,
- naléhavě doufá ve vyplnění svých nároků a potřeb, aby nebylo nutné další ustupování od nich,
- pokouší se překonat překážky a prosadit se lavírováním,
- brání se proti nespokojenosti, závislosti a pocitu, že je ponižován, cítí se tím postižen a chce se od toho osvobodit,
- má spontánní radost z činnosti a snaží se prosadit osobním úspěchem,
- obává se kritiky a odmítnutí, je citlivý, neklidný,
- má silnou potřebu řešení o změny i osobnostního rozvoje.

Anxieta a sociální maladaptace pouze naznačeny.
Další údaje: Nevěří v Boha, ale v různé duchy, kterých se bojí, zejména v okolí hřbitova. Po ukončení 9. třídy se chce vyučit v oboru číšník - kuchař, chce se oženit, mít slušnou rodinu, bydlet v činžáku a pořídit si auto.

Celkový dojem, výhledy:

V uvedeném případě jde o delikvenci úzce spjatou s problémy Romů a rómských rodin v ČR. Velká soudržná rodina, rodiče se starají o 7 dětí, ovšem z pohledu majority výchovu nezvládají. U této konkrétní rodiny se zdá, že se opravdu snaží přizpůsobit většinové

společnosti. Ovšem matka je negramotná. Sedm dětí by obtížně v dnešní době zvládala i vzdělaná žena plně socializovaná a akceptující vzory chování většinové společnosti.

Typický je trestný čin, za který je Oldřich souzen: z pohledu party rómských dětí, které právě nemají co dělat, není důvod, proč by se nešli ohřát do domu, kde momentálně stejně nikdo není. Proč by se nenapili alkoholu, když ho tam našli. Oni nejspíše vědí, že se to nemá, ale jeden se vytahuje před druhým, kdo je odvážnější a nakonec „ono to nějak dopadne“. Dopadlo to dobře, skutečně je napoprvé nikdo nechytil, tak proč by to nezkusili podruhé?

U soudního líčení klient popisoval situaci tak, jak se patrně odehrála, nic nezapíral. Jeho mladší sourozenci naopak vypovídali, že v domě bratr Oldřich vůbec nebyl a velmi neobratně se mu snažili pomoci. U soudního líčení bylo (na chodbě) přítomno asi 35 členů rómských rodin, kteří po ukončení jednání odešli společně do blízké restaurace.

Oldřich se velmi snaží (dle vlastních slov a potvrzují to i pracovníci DDÚ a DVÚ), aby se v budoucnu nedostal do podobných problémů a zejména ne do výchovných zařízení. Vzhledem k jeho silné vazbě na rodinu, ve které nebyla evidována trestná činnost rodičů, je jeho prognóza celkem příznivá.

Vybraná kazuistika skupiny B:

Jana, 16 let

Rodinná anamnéza:

Narodila se svobodné matce - Neromce, od narození vychovávána samotnou matkou (vyučená dělnice, pracuje u pásu ve směnném provozu - klientka proto bývala v noci sama doma). Otcem je polský státní příslušník, jeho otcovství bylo soudně určeno, on však stanovené výživné neplatí. Několik let žil v rodině matčin druh, alkoholik, později se léčil v protialkoholní léčebně. Jana k němu měla velmi negativní vztah, jeho odchodu rozhodně nelitovala. Matka údajně rovněž požívá ve větší míře alkoholické nápoje (klientka tvrdí, že v současné době už nepije). Výchova byla spíše vyhovující do mladšího školního věku, nyní je spíše nevyhovující. Matka je dle názoru sociálních pracovníků povolná a nedůsledná ve výchově, dcera ji nerespektuje, na což matka reaguje nadávkami a tresty. Po umístění Jany v diagnostickém a posléze výchovném ústavu se vztahy upravily, matka pravidelně telefonovala, posílala dopisy a peníze, klientka jezdila pravidelně domů. Zdá se, že má k matce dosti hluboký vztah, podle vlastních slov lepší než dříve. Označuje ji dokonce za svůj vzor - „se vším si poradí“.

Sourozenci: Jana má dvě starší nevlastní sestry, jedna z nich se o ni částečně starala. Nyní žije v Praze, Jana si s ní údajně dobře rozumí, může se jí svěřit.

Ekonomická situace a kvalita péče o dítě: Ekonomická situace v rodině je horší průměr („vycházíme jen taktak“), péče o dítě spíš lepší než průměr. Přiměřený byt I. kategorie. Kapesné mohla dostávat, ale odmítla to. Dostala kolečkové brusle, po nichž toužila několik let.

Klient:

Školní anamnéza: Navštěvovala mateřskou a poté základní školu. V mladším školním věku prospěch neuveden, chování bylo bezproblémové. Ve starším školním věku velmi špatný prospěch, propadla a v jejím chování se začaly projevovat závažnější problémy: záškoláctví, šikana, útěky z domu, kouření, lhaní, podvody, mravnostní problémy a verbální agresivita.

Z pozitiv je uvedena čistota a upravenost.

Podle klientky jí do 5. třídy škola nedělala problémy; pak jí přestávala bavit, nepřipravovala se, byla neukázněná, následovalo záškoláctví. Poté změnila školu, tam ji to ale nebavilo ještě víc, měla problémy s učiteli (nikdy se nesetkala s učitelem, jemuž by se mohla svěřit) a nevyhovovali jí ani spolužáci - např. se jí posmívali kvůli výšce, pošťuchovali ji. Když jim to oplácela, „byla ta špatná“. Jejím cílem bylo být ve škole co možná nejméně. V sedmé třídě měla velmi špatnou docházku a propadla, pak byla dlouhodobě na útěku. Díky tomu měla velké mezery ve vědomostech, které se snažila se zájmem dohnat ve výchovném ústavu. Její postoj ke školní práci zde byl hodnocen jako dobrý, ctižádostivý.
Vrstevníci: Dle OPD se stýká s lidmi s asociální orientací, je členem party dětí stejného věku, která se toulá, stýká se s Ukrajinci (vysloveno podezření na prostituci). Dle dívky samotné nic závadného nedělali kromě toho, že chodili za školu. Chodili na diskotéky, pili alkohol (ona moc ne - prý se nikdy neopila). Automaty nehrála.
Na útěku z domova si v Praze našla o deset let staršího přítele afrického původu, s nímž začala žít. O tomto vztahu se vyjadřuje jako o velmi pevném a perspektivním, s přítelem (který žije částečně v zahraničí) udržovala písemný a telefonický kontakt. Do kolektivu DVÚ se velmi rychle zapojila a stala se vůdčí osobností. Je veselá, sportovní, přátelská.
Volný čas: U nabídnutého výčtu volnočasových aktivit se klientka vyjadřovala v podstatě dichotomicky - jednotlivé činnosti dělala buď velmi ráda, nebo vůbec. Vůbec například nejezdila do přírody, nechodila do kina (to je i u jiných klientů typické, pravděpodobně vzhledem k poměrné finanční náročnosti této zábavy), nečetla knihy. Pozitivní na druhé straně je, že se záporně vyjádřila také o návštěvách mejdanů a heren. Ráda má naopak sport - byla 3 roky v atletickém oddílu, na tréninky chodila prý i v období záškoláctví. Hraje také na kytaru, čte časopisy a ráda chodí na rande. Předmětem obliby je i starost o zvířata (psa, želvu), sběratelství; mimo to uvádí, že ráda pomáhá lidem a stará se o malé děti (velkou radost jí způsobilo narození synovce). Působí dosti aktivně - vůbec ji prý nebaví jen tak ležet a odpočívat. Ráda jezdila na letní dětské tábory.
Delikty a sociální patologie: Výchovné problémy začaly v dívčiných čtrnácti letech - začala se potulovat s partou, přestala docházet pravidelně do školy. Problémy s absencemi narůstaly, klientka matce lhala; po jedné z hádek odešla z domova a odjela na týden ke kamarádce do Prahy. Další, druhý útěk byl dvoutýdenní (rovněž po hádce), vše vyvrcholilo „nechtěným útěkem“, kdy zůstala v Praze tři měsíce se svým novým přítelem, se kterým se zde seznámila. Ten se podle některých informací pohybuje v blízkosti osob obchodujících s drogami (klientka to však nepřipouští). Během tohoto pobytu o sobě podávala telefonicky zprávy matce. Po návratu byla umístěna v DDÚ, odkud po několika dnech utekla zpět k příteli; tam žila čtyři měsíce, potom (údajně pod jeho vlivem) nastoupila znovu ústavní výchovu. Na podmínky „na útěku“ si v nejmenším nestěžuje, byla tam prý jako doma, nebála se a vždy se o sebe zvládla postarat.
Vztah této dívky s dospělým mužem je těžko hodnotitelnou záležitostí. Dívka působí starší, než je její biologický věk, je fyzicky vyspělá, vysoké postavy. Na jedné straně je zde riziko, že pod vlivem partnera upadne do sociální patologie, např. prostituce (velmi časný začátek pohlavního života tomu může nahrávat, je zde i podezření na mužovo spojení s drogovými dealery), na druhé straně se vztah zdá být prosociální. Přítel se zasadil o její návrat do DDÚ, telefonuje jí, navštěvuje její matku, klientka se od něj učí francouzsky.
Klientka kouří, ale nikterak intenzivně, marihuanu zkoušela jednou, ale prý jí bylo špatně a nic pozitivního na tom nevidí.
Žádné výslovně delikventní aktivity nebyly zaznamenány, s policií přišla do styku pouze v souvislosti s útěky. Přiznává pouze drobnou krádež peněz matce před delší dobou.
Okolnosti umístění do ústavu: V roce 1995 vyšetřena v PPP na žádost školy pro agresivní a neadekvátní chování. Od 14 let začaly výchovné problémy, klientka měla neomluvené

absence, potulovala se, později se několikrát nevrátila na noc domů. Byla vyšetřena na dětské psychiatrii a byla jí doporučena relaxační psychoterapie, na kterou ani jednou nepřišla. Na základě dalších útěků a záškoláctví umístěna v DDÚ, z něhož utekla. Na útěku byla 4 měsíce. Poté se s matkou přihlásila na OPD a dobrovolně se vrátila do DDÚ. Tam potom hodnocena velmi kladně jako sdílná, přímočará, veselá. Velmi dobře byl hodnocen její přístup k práci, snaží se vyhovět dospělým. Vážnější výchovné problémy (s výjimkou kouření) se nevyskytly, byla přístupná domluvě, plná ochoty.

Psychologické charakteristiky:

Intelektově je v průměru. V barvovém testu se jeví se spíše jako introvert (aktuálně), susp. zvýšená unavitelnost nebo je aktuálně unavená.

Záznamový arch: uvedeno 9 osob - klientka, má dvě sestry P. a M., dále matka, teta V., strejdové L. a M., sestry M. manžel a synovec. Seřazení osob naznačuje egocentrické ladění osobnosti, ale i subjektivní pocity samoty.

Seřazení slov dle hodnoty: normální rozložení znaků. Láska je hodnotou, má ráda malého synovce, sestru M. a jejího muže. Vztah k sourozencům stejného pohlaví v normě. Vztah k matce, domovu a chlapcům v normě. Sebehodnocení v normě, nevyděleny od „běžných“ vrstevnic (trochu emočně jednodušší). Není už dítě, krást jí nevadí, k učitelům má pozitivní vztah, o strýce L. moc nestojí, nemá ráda sestru P. Chápe význam trestu. Uznává obecné hodnoty a rozlišuje nejlepšího a nejhoršího člověka. Dle frekvence barev: barvová stereotypie, naznačená emoční dezorganizace.

Asociace: Nejradši má synovce, ten je „nejlepší“, ale má ráda i manžela sestry. Matka reprezentuje domov. Sama má blízko nejlepšímu člověku, počítá se do domova. Odmítá práci (což je zvláštní, neboť reference se zmiňují o její pracovitosti - možná je účelová). Strejda L. je nejhorší člověk, trestá nebo je „za trest“. Spojení hraní a trestu - patrná emoční dezorganizace.

Test sociální distance: sama středem všeho - egocentrická, dobré sebevědomí, matka nejblíž, ostatní kolem, nepříliš daleko. Klientka nemá pocit, že by někomu ublížila, věří si do budoucna.

Test apercepce ruky: Potřeba citové vazby, komunikativní, slabé impulsy k agresi dostatečně tlumeny, vstřícná, do budoucna pravděpodobně prosociální.

Lüscherův test:

Základy motivace klientky aktuálně jsou ovlivňovány únikem před citovou vazbou, neboť se obává neuspokojivé závislosti a postrádáním vztahů, jež by ji plně uspokojovaly.

Snahová složka osobnosti je orientována na hledání řešení, jež by vedlo k uvolnění a osvobození z aktuální neuspokojivé situace.

V citové složce prominuje potřeba uvolnit se, aby mohla žít bezstarostně, bez závazků a být oblíbena. Poruchová je důvěrná sounáležitost, jež blokuje vytvoření silných citových kontaktů. Chce se vyhnout zraňujícím konfliktům i závislosti a starostem.

Volní složku charakterizují obavy, že v konfliktu ochabne, ustoupí a spokojí se s kompromisy, proto hledá nové podněty, setkání a má silnou potřebu interpersonálního kontaktu. Shledává, že jí situace i vlastní nároky nedovolují být k sobě příliš povolná, chce se vyhranit jako osobnost a vyžaduje, aby její názory byly brány v úvahu a respektovány. Sama vyvolává problémy a vnitřní napětí. Zajímá se o nezatěžující podnětné kontakty, budoucí nové vazby a vztahy se jí zdají být nejjednodušším dobrým řešením.

Struktura dynamických popudů (zdroj vnitřních impulsů) je ovlivněna snadnou vznětlivostí a vzrušitelností klientky, působí též určitá předrážděnost, výrazné jsou i obavy z nudy a neuspokojení pro nedostatek atraktivních podnětů. Nepovažuje současné podmínky za uspokojivé. Chce se z toho osvobodit a věnovat se novým nadějným možnostem. Plna

očekávání proto hledá lepší podmínky, jež skýtají více prožitkové svobody. Tato konstelace vytváří konfliktní tendence.
Charakteristiky sociálního kontaktu lze formulovat takto: působí na ni tenze z očekávání událostí, strach, že něco důležitého opomine a promešká, hledá řešení vedoucí k uvolnění osvobození a úlevě. Očekává s vnitřní netrpělivostí, že budoucí vývoj přinese vytoužené řešení a naplnění. Hledá proto nové možnosti. Očekává od nich osvobozující východisko z nynějších neuspokojivých životních podmínek. Tato konstelace rovněž vytváří konfliktní tendence.
Další dynamické a strukturální osobnostní dimenze:
- hledá osvobozující řešení a nové ideály, doufá, že její očekávaní budou vyplněna,
- cítí se podceňována a hledá osobnostní naplnění, je nespokojená a distancuje se od kritického odmítání,
- pro konfliktní napětí má zvýšenou potřebu po blízké důvěrnosti, plné porozumění,
- cítí se uvězněna v trýznivé situaci a hledá uvolňující uspokojení,
- v emočním vztahu je nespokojena, neboť je pociťuje jako závislost, chce se z něho uvolnit, aby se nemusela cítit omezována,
- přeje si žít volně, bez překážek, aby mohla sama sebou disponovat,
- cítí, že je její rozvoj inhibován a pln překážek, doufá v osvobozující východisko.

Anxieta není výrazně vyznačena, sociální maladaptace rovněž nikoli.

Další údaje, celkový dojem, výhledy:
Děvče nezvládlo přechod do puberty, příčinou je pravděpodobně nedostatečné výchovné působení matky. Také vliv druha matky byl negativní, škola nedokázala ani poměrně nadané dívce nabídnout nic, co by zabránilo záškoláctví. Klientka ale přes své útěky neupadla do asociality, zdá se, že v tomto případě jsou výhledy poměrně optimistické. Klientka si pod vlivem nuceného odloučení v DVÚ ujasnila a upevnila vztah k matce; ta zřejmě také sblížení uvítala. Děvče jevilo snahu dohnat školní látku, neupadnout zpět do záškoláctví. Objevila v sobě jazykový talent, sama tvrdí, že se za tři měsíce naučila dorozumět francouzsky. S tím a svým přítelem také spojuje svou budoucnost - chtěla by vystudovat jazykovou střední školu, poté možná i vysokou. Po ukončení školy by chtěla odjet do ciziny - prý ji tu nic nedrží. Své poklesky z minulosti si verbálně uvědomuje, označuje je za životní omyly, nezdá se ale, že by jich příliš litovala. Svou přeměnu myslí zřejmě vážně. Značný vliv na ni evidentně má přítel - cizinec, od jeho chování a představ se bude odvíjet i klientčin osud. Na konci roku 1999 jí byla ústavní výchova zrušena, matka je přesvědčena, že výchovu zvládne.

Cluster V: VELMI PROBLEMATICKÁ RODINA S POČÍNAJÍCÍM DOPADEM NA DÍTĚ.

Do clusteru bylo vybráno 73 jedinců, 38 chlapců a 35 dívek v průměrném věku 13 let, 18,1% Romů. Bylo zpracováno 10 kazuistik.

RODINA: V současnosti nejméně úplných rodin (pouze 6,8%), o děti se starala nejčastěji sama matka. Zajímavostí je, že o 30,1% dětí se v současnosti stará otec. Už v předškolním věku polovina rodin neúplných. Děti velmi často odloučeny od rodiny

(30,6%). Nejméně psychiatrických poruch v rodině (6,8% 1 člen, 1,4% více členů), ovšem 16,4% dětí léčeno na psychiatrii. Matky často děti přehnaně trestají (20,5%).

DÍTĚ: Prvním deliktem je výrazně nejčastěji záškoláctví (55,9%). 43,8% dětí přeřazeno na zvláštní školu Ve škole měly problémy s chováním již od mladšího školního věku (76,1% dětí), ve starším školním věku se ovšem objevila delikvence pouze u 17,9%. Konkrétně bylo častěji zaznamenáno záškoláctví (74%), krádeže (37%), kouření (31%), minimálně (pod 5% případů) se vyskytla šikana, alkohol, fetování a sklon k hazardu.

Radek, 14 let

Rodinná anamnéza:

Radek se narodil do úplné neromské rodiny jako 3. dítě v pořadí, má dvě starší sestry (24 a 19let) a mladšího nevlastního bratra (9). V současnosti bydlí rodina na venkově, kde rovněž po většinu života klient žil. U Radka nebyla zjištěna žádná zdravotní komplikace ani porucha, je sportovní typ, atletické konstituce, fyzicky nadprůměrně zdatný. Ve třech letech mu při autohavárii zemřel otec, později, když bylo klientovi pět let, přivedla matka do rodiny svého druha, se kterým mají jednoho syna.

Matka, 43 let, má základní vzdělání a byla krmička v kravíně, v současnosti vzhledem ke špatnému zdravotnímu stavu je v invalidním důchodu a přivydělává si výpomocí v kuchyni zemědělského družstva. Je charakterizována jako velmi špatná vychovatelka: nechává dítě víceméně bez dozoru, zanedbává péči o něj, a to jak běžnou (hygiena, strava, oblečení), tak i materiální. Nepřiměřeně ho trestá a je absolutně nedůsledná ve výchově. Pracovnice OPD udává, že matka nemá k dítěti pozitivní emocionální vztah.

Nevlastní otec (druh matky, rok nar. 1954) je vyučený malíř - lakýrník, který podniká v oboru a je charakterizován jako jedinec s velmi dobrým vztahem k práci. Nevlastního syna nemá rád, přehnaně ho kontroluje a nepřiměřeně fyzicky trestá. V době provádění tohoto výzkumu byl vyšetřován policií pro tr. čin § 215 tr. zák., týrání svěřené osoby (obětí je klient). Ve výchově je jinak naprosto nedůsledný.

Rodina žije v přiměřeně velkém bytě II. kategorie, ekonomická situace rodiny je spíše podprůměrná.

Vztah Radka k rodině je výrazně negativní. V rozhovoru uvedl, že nevlastní otec dává přednost nevlastnímu bratrovi, jemu pořád nadává a fyzicky ho trestá. Nevlastní otec ho dále např. nechtěl pouštět za tetou, kterou měl klient rád a svěřoval se jí, v létě nemohl kvůli otci jet na dětský tábor, musel celé prázdniny pracovat a pomáhat matce. Z těchto důvodů Radek několikrát utekl z domova (otec prý byl rád a matka se o něj strachovala). Když byl starší, šel ke známým, které o situaci informoval s tím, že chce být umístěn v dětském domově. Přiznal, že dvakrát utekl i z dětského domova, protože se mu tam momentálně nelíbilo.

Radek velmi touží po pochvale, uvedl, že matka ho občas pochválí např. za drobnou pomoc, nevlastní otec nikdy: např. si zlepšil prospěch z pětek na dvojky a otec ho vůbec nepochválil. Měl pocit, že mu nerozumí ani matka, jí se svěřit nemohl, protože neměla ráda jeho kamarády a vytýkala mu kouření. Rodiče se hádali kvůli němu (matka ho hájila) a kvůli pití alkoholu, který matka vyčítala otci. Měl rád dědu, který již zemřel. Rodičům často lhal, aby nedostal výprask, máma mu vysvětlila, že se lhát nemá.

Dobré vztahy neměl ani se sourozenci, Radek uvádí, že si vzájemně dělali schválnosti (např. mladší bratr házel jeho hračky psovi, aby je rozkousal), se sestrou se prali, protože mu brala cigarety a spálila mu modely letadel, které vyrobil.

Klient:

Školní anamnéza: Navštěvoval mateřskou školu od dvou do šesti let. Na základní škole měl v mladším i starším školním věku slabý prospěch, na zvláštní školu přeřazen nebyl. Důvodem špatného prospěchu byl dle OPD zejména nezájem o školní práci. V loňském roce nepostoupil do dalšího ročníku. Ze školy je hodnocen spíše negativně, jako žák s průměrným nadáním, ale bez píle, neukázněný, hrubý ke spolužákům. Problémy s chováním se vyhrotily hlavně ve starším školním věku, jednalo se o drzost vůči učitelům, neukázněnost, popudlivost, hrubé porušování školního řádu, záškoláctví, kouření a krádeže. Měl důvěru k jednomu učiteli ze školy, kam dříve chodil.

V současnosti (8.třída) klient uvádí, že asi propadne z chemie, zeměpisu a češtiny, důvodem jsou dle něj změna školy a přísní učitelé. V sobě chybu nespatřuje.

Vrstevníci: OPD uvádí styky s osobami s asociálními sklony. Klient hovoří o několika partách, ve kterých byl řadovým členem, scházeli se v klubovně, nic konstruktivního nedělali. Mnohokrát se společně opili. Měl dobrého kamaráda i doma, i zde v domově. Kamarád doma je sedmnáctiletý, Radek mu plně důvěřuje a svěřuje se mu. Doma i zde v domově chodí s dívkou, jednou zmlátil kamaráda, když se mu kvůli dívce posmíval. Kamarádi se mu často posmívali kvůli fyzickému nedostatku (odstálé uši) a rovněž kvůli chování jeho nevlastního otce. Bylo mu to líto. Stal se obětí šikanování jak dříve ve škole, tak i zde v DD. Sám údajně nešikanuje a nechce to nikomu vracet.

Volný čas: Nejvíce ze všeho ho zajímá sport, v němž vyniká a imponuje tak kamarádům, zejména volejbal a nohejbal. V současnosti se velmi těší na vodácký tábor. Jako další oblíbené aktivity uvádí TV, video, počítačové hry, poslech rádia. Uvádí, že si dříve psal deník a vyráběl různé věci (např. modely letadel). Rád pěstoval zvířata, hrál si s hračkami a přemýšlel o svém životě a problémech. Docela rád bloumal po ulicích, chodil na rande a četl.

Delikty a sociální patologie**:** Do dětského domova byl umístěn pro výchovné problémy nejrůznějšího charakteru jako jsou drobné krádeže peněz a obchodování s kradenými věcmi. Z tohoto důvodu měl i potíže s policií. Rodiče nezvládli výchovu a nespolupracovali se školou.

Klient dále přiznává krádeže v obchodech a kapsářství. Konstatuje, že kradli i s partou, se kterou se stýkal. V té době mu pomohl ředitel školy, do které chodil, domluvil mu a on se s partou přestal stýkat. V r. 1997 na objednání zmlátil mladší děti. V r. 1998 odcizoval peníze spolužákům, vyráběl vlastní cigarety a prodával je spolužákům. Měl velmi mnoho zameškaných hodin ve škole, z toho 10 neomluvených.

Radek přiznává častou konzumaci alkoholu, poprvé se opil v 10 letech. Nyní popíjejí vodku a víno, on pije proto, aby se vytáhl před staršími kamarády. Kouří pravidelně od 12 let, v současnosti cca 20 cigaret denně. Braní drog popírá, byla mu nabízena marihuana, ale kvůli sportování ji brát nechce a taky proto, „aby nebyl hloupější než je“. Chtěl by se podobat fotbalistovi Ronaldovi, který je jeho vzorem.

Psychologická charakteristika:

Intelektově je v dobré normě (zkrácený Ravenův test, zpráva ze školy), dle zprávy z dětského domova má intelekt podprůměrný.

Psychicky je velmi labilní, z toho plynou jeho velké výkyvy v chování. Dokáže být velmi vstřícný, přizpůsobivý a ochotný ke spolupráci, vzápětí je drzý, sprostý, odmlová, případně odmítá komunikovat. Změnami nálad reaguje zejména ve stresu. Nedokáže se vyrovnat s kritikou, i když je oprávněná, reaguje podrážděně.

Dle barvového testu má potřebu silných podnětů (susp. budoucí abuzér), impulsivní extravert, emoční dezorganizace, susp. emoční plochost.
Záznamový arch: 8 - matka, bratr 9 let, sestra 24 let, klient, sestra 19 let, teta, strejda, sestřenice 12 let. Neuveden nevlastní otec, tedy špatný vztah k němu, nechce ho tam mít. Místo něj uvedl širší rodinu, kde převažují „ženské". Do rodiny se počítá.
Seřazení slov dle hodnoty: zúžený rozsah emočního prožívání, horší sebehodnocení. Nejraději má tetu, je to nejlepší člověk (zastala se ho). Dobrý vztah k sourozencům i matce, vázán na domov, méně má společného s mladší sestrou, převažují výhrady k bratrovi. Škola je mu lhostejná, k učitelům má výrazné výhrady. Rád si hraje, zájem o děvčata už má. Odmítá vrstevníky, nikoli však kamarády. Rozeznává hodnoty nejlepšího a nejhoršího člověka, láska je hodnotou.
Asociace: Rád si hraje, teta je nejlepší člověk, ztotožňuje se s prací a má blízko nejhoršímu člověku, který krade. Hlásí se ke svým činům. Je trestán. Jinak běžné asociace, známky emoční dezorganizace.
Test sociální distance: středový kroužek je teta, kolem ní se vše „točí". Klient k ní má nejdál, ale touží jí být blíž. Cítí se být členem rodiny, do které nepočítá nevlastního otce.
Hand test: Bez citových potřeb, komunikativní, potřebuje být obdivován, bez ambic, střední impulsy k agresi dobře tlumeny, pozitivní (a realistické) plány do budoucna.
Lüscherův test:
Základní motivace klienta jsou ovlivněny strachem ze ztráty emočních vazeb, ze zklamání, izolace a osamělosti.
Snahová složka - touží po intenzívním prožitku, po dojmu a po úspěchu.
V citové složce jsou výrazné obavy z emočního odmítnutí, proto je zde výrazná potřeba uvolnit se. Soudí, že nejsou dány podmínky pro klidné bezpečí a spokojenost bez tenze. Orientuje se se zájmem oblíbenému člověku nebo činnosti. Vytváří si z nich ideál jemuž se oddává s láskou.
Volní složka charakterizující obavy, že ochabne a spokojí se s kompromisy. Hledá nové podněty, setkání a kontakty. Chce se vyhranit jako osobnost a vyžaduje, aby byly jeho názory brány v úvahu a přiměřeně respektovány. To vyvolává osobní problémy, pokouší se odsunout vnitřní napětí a zaměřit svůj zájem o nezatěžující a podnětné kontakty, neboť pokládá nové vztahy za nejjednodušší řešení.
Struktura dynamogenních popudů (zdroj vnitřních impulzů) je charakterizována jak strachem z překážek a pohotovostí k impulzívním reakcím, tak přáním udělat dojem a mít intenzívní prožitky. Je vstřícný, aktivní a podnikavý. Nerealisticky očekává, že i ostatní budou sdílet jeho zájmy a nadšeně spolupracovat. Ve svých záměrech si nedá bránit, ani omezovat se. Nedá se rovněž ovlivnit konvenčními předsudky, malicherností, nebo ustrašeností ostatních.
Charakteristika sociálních kontaktů klienta je výrazně ovlivňována obavami ze zklamání (odmítnutí) a izolace, raduje se ze slastných pocitů a prožitků. Bdí a pečlivě se stará, aby nynější vztahy a kontakty zůstaly bezpečné, aby je ani v budoucnu neohrozilo riziko zklamání nebo ztráta.
Další dynamické a strukturální osobnostní dimenze:
- je fascinován podněty výrazné intenzity a přeje si též takto navenek působit, užívá proto obratnou taktiku, aby neohrozil důvěru druhých a svůj úspěch,
- potřebuje intimitu jako jistý základ,
- klade příliš vysoké požadavky na citové vazby, je proto z citových vztahů brzy zklamán a zůstává vnitřně - proto tyto výhrady - izolován,
- trpí pocitem vztahové prázdnoty a je zklamán neporozuměním. Na vlastních záměrech však trvá a nárokuje si, aby mu nebylo bráněno v rozvoji a staví se proti jakémukoliv ovlivnění,
- bouří se proti pociťované prázdnotě vztahů a pocitu, že je ponížen a nebrán v úvahu,

- rozvíjí excitované a intenzívní úsilí na základě městnajícího se nároku na prožitky, aby bezpodmínečně dosáhl svého cíle.
Vysoká anxieta zvyšuje nebezpečí anxiolytických reakcí i impulzívního charakteru, sociální maladaptace není výrazně vyznačena.
Další údaje: Od 10 let občas uvažuje o sebevraždě, především kvůli vztahu nevlastního otce k němu. Většinou mu to rozmluví starší kamarád. Věří v Ježíše Krista, zejména tomu, že mu jeho hříchy odpustí. V budoucnu by se chtěl vyučit zedníkem, mít dobrou práci, byt, rodinu. Přeje si být zdráv (má zkušenost s nemocí, měl těžký zápal plic).

Klient působil v rozhovoru celkem klidně, otevřeně. Vypadal, že si rád popovídá a že nemá důvod lhát. Nemá příliš vysoké sebevědomí, v ničem si nepřipadá lepší než ostatní.

Celkový dojem, výhledy:
Do ústavu byl umístěn zejména pro nezvládnutí výchovy rodiči, týrání nevlastním otcem a na základě vlastního přání (!). Vzhledem k naprosto nevhodnému rodinnému zázemí a osobnostním vlastnostem klienta lze s vysokou pravděpodobností očekávat pokračující poruchový vývoj. Zdá se, že krádeže, podvody a lhaní považuje Radek za normální, dokonce je na svoji činnost hrdý, cítí se hrdinou. Dle sdělení školy se při konfrontacích choval jako „profesionál“, přiznal pouze to, co mu bylo dokázáno.

6.8 Závěrečné shrnutí poznatků

První (deskriptivní) fáze výzkumné akce byla prováděna pomocí speciálně vytvořených záznamových archů dvou typů: první z nich vyplnili pracovníci orgánů péče o mládež okresních úřadů, druhý pracovníci dětských diagnostických ústavů. Základním předpokladem výzkumu bylo shromáždění podrobných anonymních údajů o dětech ve věku 7 - 15 let (tj. které v roce 1998 dosáhly maximálně věku 15 let), jimž byla z důvodu poruch chování nařízena v průběhu roku 1998 ústavní výchova nebo ochranná výchova. Referáty sociálních věcí okresních (obvodních) úřadů nám zaslaly vyplněné záznamové archy o 464 dětech, jejichž umístění odpovídalo stanoveným kritériím. Od dětských diagnostických ústavů se podařilo získat výzkumné materiály o 221 dítěti.

Struktura získaného vzorku byla následující: muži 69%, ženy 31%, průměrný věk 13,2 roku

Zvýšený byl podíl dětí, které mají zkušenost z předchozí ústavní péče: 7,5% bylo umístěno v kojeneckém ústavu, 11% prošlo dětským domovem. Ještě vyšší byl podíl dětí, které prodělaly **psychiatrické léčení** - bylo jich 23,5%. U dětí psychiatricky léčených nacházíme vyšší množství agresivních projevů. Každý pátý klient vykazoval zjevné psychické problémy. I z dalších údajů je zjevné, že u dětí zařazených do náhradní výchovné péče hraje psychiatrické ladění jejich osobnosti významnou roli.

Umístění do kolektivního zařízení pro výkon ústavní výchovy by mělo být posledním krokem v posloupnosti intervencí ve prospěch dítěte, opatřením ve chvíli, kdy všechny ostatní výchovné zásahy selžou. Zjišťujeme však, že celá třetina dětí neprošla před umístěním v diagnostickém ústavu žádnou předchozí intervencí, tedy ani vyšetřením v pedagogicko psychologické poradně (PPP prošlo asi 35% dětí). Znepokojující je, že podle dosažitelných údajů plná třetina dětí následně umístěných do ústavní výchovy neabsolvovala (kromě působení OPD) žádnou předchozí odbornou intervenci. To působí jako výrazný nedostatek systému preventivní a terapeutické péče.

Naprosto převážnou většinu námi zkoumaných případů tvořily děti s navrhovanou ústavní výchovou (ochranná výchova byla navrhována jen v několika případech); důvodem návrhu byla nejčastěji trestná činnost klienta, záškoláctví a nezvládání výchovy rodiči. V některých případech měly značný vliv i důvody sociální (většinou se jednalo o rodiny s nízkým ekonomicko-kulturním statusem, neschopné zajistit náležité podmínky pro výchovu dítěte).

Zásadním faktorem **rodinné anamnézy** je úplnost rodiny. Klienti z našeho vzorku již v předškolním věku žili téměř ze 40% v neúplné rodině. Tento trend se v dalších životních etapách zvýrazňuje a v době výzkumu měl jen každý třetí klient úplnou vlastní rodinu. O většinu sledovaných jedinců se starala sama matka, otec bývá mnohdy pouze formálním vychovatelem.

Ukazuje se, že rodiny klientů jsou kurátory pro mládež z výchovného hlediska hodnoceny dosti kriticky, přičemž výchovné klima se v průběhu života dítěte zhoršuje - v současnosti jen 6% z nich žije v kvalitním výchovném prostředí. To se od předškolního věku zhoršilo ve více než polovině domácností. Klienti i jejich rodiče však rodinné klima vnímají podstatně méně kriticky než sociální pracovnice.

Rodiče klientů jsou z hlediska vzdělanostní úrovně výrazně pod standardem populace. Více než 3/4 matek má pouze základní (někdy nedokončené) vzdělání, otců jsou v této skupině 2/3. Podíl osob s maturitou je kolem 7%, matka vysokoškolačka dokonce ani jedna.

Vzdělanostní úrovni odpovídá i profesní zařazení (pokud se ho podařilo zjistit, neboť kurátoři často těmito informacemi nedisponují). Přes 90% otců i matek má dělnické profese, ale řada z nich nepracuje: zaměstnáno je pouze 34% matek a 42% otců. V evidenci úřadů práce je kolem 15% rodičů, asi 8% je v invalidním důchodu, část matek na mateřské dovolené; zbytek získává prostředky k obživě (respondentovi) neznámým způsobem. Nepřekvapí tudíž, že vztah rodičů k práci je hodnocen v lepším případě jako průměrný, přičemž hůře jsou hodnoceni rómští rodiče.

Nepotvrdila se hypotéza, že by se výchovně závadové děti našeho souboru ve zvýšené míře rodily velmi mladým či naopak starým rodičům, je ale fakt, že řada matek klientů měla své první dítě (tj. staršího sourozence klienta) v dosti nízkém věku.

Pedagogické působení matek (jako hlavních činitelů výchovy v neúplných, ale i formálně úplných rodinách) je problematické: jsou vesměs nedůsledné ve výchově, málo dítě kontrolují a mají častěji tendenci zanedbávat péči o něj. Výchovné styly otců vykazují obdobné rysy, tito pouze častěji dítě trestají. Výchovná nedůslednost a omlouvání prohřešků dítěte se častěji objevuje u rómských rodičů.

Nejpatologičtějším projevem rodičovského selhání je týrání dětí. Odehrálo se téměř v pětině rodin našich klientů, přičemž nejčastější obětí byl sám klient, někdy rovněž jeho sourozenec nebo matka. Týrání mělo nejčastěji podobu nepřiměřeného fyzického trestání nebo psychického deptání klienta, někdy kombinaci obou. Týrané děti nemají vyšší výskyt sociálně deviantních projevů, jsou však častěji psychicky narušeny.

Výchovné prostředí dětí umístěných v ústavní výchově je možno hodnotit jako nestabilní: kromě neúplnosti rodin, o níž již byla řeč, jsou běžné především změny školy a příchody nových vychovatelů (především nevlastních otců) do rodiny; překvapivě vysoký je též počet dětí, jimž zemřel jeden z rodičů. Celková atmosféra v rodinách je vesměs špatná, ve čtvrtině případů velmi špatná.

Ekonomická situace sledovaných rodin koresponduje s profesním profilem a častou nezaměstnaností rodičů. Z ekonomicky nadprůměrných rodin přichází jen necelá desetina dětí, každé páté je naopak z výrazně podprůměrně situované rodiny. Nic nenasvědčuje tomu (jak se občas tvrdí), že by se děti z finančně dobře zajištěných rodin, kde jsou rodiče časově zaneprázdněni, ve významnějším počtu nacházely v ústavní či ochranné výchově. Nezdá se

ale ani, že by chudoba byla podstatnějším kriminogenním faktorem - děti ze sociálně slabých rodin nevykazují významně vyšší úroveň delikvence. S nižším ekonomickým statusem souvisí i přeplněnost bytu, v němž rodina žije.

Rodiny našich klientů měly často zkušenost se sociálními službami ještě před propuknutím výchovných poruch u klienta, někdy již před jeho narozením. Jednalo se v první řadě o problémy se stanovením výživného a rozvodové problémy, dále pak byla příčinou špatná péče o dítě (klienta či jeho sourozence).

Objektem výzkumného zájmu byl dále **sociálně - psychologický profil klienta**. Vysoce důležitou kategorii představuje v řadě kriminogenetických koncepcí intelektová kapacita jedince. Zde jsme došli k zajímavým zjištěním. 56% klientů vykazuje podprůměrný nebo dokonce výrazně podprůměrný intelektový výkon, pouze desetina je nad hladinou průměru populace. Není pochyb, že právě snížená úroveň analytických a hodnotících schopností je u zrodu mnoha poruch chování; je ale také třeba připustit, že právě jistý intelektový deficit klientů může být příčinou jejich identifikace státními orgány a předání do ústavní výchovy.

Mladí Romové nacházející se v péči diagnostických ústavů vykazují dle zjištění odborných pracovníků těchto zařízení významně nižší intelektuální výkon než jejich nerómští vrstevníci. Vzájemně se doplňujících příčin tohoto stavu může být několik, podrobně se specifiky rómských schopností (a měření těchto schopností) zabývá příslušná literatura.

Inteligentnější děti vykazují vyšší úroveň komunikačních schopností i schopnost navazovat kontakt, jsou dominantnější a je obtížnější je výchovně ovlivnit; pocházejí také z ekonomicky silnějších rodin.

Syndrom **lehké mozkové dysfunkce** (LMD), dnes koncipovaný jako syndrom hyperaktivity (ADHD), je spojen mimo jiné i s některými poruchami chování, např. projevy agresivity, impulzivity apod. Z našeho výzkumného souboru trpěla LMD čtvrtina klientů, stejné množství pak v anamnéze měla tuto poruchu naznačenu. Zdá se, že zvýšené množství takto postižených jedinců oproti standardní populaci je nenáhodné a LMD tedy lze považovat za jeden z faktorů kriminogeneze.

Fungování dítěte ve **školním prostředí** je další důležitou proměnnou v jeho celkovém osobnostním profilu. Kriminologická teorie dokládá, že negativní vztah ke vzdělání, vzdělávání, škole nebo učitelům je závažným kriminogenním faktorem a je jej možno považovat za jeden z možných prediktorů delikventního chování. Špatný vztah ke vzdělání mají dle soudu pracovníků OPD celé dvě třetiny zkoumaných dětí. Psychologickými testy bylo potvrzeno, že vztah ke škole rozhodně není pozitivní, škola však není ani místem obávaným - je považována nejčastěji za zbytečnou a otravnou, vztah k učitelům je lhostejný, ve vyhrocených obdobích napjatý až nepřátelský.

Prospěch klientů ve škole byl dle očekávání podprůměrný již od nižšího stupně; krize prospěchu se s vyššími ročníky prohlubuje, zvyšuje se též množství propadajících dětí. Polovina klientů v mladším školním věku a tři čtvrtiny klientů ve starším školním věku má závažné problémy s prospěchem.

Významnou otázkou je rovněž přeřazování žáků ze základní na zvláštní školu. Dětí, které navštěvovaly pouze základní školu, bylo v našem vzorku 56%, zvláštní školu od první třídy pak absolvovalo 12% dětí. Zbytek, tj. 32%, byl v průběhu školní docházky přeřazen; k přeřazení docházelo nejen z důvodů prospěchových (což je skutečně úkolem zvláštní školy), ale i výchovných. Z našich zjištění dále vyplývá, že romští žáci jsou jednak častěji zařazováni přímo do zvláštní školy, jednak že jsou výrazně častěji a dříve na tuto školu přeřazováni v průběhu školní docházky. Výsledkem tohoto postupu je, že základní vzdělání získává na ZŠ trvale více jak dvě třetiny nerómských klientů (69%), ale pouze o něco více jak čtvrtina Romů (27,5%)! Dále lze konstatovat, že Romové mají s prospěchem setrvalé problémy po celou školní docházku, Neromové začínají výrazně selhávat ve starším školním věku.

Problémy s chováním ve škole měly již v mladším školním věku téměř tři čtvrtiny dětí, závažnější problémy či predelikventní chování však v té době vykazovala necelá třetina vzorku. Ve starším školním věku se tyto skutečnosti výrazně změnily k horšímu: bez problému nebo s ojedinělými problémy byla pouze jedna desetina souboru, zbytek vykazuje závažnější problémy či delikvenci. Nástup puberty se tak stává zároveň nástupem vážných problémů s chováním, ale současně i s prospěchem.

Ve starším školním věku dochází k mnohočetným kázeňským problémům. Dominuje zde především masivní záškoláctví, kterého se dopouštějí čtyři klienti z pěti a krádeže (60% dětí). Značná část našich klientů (40%) se dopouštěla ve škole otevřené fyzické agrese především proti spolužákům, ale občas i proti učitelům. Ti však bývají klienty napadáni spíše verbálně, či manifestováním naprostého nezájmu o výuku.

Hlavním předmětem zájmu našeho výzkumu bylo zmapování **sociálně patologických projevů**, pro které byly zkoumané děti zařazeny státními orgány do ústavní (ochranné) výchovy. Jak již bylo zmíněno, nejčastějšími delikty bylo záškoláctví a krádeže - tím také klienti nejčastěji vzbudili zájem sociálních služeb. Na dalších místech se objevuje agresivita, útěky z domova, nebo obecná výchovná nezvladatelnost spojená s nerespektováním autorit.

Záškoláctví je problémem, který má širší dopad - je vesměs provázeno jevy, které ve svém důsledku handicapují dítě, jako je snížený prospěch a konflikty s učiteli. Při závažnějších problémech bývá dítě přeřazeno na zvláštní školu, tedy nedosáhne plnohodnotného základního vzdělání a stupeň vzdělání, jak je známo z kriminologické teorie, úzce koreluje se stupněm napadení populace negativními jevy a kriminalitou. Část viny nese i systém základního školství, který není „stavěn“ na méně nadané nebo problémové děti - je signifikantní, že rómské děti mnohem častěji chodí za školu než děti nerómské.

Majetkové delikty, především drobné krádeže, jsou - ve shodě s oficiálními statistikami - nejčastějším „jinak trestným“ činem, kterého se děti dopouštějí. Celkově se majetkové delikvence dopouštěly 2/3 klientů, většina z toho opakovaně. Násilnou činnost páchala oproti tomu čtvrtina dětí - šlo vesměs o rvačky s ublížením na zdraví, loupeže nebo vydírání (nezřídka páchané ve školním prostředí). Klienti svou delikventní kariéru zahajovali nejčastěji ve dvanácti až třinácti letech věku. Žene je nejenom touha po vzrušení a zaplašení nudy, ale i racionální ekonomický kalkul. Sociální postavení v kolektivu mladých lidí je dnes totiž velmi často definováno m.j. vlastnictvím předmětů statusotvorného charakteru (např. značkového oblečení, elektroniky apod.) a dostatkem finančních prostředků k zábavě (třeba návštěvám diskoték). Děti ze sociálně slabších rodin nebo prostě „přísněji vedené“ pak svou touhu po uplatnění naplňují prostřednictvím kriminálních činů. Obzvláště nebezpečné je to, že si tento model vytváření a uspokojování potřeb přenášejí i do dospělého věku a mohou se stát příslušníky kriminální subkultury.

Závadové chování bývá některými kriminology přičítáno tzv. kriminální infekci, tedy přenosu asociálních vzorců jednání na dítě z jeho nejbližšího sociálního okolí (hovoří se pak o

tzv. „deviantní socializaci“). Rodiny sledovaných svěřenců DVÚ jsou touto infekcí zasaženy poměrně silně - výrazně nejčastěji se vyskytuje alkoholismus a majetková trestná činnost.

Pokusili jsme se také objasnit, jak jsou na tom „ústavní“ děti z hlediska závislostí. Bylo zjištěno, že pravděpodobnost abúzu alkoholu a drog statisticky signifikantně souvisejí. Obdobně úzká souvislost byla shledána ve vztahu mezi kouřením a abúzem alkoholu.

Kouření není samo o sobě kriminogenním faktorem, avšak pravidelnější kouření u dětí je signálem nestandardní socializace. Těchto klientů bylo v souboru více než 60%; lze konstatovat, že problémové děti začínají experimentovat s kouřením v dosti raném věku a v časném věku se stávají pravidelnými kuřáky.

Více než polovina sledovaných dětí má zaznamenáníhodnou zkušenost s konzumací alkoholu, téměř 40% s nealkoholovými drogami. Experimenty se týkaly především těkavých látek, marihuany a pervitinu. Přibližně třetina dětí vyzkoušela hru na výherních automatech.

Závadové sexuální chování bylo signalizováno u zhruba desetiny klientů. Nejčastěji se jednalo (pochopitelně vzhledem k jejich věku) o předčasné zahájení sexuálních aktivit. U dvaceti dětí byly mravnostní problémy důvodem jejich umístění ve výchovném ústavu; šlo vesměs o dívky, které se prostituovaly.

✧ **Clusterová analýza**

byla pokusem uspořádat získané informace o zkoumaných jedincích tak, aby se seskupili do relativně homogenních celků. Analýza byla zpracována na základě dvou typů proměnných: proměnných, týkajících se rodinného prostředí jedince a proměnných vztahujících se k sociálně patologickým charakteristikám jedince. Analýza rozčlenila jedince do skupin, jejichž společným rysem je zejména stupeň napadení sociálně patologickými jevy od nejnižšího (cluster I) po nejvyšší (cluster II).

Clustery byly na základě vyhodnocení získaných údajů nazvány takto:

Cluster I: Problematická rodina, děti bez závažnějších delikventních projevů.

Cluster II: Nejproblematičtější jedinci, velmi problémová rodina.

Cluster III : Silně problematičtí jedinci, nestabilní neúplné rodiny.

Cluster IV: Jedinci s mnohočetnými problémy s relativně uspokojivým rodinným zázemím.

Cluster V: Velmi problematická rodina s počínajícím dopadem na děti.

Jednotlivé clustery se od sebe do určité míry lišily i některými dalšími charakteristikami:

- stupněm funkční dezorganizace rodinného zázemí
- stupněm strukturální dezorganizace rodinného zázemí
- stupněm napadení rodiny sociálně patologickými jevy
- etnicitou
- průměrným věkem.

Zjištěné rozdíly mezi jednotlivými clustery mají v rámci zkoumané problematiky relativní platnost. Máme tím na mysli tu skutečnost, že zejména rodinné zázemí zkoumaných jedinců je vesměs špatné, jinak řečeno zmíněná strukturální a funkční dezorganizace jsou charakteristiky, které mají problémové děti společné, jdoucí napříč jednotlivými clustery. Podobně to platí pro poruchovou scholaritu, včetně velmi častého zařazení do zvláštní školy a další charakteristiky. Provedená clusterová analýza tedy jemněji rozlišila obecně konstatovaná tvrzení o problémových dětech tak, aby bylo možno na jejich rodiny i děti samé působit cíleněji a efektivněji..

✧ **Samotným závěrem je tedy možno prohlásit:**

Do ústavní výchovy se z výchovných důvodů dostávají především děti pocházející z neúplných či doplněných rodin, sociálně spíše slabších. Rodiče mají velmi nízkou kvalifikaci a často jsou bez pevného zaměstnání. Nezanedbatelný podíl tvoří dívky, třetina je Romů. Tyto děti mají ve škole problémy s učením i chováním, které se prudce vyostřují při přechodu na druhý stupeň. Téměř polovina dětí navštěvuje zvláštní školu, což plyne i z jejich podstatně nižší intelektuální kapacity v porovnání s populací. Zvýšeně se mezi nimi vyskytují děti trpící lehkou mozkovou dysfunkcí a psychickými problémy. Většina z nich se dopouští záškoláctví, vztah ke škole a vzdělávání je silně negativní. Páchají především majetkové delikty, k čemuž mají často vzory ve vlastní rodině; ta používá nevhodných pedagogických postupů, výchova je nedůsledná, často chybí zájem ze strany rodičů. Děti jsou zvýšeně agresivní, špatně ovlivnitelné, mnohé kouří a řada z nich experimentuje s návykovými látkami. Resocializační prognóza je u velké části z těchto dětí, vzhledem k sociálnímu prostředí, v němž vyrůstaly, spíše pesimistická.

7. Doporučení vyplývající z výzkumných zjištění

Obecně:

✧ **Zvážit vytvoření jednotného předpisu pro vyhledávání a zacházení s dětmi, jež jsou ohroženy asociálním vývojem.**

Na základě výzkumné práce jsme došli k závěru, že mnohé signály, svědčící o asociálním či antisociálním vývoji dítěte, jakož i o sociální patologii v jeho bezprostředním okolí, zůstaly:

- nezaregistrovány
- nehlášeny kompetentním orgánům
- nebyly propojeny s jinými signály z jiných oblastí
- nebyly správně vyhodnoceny či ověřeny
- nevyvolaly adekvátní odezvu sociálních činitelů prevence, nápravné socializace ani případnou reakci orgánů ochrany práva

Tento stav mnohdy přispěl k tomu, že asocialita (či známky nevhodné socializace) dítěte byla řešena až v okamžiku, kdy již neexistovala žádné vhodnější řešení než soudní rozhodnutí o ústavní či ochranné výchově. Za současné situace je mnohá součinnost orgánů pomoci dítěti založena na přátelské kooperaci a morální odpovědnosti zúčastněných pracovníků, nikoliv na jasně stanovených kompetencích, povinnostech a zásadách spolupráce. A tak např. ne vždy informuje škola kurátora pro mládež o neomluvených vyučovacích hodinách dítěte či jiných výchovných problémech přesahujících běžný rámec školní problematiky, často nespolupracují orgány sociálně právní ochrany dětí s pedagogicko – psychologickými poradnami a středisky výchovné péče, ne vždy ví škola o jinak trestné činnosti dítěte mimo školu, ne vždy se dozví škola např. o skutečnosti pravidelné ambulantní léčby dítěte (a interpretuje pravidelně se opakující nepřítomnost dítěte ve škole jako absenci, která je omlouvána nezodpovědným lékařem), ne vždy je propojena informace o hmotné nouzi rodiny dítěte a např. majetkovou delikvencí dítěte, úmrtí rodiče s náhlým poklesem prospěchového průměru dítěte, atp. Navíc se orgány sociálně - právní ochrany dítěte dozví spíše o závažných jednorázových problémech dítěte (např. jednorázové závažnější zranění spolužáka či větší krádež v samoobsluze) či jeho sociálního zázemí (hádka rodičů, končící zraněním vychovatele), chybí však informace o činech či skutečnostech, které nejsou tak závažné (např. soustavné zanedbávání domácí přípravy dítěte na školu či opakované hádky rodičů bez brachiálních extempore), ale ve své dlouhotrvalosti vytváří pravý důvod dětské asociality či antisociality. Navrhovaný předpis by tedy měl stanovit kdo, kdy, co a za jakých podmínek je povinen evidovat a podávat o těchto skutečnostech hlášení, kdo je

kompetentní tyto hlášení kriticky vyhodnocovat a jaký postup by měl být zachováván jako minimum odpovědného řešení případu.

Zákon 359/1999 Sb. o sociálně - právní ochraně dětí[1] stanoví v § 4, že „sociálně - právní ochranu dětí zajišťují orgány sociálně - právní ochrany, jimiž jsou a) okresní úřady, b) obce v přenesené působnosti, c) ministerstvo, d) Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí“. Dále je v §10, písmeno a) stanoveno, že „obec (v přenesené působnosti) je povinna vyhledávat děti uvedené v § 6 odst.1[2] V tomto zákoně ovšem není specifikováno, jakým způsobem tak má obec činit, aby její práce byla racionální, dostatečná a odborně erudovaná, tj. aby byla vyhovující z hlediska kvalifikované depistáže ohrožených dětí. §10 stanoví, že „státní orgány, pověřené osoby, školy, školská zařízení a zdravotnická zařízení, popřípadě další zařízení určená pro děti jsou povinny oznámit okresnímu úřadu skutečnosti, které nasvědčují tomu, že jde o děti uvedené v § 6 odst.1, a to bez zbytečného odkladu po tom, kdy se o takové skutečnosti dozví.“ Domníváme se, že i zde by mělo být přesněji stanoveny skutečnosti, které „nasvědčují“, že jde o signály, které lze již považovat za hodné pozornosti. Výsledky empirické práce nám ukazují, že měřítka „nasvědčování“ jsou často diametrálně odlišná. Navíc upozorňujeme, že neplnění oznamovací povinnosti navíc není spojeno s žádnou sankcí pro případ nečinnosti a proto se účel oznamovací povinnosti může i v budoucnu míjet zamýšleným účinkem.

Navrhovaný předpis by měl nejen upravovat způsob aktivizace sociální pomoci v nejširším slova smyslu ve prospěch ohroženého dítěte, ale měl by pamatovat též na metodiku „útlumu“ této pomoci ve chvíli, kdy by další taková pomoc byla spíše na přítěž dítěti, jehož chování (či stav sociálního zázemí) se normalizoval natolik, že se dostalo do stavu, který je již srovnatelný s širší normou populace.

---

[1] §2, odst.1: Pro účely tohoto zákona se dítětem rozumí nezletilá osoba.

[2] V §6, odst.1 nás z našeho pohledu nejvíce zajímají kategorie dětí uvedené pod písmeny c) a d). „Sociálně - právní ochrana se zaměřuje zejména na děti, c) které vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují, i když nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, živí se prostitucí, spáchaly trestný čin nebo, jde-li o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, opakovaně nebo soustavně páchají přestupky nebo jinak ohrožují občanské soužití; d) které se opakovaně dopouštějí útěků od rodičů nebo jiných fyzických nebo právnických osob odpovědných za výchovu dítěte“

✧ **Zajištění aktivní depistáže ohrožených jedinců a včasná aplikace přiměřených nápravných o ochranných aktivit.**

Na základě výzkumných poznatků je možno konstatovat obecnou nepružnost při vyhledávání ohrožených dětí v sociálním terénu. Ta je v zásadě dvojího druhu:

a) o poruchách v chování dítěte se sociální služby dozvídají opožděně, čekají až na případné „nahlášení" problému z terénu, čímž se včas dozvídají pouze o části případů, které by zasluhovaly nějakou formu nápravně výchovného zásahu,

b) sociálně preventivní systém je málo předvídavý, nehledá ohrožené děti tam, kde se podle kriminologické teorie nejčastěji vyskytují. V této souvislosti by možná bylo vhodné uvažovat o tom, aby některé význačné signály poruch životní cesty[1] klienta (např. příkladmo úmrtí vychovatele, rozvod rodičů, odsouzení vychovatele k nepodmíněnému trestu odnětí svobody, dlouhodobá absence rodiče v rodině, psychiatrické problémy, problémy s toxikománií, nezaměstnanost, náhlou hmotnou nouzi atp., ale i problémy samotného klienta jako např. náhlé zhoršení prospěchu, dlouhotrvalejší absence ve škole, útěky z domova přes noc, verbální agresivita, zneužívání drog, ale i skutečnosti, že je dítě šikanované, zneužívané, posmívané atp.) byly kompetentními orgány či institucemi - tj. těmi, které mohou tu kterou poruchu důvěryhodně konstatovat - obligatorně hlášeny orgánům sociálně právní ochrany dětí.

Určitá kumulace těchto poruch by pak byla závazným impulsem jednak pro preventivní monitoring potencionálně ohroženého dítěte, jednak podnětem pro nabídnutí určitých aktivit volného času či poradenských služeb podle specifik problému. Všechny tyto aktivity by měly být zaměřeny na snahu předejít hrozící krizi, či - pokud již nastala - přispět k jejímu řešení či alespoň k minimalizaci škodlivých následků. Jinými slovy chceme naznačit, že by se mělo postupně přejít od zacházení s klientem až post factum (kdy už je často pozdě) ke skutečnému předcházení problémům či chybám socializačního procesu. Preventivní monitoring je v našem pojetí chápán jako prostředek k tomu, aby bylo aktivně vyloučeno či potvrzeno, jak v konkrétním případě určitá kombinace obecně negativních životních událostí fakticky působí a podle toho bylo zesilováno či oslabováno vnější podpůrné působení preventivních aktivit.

[1] Srovnej: Netík,K., Večerka, K., Neumann, J., Válková, H.: Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti

✧ **Zajištění dostatečné nabídky prostředků pomoci ohroženým dětem a jejich rodinám**

Vyhledávání ohrožených dětí (či rodin, ve kterých by mohlo být dítě ohroženo) by bylo zbytečným, jestliže by nebylo co jim nabídnout k řešení problémů. Proto je velmi důležité, aby pracovníci sociálně - právní ochrany dětí měli vždy k dispozici dostatečné množství preventivních programů pro modifikaci jednotlivých konkrétních ohrožení. Prvořadou potřebou takto koncipované práce je mít přehled o možnostech, které již v obci či okrese jsou k dispozici.[1] Přehled by měl být jak o konkrétních formách pomoci, tak i o personálním obsazení těchto pomocí. Je třeba mít k dispozici dobrou poradenskou síť, která by byla schopna orientovat dítě či jeho vychovatele v nově nastalé negativní životní situaci, strukturovat problém a nalézt individuálně zvážené řešení. Pro ohrožené děti mají pak též velký význam specifické aktivity volného času.

✧ **Podpora projektům „Center včasné intervence“.**

Náročnost adekvátního vyhledávání a řešení problémů ohrožených mladých lidí bude v budoucnu vyžadovat vytváření speciálních „Center včasné intervence“, jež se budou problematikou zabývat komplexně. Idea těchto „Center“ staví na myšlence, že úspěšná sociální, především preventivní, práce je založena na součinnosti všech subjektů, které mohou intervenovat proti asocialitě či antisocialitě dětí a mladistvých. Budování těchto center je třeba považovat za jeden z nejúčinnějších postupů při omezování prekriminality dětí.[2]

✧ **Zvážit vytváření a analyzování databází, které by usnadňovaly posouzení posunů v problematice delikvence dětí**

Statistické údaje o nárůstu jinak trestné činnosti dětí by měly být varovným signálem do dalších let. Náš výzkum naznačil pouze některé trendy v prekriminalitě dětí a

---

(K problematice deviantní životní cesty), Praha, VÚK, 1987

[1] Srovnej: Večerka, K., Štěchová, M., Holas, J., Neumann, J.: Prevence kriminality v teorii a praxi, Odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR, Praha 1997

[2] O „Centru včasné intervence v Ostravě“ je možno se podrobněji informovat v příloze č.2 materiálu MV ČR, Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy. Materiál byl připraven pro schůzi vlády dne 6.října 1999, která k tomuto materiálu přijala usnesení vlády č.1032/99. Ve skriptové podobě byl materiál vydán odborem prevence MV ČR.

zabýval se pouze těmi jedinci, nad kterými byl soudem stanovena ústavní nebo ochranná výchova, což lze považovat pouze za příslovečnou „špičku ledovce“ problému. Nicméně problematika ohrožených dětí je daleko širší a vyžadovala by soustavné analyzování. O děti s poruchami chování se zajímá celá řada institucí, které však řeší vždy určité individuální problémy klientů a nechávají nutně bez povšimnutí obecnější pohledy či trendy dětské asociality. Domníváme se, že z hlediska preventivní práce by bylo vhodné, aby některá státní instituce shromažďovala údaje o ohrožených dětech a především analyzovala již shromážděné údaje tak, aby postihla trendy vývoje v této oblasti a tím umožnila co možná nejracionálnější preventivní pomoc či zásah.

Zdá se, že největší možnosti v této oblasti má MŠMT ČR, pod jehož vliv spadá nejen celé základní školství, ale též pedagogicko – psychologické poradny, střediska výchovné péče a všechny diagnostické a výchovné ústavy, ve kterých se vykonává ochranná a ústavní výchova. V těchto institucích je nashromážděno (avšak nezpracováno) velké množství relevantních informací, jejichž periodická sumarizace podle určitého jednotného záměru by mohla mnohé vypovědět o trendech vývoje, jakož i o potřebnosti zaměření budoucí racionálně uskutečňované preventivní práce. Nenavrhujeme zde výkaznictví pro výkaznictví, ale komplexní postižení a popsání problémů s cílem využití prostředků škol (a spolupracujících institucí) k nápravným opatřením. Určité hlouběji koncipované databáze by však mohly vznikat i v rámci jiných resortů, především v resortu MPSV ČR (klientela kurátorů pro mládež a sociálních asistentů) a MV ČR (v rámci vyšetřování jinak trestné činnosti dětí)[1]. Na okraj této problematiky lze zmínit, že zavádění prvků anglosaského kompetitivního (konkurenčního) trestně právního modelu povede nutně např. ke zdvojování znalců psychiatrů, psychologů, sexuologů apod. Pokud by se podařilo prosadit aplikaci modelového posudku - např. dle Netíkova[2] vypracování - získala by se v relativně krátkém údobí obrovská řada dat (speciální databanka) pro všestrannou analýzu charakteristik pachatelů z řad mládeže.

---

[1] V roce 1999 již byla započata analytická práce vybraných sociálních ukazatelů u zjištěných pachatelů trestné či jinak trestné činnosti. Evidence se zaměřila mimo jiné (vedle kriminalistických dat jako např. místo a okolnosti spáchání trestného činu) na údaje sociální povahy jak o pachateli (např. typ navštěvované školy, záškoláctví, opakování tříd, předchozí závadové chování atp.), tak o jeho výchovném zázemí (tresná činnost v rodině, vztah k alkoholu, údaje o úplnosti rodiny a výchovných stylech). Dosud jsou tyto analýzy v zárodečném stádiu a je zde třeba celou řadu ukazatelů zpřesnit a operacionalizovat (zejména je nutno údaje o rodinném zázemí pachatelů vztahovat k počtu pachatelů a nikoliv k množství jimi spáchaných skutků!). Nicméně je třeba tyto pokusy uvítat jako dobrou snahu po zkvalitnění budoucí preventivní práce nejen Policie ČR.

[2] Netík, K., Netíková,D., Hájek,S. Psychologie v právu, Praha C.H.Beck 1997
Netík, K., Přednášky z psychologické soudní expertizy pro studující psychologie na FFUK v roce 1999

Náměty pro Policii ČR

✧ **Zvýšit počet specialistů pro mládež v rámci služby kriminální policie a uvolnit je pouze pro tuto práci**.

Porovnáme-li tzv. trestní nápad osob do 18 let, s kterými se zabývala policie ČR z důvodu jejich trestné či jinak trestné činnosti, se současným množstvím policejních specialistů zjišťujeme zásadní nepoměr. V roce 1998 řešila Policie ČR téměř 20 tisíc případů delikventních dětí a mladistvých, přičemž současný stav specialistů na tuto problematiku v rámci služby kriminální policie a částečně pořádkové služby Policie ČR nepřekračuje počet sta specialistů. To znamená, že na jednoho specialistu připadá cca 200 případů ročně. Navíc - dle poznatků Ředitelství služby kriminální policie PP ČR - jsou tito specialisté úkolováni řadou dalších činností, které nejsou ve vztahu k řešené problematice. Z těchto faktů vyplývá závěr, že policisté - specialisté jsou objektivními podmínkami nuceni soustředit se především na represívní činnosti a preventivní práci, která je u mládeže velmi účinná, vykonávají spíše jako okrajovou činnost. V takové konstelaci lze jen obtížně uvažovat o nějaké systematické vyhledávací práci i o hlubší spolupráci Policie ČR s jinými orgány, jež mohou modifikovat život mladého člověka.

✧ **Vytvořit předpoklady a kontrolní mechanismy k přesnému plnění „Závazného pokynu policejního prezidenta č. 9/96 ze dne 18. března 1996.**

Je třeba zabezpečit, aby - v zájmu odpovědného přístupu k nezletilci - byl dostatečný prostor pro prověřování a dokumentování případného výchovného zanedbání dítěte, jak to předpokládá čl. 7 ZP PP 9/96. [1]

a) Z námi předloženého výzkumného šetření vyplývá, že značná část jinak trestné činnosti dětí a jejich sociálně patologické projevy chování jsou často odvoditelné z nedostatečného či neadekvátního zájmu vychovatelů o ně. Bylo by proto vhodné - a z hlediska omezování delikvence dětí nanejvýš potřebné - aby bylo vždy důsledně prověřováno

[1] Čl. 7 ods. 1: **Specialisté základních útvarů** Policie České republiky postupují zjištěné poznatky k závažné trestné činnosti mládeže službě kriminální policie, přičemž **úzce spolupracují s jejími specialisty**. Pokud jsou ve svém služebním obvodu věcně příslušní provádět šetření, zkoumají zejména, zda ze strany rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dětí a mladistvých nedošlo k naplnění některé skutkové podstaty trestného činu nebo přestupku. Za tím účelem provádějí úkony trestního řízení, např. vyžadují potřebná vysvětlení, zprávy od orgánu péče o rodinu a děti, od škol, zdravotnických zařízení apod. (podtrženo autory zprávy)

výchovné pozadí ovlivňující dětského delikventa a ze zjištěných zanedbání pro vychovatele vyvozována i trestněprávní odpovědnost.

b) Rovněž je třeba mít dostatek času na zjištění osobnostních, psychických, zdravotních a jiných zvláštnosti dítěte, které je podezřelé ze spáchání jinak trestné činnosti či přestupku. Zde by bylo z formálního hlediska vhodné provést jednak určité zpřesněné čl.7/ odst.4 výše uvedeného závazného pokynu[1], jednak by bylo třeba částečně standardisovat některé otázky, jež by měly být vždy zodpovězeny ke komplexnímu pohledu na dítě. Při studiu dokumentů k případům dětí s ochrannou či ústavní výchovou jsme totiž mnohdy došli k závěru, že se ve vyžádaných zprávách mnohdy nevyskytovaly informace, jejichž význam by měl být pro posouzení osobnosti dítěte nezbytný, či informace byly podány nepřesně. Jistá polostandardisace dotazů by pak mohla omezit ztrátu negativních (ale i pozitivních!) informací o klientovi a mohla by vést k pečlivějšímu přístupu dotázaných k podávání zpráv. Polostandardisace by však samozřejmě neměla být provedena na úkor smazání individuálních okolností případu, neměla by být pojata jako dotazník s uzavřenými možnostmi odpovědí.

c) Je třeba klást zvýšený důraz na povinnost orgánů policie informovat o delikventní či jinak závadové činnosti dítěte příslušné orgány sociálně - právní ochrany dětí, tedy podávat „Zprávu o závadovém jednání dítěte nebo mladistvého“. Bylo by vhodné, aby – zvláště u dětí, jejichž mravní vývoj nebývá ještě dramaticky poznamenán – tyto informace byly co možná nejúplnější a poskytovaly všechny relevantní informace k bezprostřední sociální resocializační činnosti. „Zpráva“ by měla být tedy zbavena formálnosti a mělo by být vypracována se záměrem napomoci nápravě dítěte.

d) Při výslechu (resp. podání vysvětlení) dítěte před orgány má být podle zákona přítomna nějaká osoba, jež má pedagogické zkušenosti. Z mnoha důvodů se jeví vhodným, aby touto osobou byl co nejčastěji pracovník orgánu sociálně - právní ochrany dítěte, nejlépe pak přímo kurátor pro mládež, který se bude o klienta v budoucnosti zajímat. Informace, které následně od orgánu policie o případu získá písemnou formou dostanou jeho osobní přítomností při výslechu plasticitu a navíc kurátor získává čas na úvahu o vhodném postupu v konkrétním případě.

[1] Ve 4. odstavci, který zní: „Při projednávání přestupků a trestné činnosti mladistvých policista zajišťuje osobnostní, psychické, zdravotní a jiné zvláštnosti dítěte podávajícího vysvětlení„ by bylo vhodné zaměnit slovo

Náměty pro MPSV ČR

✧ **Zkvalitnit profil pracovníků sociálně - právní ochrany dítěte**

Na úseku sociálně - právní ochrany dítěte by měli pracovat odborníci na otázky sociální práce. K tomu cíli jsou již vytvořeny vzdělávací podmínky[1] (v ČR existuje v současné době 24 škol poskytujících vyšší odborné vzdělání a úplné střední odborné vzdělání v oblasti sociální práce a navíc na některých fakultách humanitních směrů existuje studijní obor sociální práce), nejsou však dořešeny otázky stabilisace odborně vyškolených pracovníků v poměrně špatně honorované sociální práci. Na úseku sociálně - právní ochrany dítěte je zaměstnáno naprosto nedostačující množství mužů. To má ovšem závažné důsledky pro terénní práci mezi ohroženou mládeží (náročnost práce ve večerních hodinách, sociální šetření v asociálním či ohrožujícím prostředí, obecně známá problematika potřebnosti mužských identifikačních vzorů pro klienty, jež jsou vychováváni ve feminním prostředí atd.).

✧ **Vytvářet evidence klientů na elektronickém záznamu dat**

Ministerstvo práce a sociálních věcí je metodickým pracovištěm pro orgány sociálně - právní ochrany dětí. Proto se domníváme, že by ministerstvo mělo u těchto orgánů iniciovat přechod evidence o klientech na elektronická média. Má-li totiž sociálně právní ochrana dítěte mít své centrum v terénní práci, je třeba strávit co možná nejméně pracovního času vyhledáváním potřebných informací. Některé údaje o klientech je možno považovat za natolik standardní a pro zacházení s nimi natolik důležité, že by bylo vhodné je mít neustále k dispozici v jiné než klasické písemné podobě. Dosud se veškeré údaje o klientech vedou ve spisech Om a jsou vedeny za všechny evidované sourozence najednou. Informace jsou pak uváděny v písemné podobě v chronologickém pořadí podle toho, o kterém z klientů (či dalších členech rodiny) byla zjištěna další informace. Tento způsob evidence pak, zejména u větších

---

„mladistvých„ termínem „osoby mladší 18 let„ aby bylo zcela zjevným, že se tohoto postupu má použít i u osob nezletilých.

[1] Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy, MV ČR - odbor prevence, 1999, str.21

rodin, působí problém při rychlé orientaci v problematice konkrétního klienta (zvláště tehdy, jestliže dojde k výměně pracovníků orgánů sociálně - právní ochrany). Zpracovávání informací pomocí výpočetní techniky pak tuto informovanost může zvýšit a zjednodušit. V neposlední řadě bývá sociální práce s klienty téměř neřešitelným problémem, jestliže klienti migrují po celém území republiky (a tímto způsobem se mnohdy snaží dostat se z evidence orgánů sociálně - právní ochrany dětí). V tomto případě je téměř nemyslitelné předávat si potřebné údaje v písemné dokumentové podobě včas, v potřebném rozsahu a kvalitě. I zde by mohl mít velký význam předběžný počítačový přenos dat, ve kterém by se sdělovalo vše podstatné, co má význam při momentálním zacházení s klientem.

Náměty pro MSp ČR

- **Zvážit navržení snížení věku trestní odpovědnosti na 14 let a zavedení speciálních senátů pro mládež.**

  Na základě našeho výzkumného snažení je možno doložit, že někteří pachatelé z řad dětí se dopouštějí závažné jinak trestné činnosti. V současnosti je situace taková, že tito jedinci využívají své beztrestnosti k stále intenzívnějšímu delikventnímu jednání. Ústavní výchova, která je jim nejčastěji soudem ukládána se v zásadě míjí účinkem, neboť tito jedinci z dětských výchovných ústavů neustále utíkají a na útěku se dopouštějí další závadové činnosti. Přitom jim za útěk nehrozí v podstatě žádná sankce. Snížení trestní odpovědnosti na 14 let (a tím dřívější uplatnění možnosti trestní represe) by se tak mohlo stát účinnou možností k prosazení určitých nových alternativních trestů či nápravných opatření na svobodě.

- **Zavést specialisované senáty pro mládež a k tomuto účelu vyškolit soudce a státní zástupce.**

Velký nárůst trestné činnosti mladých lidí by měl být dostatečným důvodem nejen k snížení věku trestní odpovědnosti, ale i k co nejkvalifikovanějšímu přístupu k mladým lidem při řešení jejich delikvence. Nikdo se nepodivuje např. nad tím, že ve školství jsou pedagogové specialisováni nejen podle vyučovacích předmětů, ale též podle věkových kategorií mládeže, které vzdělávají a vychovávají. Zdá se proto nad vší pochybnost, že i v oblasti právní problematiky – zvláště poté, kdy bude mít soud možnost udělit pachateli celou řadu nových alternativních trestů - by měli být i u soudů specialisté na mládež, kteří by se této problematice meritorně věnovali. Podobně se domníváme se, že rušení funkce státního zástupce – specialisty pro mládež v některých krajích či okresech ČR bylo v minulosti chybným krokem. Spíše by bylo do budoucnosti vhodné, aby do funkcí specialistů pro mládež byli naopak jmenováni nejzkušenější pracovníci justice a ne – jako v minulosti - byli touto funkcí pověřováni začínající právníci bez zkušeností.

✧ **K závažným rozhodnutím soudu zajišťovat úplné a ověřené informace**

Při analýze materiálů, které se staly podkladem pro rozhodování soudu o životních osudech dítěte (v našem případě o nařízení ústavní výchovy) jsme došli k závěru, že ne vždy byly shromážděné údaje k případu v takové podobě, aby soudu umožňovaly rozhodnout ve věci optimálně. Domníváme se, že by - především v případech zásahů, jež se týkají dětí a mohou mít pro ně fatální význam - měly být k dispozici rozsáhlejší expertizy z různých zdrojů, které by se neomezily pouze na to, že nějaká skutečnost nastala, ale analyzovaly i příčiny negativního stavu. V některých případech jsme měli dojem, že asocialita dítěte či neschopnost rodičů či vychovatelů zvládnout chování dítěte bylo uměle zveličováno, přičemž existovalo podezření, že ústavní výchova dítěte se nejednou stává náhradním (a vychovateli zinscenovaným) řešením jiné problematiky rodiny (bytová tíseň, nové erotické vztahy rodičů, preferování některých, často nevlastních sourozenců apod.). Mělo by tedy obecně platit: Čím závažnější soudní rozhodnutí, tím více kvalitních, rozborových a ověřených informací .

Náměty pro MŠMT ČR[1]

✧ **Ztížit přesuny dětí ze základních do zvláštních škol a usnadňovat jejich případné zpětné zařazení do základních škol**

Na základě naší výzkumné práce se domníváme, že někteří naši klienti byli přesunuti (nebo přímo zařazeni) do zvláštní školy příliš brzy, že nebyly vyčerpány všechny možnosti základní školy udržet žáka ve svých třídách. Máme podezření, že v některých případech bylo přesunutí dítěte do zvláštní školy motivováno (spíše než trvalou neschopností zvládnout výukové požadavky základní školy) jeho kulturními nedostatky, „rodinnou tradicí" navštěvování zvláštní školy, konfliktními vztahy s učiteli či spolužáky, kázeňskými přestupky proti školnímu řádu či dokonce – zvláště v případech Romů - předsudečnými faktory. Zařazení do zvláštní školy dítě psychicky poznamenává a diskriminuje, a to o to více, o co je zařazení dítěte do zvláštní školy z objektivního hlediska nesprávné. Navrhujeme proto, aby - má-li dítě problémy se zvládáním základní školy - nebylo okamžitě uvažováno o jeho přesunu na školu zvláštní, ale aby mu byl na přechodnou dobu vytvořen zvláštní vzdělávací režim. Součástí tohoto přístupu by pak mělo být povinné přesunutí žáka do paralelní třídy stejné školy, čímž by se vyrušila dosavadní často konfliktní situace mezi učitelem a žákem (případně spolužáky a žákem).

Zároveň je třeba, aby pedagogicko – psychologické poradny ve spolupráci s výchovnými poradci škol došli ve svých nálezech k jednoznačnému závěru, že výuka na základní škole by byla pro dítě vysoce zátěžová a že je proto výměna typu školy v zásadě nutná. V této souvislosti je třeba podtrhnout význam již započatých prací k vypracování speciálního diagnostického instrumentária pro romské nedospělce. Je totiž nutné dosáhnout instrumentu, který měří skutečnou intelektovou kapacitu těchto subjektů a je schopen rozlišit skutečnou oligofrenii (mentální retardaci) od tzv. „sociální oligofrenie". Zvláštní důraz by měl být ovšem položen i na možnost zpětného zařazení dítěte ze zvláštní školy do školy základní. Především by měli být opakovaně prověřovány případy, kdy dítě dosahuje v rámci zvláštní školy trvale vynikající výsledky.

✧ **Dosáhnout větší diferencovanosti mezi ústavy, ve kterých se vykonává ústavní a ochranná výchova**

[1] V resortu MŠMT byla spolupráce mezi policií a školstvím vysvětlena v roce 1998 ve věstníku MŠMT ve stati s názvem: „Spolupráce škol a předškolních zařízení s Policií ČR při prevenci a při vyšetřování kriminality dětí a mládeže a kriminality na dětech a mládeži páchané" Věstník MŠMT, ročník 54, 10/1998, 14 144/98-22

Současná praxe je taková, že ve stejných zařízeních, jež jsou určeny pro výkon ochranné a ústavní výchovy dětí, se setkávají různě narušení mladí jedinci. To především platí o dětských diagnostických ústavech, kam jsou dokonce umisťovány i děti na základě předběžného opatření, tj. před tím, než soud rozhodne o nařízení (či nenařízení) ústavní výchovy. Ale i v dalších výchovných ústavech pro děti jsou umísťováni dohromady jedinci, jejichž hlavním problémem je nefunkčnost rodiny nebo nevhodné životní podmínky s dětmi, které již vykazují závažné delikventní charakteristiky, psychopatické rysy osobnosti či obdobné závažné problémy. To ovšem velmi ztěžuje výchovnou práci v těchto zařízeních a může to zapříčinit i kriminální „nákazu“ dosud nezasažených jedinců.

✧ **Stabilisovat a zkvalitnit personální vybavení diagnostických a výchovných ústavů**

V roce 1997 uskutečnil Institut pro kriminologii a sociální prevenci ve spolupráci s MŠMT průzkum zaměřený - mimo jiné na - personálního složení dětských diagnostických ústavů, dětských výchovných ústavů a výchovných ústavů pro děti a mládež, na fluktuaci pracovníků těchto ústavů, věkovém složení a vzdělanostní úroveň odborných pracovníků těchto zařízení. Z průzkumu vyplynulo, že během jednoho roku odejdou z každého sledovaného zařízení tři odborní pracovníci a jsou zaměněni jinými. (V roce 1997 nebyl v síti zařízení ani jeden ústav, kde by nedošlo k žádné personální změně). Zhruba třetina pracovníků má vysokoškolské vzdělání (v celé síti je však pouze necelých pět procent psychologů a 20% speciálních pedagogů), 30% pracovníků má pouze střední školu bez příslušné specialisace.

8. Seznam literatury

Alan, J., Kabele, J.: Biografie a kriminální kariéra mladistvých. S-obzor č.3, Praha, 1993

Bureš, R.: Prevence kriminality očima OSN, Policista 6/1999

Burián, A.: Předznamenání sociální patologie v rodinné výchově, in: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie v roce 1995, MČSS, Praha říjen 1995, str. 5 - 9

Cejp, M.: Hodnotové orientace mládeže, IKSP, Praha 1996

Drtilová, J., Koukolík, F.: Odlišné dítě, Vyšehrad, Praha 1994

Gibbons, D., C.: Talking about Crime and Criminals. Problems and Issues in Theory Development in Criminology, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1994

Gjuričová, J.(ed.), Bureš, R.(ed.): Prevence kriminality ve městech (sborník), MVČR, odbor prevence, Benešov 1997

Gjuričová, J., Žárský, M.: Vývoj kriminality v České republice se zvláštním zřetelem na kriminalitu dětí a mládeže, Kriminalistika 1/1999, str. 3 - 26

Glueck, S., Glueck, E.: Unraveling Juvenile Delinquency, New York, The Commonelath Fund, 1950

Glueck, S., Glueck, E.: Delinquents and Nondelinquents in Perspective, Cambridge, Mass., 1968

Havlík R.: Vztah budoucích speciálních pedagogů k toxikománii, in: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie v roce 1995, MČSS, Praha říjen 1995, str.26 - 41

Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině: Komentář, 1. vydání, Praha, C. H. Beck 1998

Keller, J.: Úvod do sociologie, Sociologické nakl., Praha, 1991

Kotulan, P., Rozum, J., Zborník, F.: Trestní soudnictví nad mladistvými v ČR a v zahraničí (včetně námětů k rekodifikaci trestního soudnictví nad mládeží), IKSP, Praha, 1996

Koudelková, A.: Psychologické otázky delikvence, Praha, Victoria Publ., 1995

Kovařík, J., Kukla, L. a kol.: Děti v České republice 1996, situační analýza, Český výbor pro UNICEF, Praha 1996

Koukolík, F., Drtilová, J.: Vzpoura deprivantů, Makropulos, 1996

Kovařík, J., Šmolka, P.: Současná rodina (problémy - konstanty - proměny - naděje), HESTIA, Praha, 1996

Kuchta, J. a kol.: Kriminologie (II. část), Brno, Masarykova univerzita, 1993

Loeber, R., Farrington, D.P. (vyd.): Serious and Violent Juvenile Offenders (Risk Factors and Successful Intervention), London, Sage, 1998, s. 487-502

Lyon, Christina M.: The Law relating to children, LLBB, F.R.S.A., Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1993

Marešová, A.: Kriminalita mládeže, IKSP, Praha, 1996

Marešová, A.: Několik poznámek k diskusi o snížení hranice trestní odpovědnosti v ČR a uplatňování alternativních trestů o opatření u delikventních dětí a mladistvých, Trestní právo 1/97,str.12 - 17

Marešová, A. a kol.: Sociálně patologické jevy u mládeže a návrh opatření k omezení jejich vzniku, IKSP, Praha 1997

Martinková, M.: Výskyt některých forem násilného a sociálně nežádoucího jednání rodičů vůči dětem při výchově v rodině, IKSP, Praha, 1995

Matoušek, O. a kol.: Práce s rizikovou mládeží: Projekt LATA a další alternativy věznění mládeže, Praha, Portál, 1991

Matoušek, O., Kroftová, A.: Mládež a delikvence, Praha, Portál, 1998

Matoušek, O., Matulová, A., Kopoldová, B., Chalupová,J., Halik, T.: Práce s rizikovou mládeží, Portál, 1996

Morrison, W.: Theoretical Criminology: from Modernity to Post - modernism, London, Cavendish Publishing Ltd., 1995

Muncie, J.: Youth and Crime (A Critical Introduction), London, Sage, 1999

Návrh systémováho přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy, Ministerstvo vnitra ČR, Odbor prevence kriminality, Praha 1999

Netík, K., Neumann, J., Večerka, K., Válková, H.: Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti (K problematice deviantní životní cesty), VÚK, Praha, 1987

Neumann, J.: K problematice osobnosti pubescentního delikventa, Praha, PÚJAK ČSAV, 1974 (nepublikovaná kandidátská práce)

Pilař, J.: Primární prevence, ÉTHUM, 21/99, str.12 - 15

Pilař, J.: Problematika ústavní péče o delikventníděti o mladistvé v zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy, Policista 4/1999, str. 1 - 8

Peters, R. D., McMahon, R.J. (vyd.): Preventing Childhood Disorders, Substance Abuse, and Delinquency, London, Sage, 1996, s. 345-361

Petrusek, M. a kol. (vyd.): Velký sociologický slovník, Praha, Karolinum, 1996

Quay, H.C. (vyd.): Handbook of Juvenile Delinquency, New York, J.Wiley and Sons, 1987

Reckless, W.: The Crime Problem, New York, Appleton - Century - Crofts, 1955

Reiss, A.J.: Delinquency as the failure of personal and social controls, Americ. Sociol. Review, 1951

Řezníček, M.: Informace o koncepci rozvoje střediska výchovně-léčebné péče pro děti experimentující s návykovými látkami - TRIANGL, ÉTHUM 21/99, str.31 - 35

Řezníčková, M.: K problematice rizikových skupin mládeže, Sociální politika,1995, č.5

Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi, Portál, Praha 1995

Sak, P.: Sociální deviace mládeže, kvalifikace a rozložení v populaci, in: Sborník příspěvků ze seminářů sekce sociální patologie - 1998 a 1999, MČSS, Praha 1999, str.16 - 25

Schneider, H., J.: Kriminologie, Berlin, New York, Oxford Univ. Press, 1986, s. 105

Skopalová, J.: K problematice kriminality dětí a mládeže, in: Sociální patologie včera, dnes a zítra, Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie, MČSS, Praha leden 1995, str.55 - 58

Smolík, P.: Duševní a behaviorální poruchy, Praha, Maxdorf, 1996

Snyder, H. N., Sickmund, Melissa: Juvenile Offenders and Victims: A Focus on Violence, Pittsburgh, National Center for Juvenile Justice, 1995

Stejskal, F., Kný, M., Votruba, J.: Sociálně patologické jevy dětí a mládeže v české republice, Policejní akademie České republiky, Katedra policejního managementu a informatiky, Praha 1999

Šámal, P., Král, V., Baxa, J., Púry, F.: Trestní řád : Komentář, 2. vydání, Praha, C. H. Beck 1997

Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon: Komentář, 3. vydání, Praha, C. H. Beck 1998

Ščepichin, V.: Chromatický asociační experiment (CAE), in: Svoboda, M.: Psychologická diagnostika dospělých, Portál, Praha, 1999, str. 208 - 210

Ščepichin, V., Ščepichinová, J., Malá, K.: Chromatický asociační axperiment (manuál k testu), ELEKTRONIK TEST - Jindřich Hortel, Trnávka, 1995

Štěchová, M.: K hodnocení vybraných programů prevence kriminality v zahraničí, in: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie v roce 1995, MČSS, Praha říjen 1995, str. 79 - 85

Štěchová, M., Knížetová, M., Večerka, K.: K vybraným aspektům prevence kriminality na místní úrovni (metodická příručka), IKSP, 1994

Štěchová, M., Večerka, K.: Šikanování mezi mladistvými - výskyt a formy v prostředí internátů, Praha, IKSP, 1992

Štěchová, M., Večerka, K.: Šikanování v prostředí internátů, IKSP, 1992.

Švancar, Z., Osmančík, O., Neumann, J.: Osobnost mladistvého delikventa, Praha, VÚK, 1971

Švarcová, I. a kol.: Alternativní vzdělávací program zvláštní školy pro žáky romského etnika, resortní neregistrovaný předpis - program č. 35 252/97 - 24, Věstník MŠMT ČR, 6/1998, str.7

Trávníčková, I.: Alkohol a drogová závislost u dětí a mládeže, IKSP, Praha, 1996

Vágnerová, M.: Psychologie problémového dítěte školního věku, Praha, Karolinum, 1997,

Válková,H.: Mezinárodní zásady prosazované v oblasti trestního soudnictví nad mladistvými, Právní rozhledy, 6/1995

Válková, H.: Trestní postih mladistvých v ČR ve srovnání s mezinárodními trendy, Právní rozhledy, 12/95

Večerka, K.: Kriminalita mládeže a prevence, in: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie v roce 1996, MČSS, Praha září 1996, str.15 - 26

Večerka, K.: Rodina jako základ prevence kriminality, in: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie v roce 1995, MČSS, Praha říjen 1995, str. 86 - 90

Večerka, K., Scheinost, M., Štěchová, M., Novák, K., Neumann, J.: Jak na fotbalové výtržníky, IKSP, 1992

Večerka, K., Štěchová, M., Neumann, J.: Vztah mladých lidí k některým mravním a právním normám, Praha, IKSP, 1991

Večerka, K., Štěchová, M., Holas, J., Neumann, J.: Prevence kriminality v teorii a praxi, Odbor prevence kriminality, MV ČR, Praha 1997

Víšek, P., Frištenská, H. a kol.: Romové v České republice, Socioklub, Praha 1999

Vocilka, M. a kol.: Stav a příčiny záškoláctví na zvláštních školách, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR, Praha 1998

Williams, F.P., McShane, M.D.: Criminological Theory, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1988

Wilkins, L.T.: Social Deviance: Social Policy, Action and Research, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1963

Wilson, J.Q., Herrnstein, R.J. : Crime and Human Nature, New York, Simon and Schuster, 1985. s. 85

Wolfgang, M.E., Ferracutti, F.: The Subculture of Violence: Toward an Integrated Theory in Criminology, London, Tavistock, 1967

Zapletal, J. a kolektiv: Kriminologie, díl II., zvláštní část, Praha, PA ČR, 1996

9. Summary

The project „Socio-pathological phenomena among children“ was proposed as one-year empirical research. It summarises information on children that have been under the protective and institutional care. It emphasises some selected problems of defective socialisation. The empirical part consists in :

- qualitative analysis of data on children placed to the institutional care due to the defects in the educational process,
- qualitative analysis of selected case studies demonstrating the typical problems.

The final study also comprises the theoretical introduction, the legal analysis of the problem of institutional and protective education, information on social work with regard to juveniles in the CR., Great Britain, and, finally, the analysis of the activity of the Czech police with regard to children delinquency.

OBSAH:

1. Úvodem **3**

2. Teoretická východiska **6**

3. Rozbor vybraných dat evidovaných v rámci Statistiky kriminality na území České republiky se zvláštním zřetelem na kriminalitu dětí a mladistvých 33

3.1 Prameny dat, pojmy a metody rozboru 33

3.2 Vývoj kriminality v ČR se zvláštním zřetelem na kriminalitu dětí a mladistvých v letech 1989 - 1998 34

3.2.1 Počet stíhaných, respektive vyšetřovaných osob 35

3.3 Kriminalita dětí a mladistvých 36

3.3.1 Dynamika vývoje kriminality dětí a mladistvých v letech 1989 - 1998 36

3.3.2 Regionální rozložení kriminality dětí a mladistvých podle počtu stíhaných osob 46

3.4 Závěry z rozboru dat 48

4. Sociálně právní ochrana dětí **49**

4.1 Ústavní výchova 51

4.2 Ochranná výchova 53

4.3 Zákon o sociálně-právní ochraně dětí 58

5. Sociální práce ve vztahu k mládeži v ČR a Velké Británii **61**

5.1 Sociální práce ve vztahu k dětem a mládeži v ČR – některé postřehy 61

5.2 Péče o děti a možnosti zacházení s problémovými adolescenty ve Velké Británii 66

5.2.1 Procesní pravidla 66

5.2.2 Status a rodičovství 68

5.2.3 Příkaz o pobytu, kontaktu a související příkazy 69

5.2.4 Uzavřené ubytování 72

5.2.5 Dětské domovy a možnosti náhradní rodinné péče 79

5.3 Shrnutí nejdůležitějších poznatků ze zahraničí a porovnání s praxí u nás 81

6. České děti v ústavní a ochranné výchově v roce 1998 **83**

6.1 Metodika výzkumu 83

6.1.1 Výzkumný vzorek 84

6.2 Základní charakteristiky klientů 86

6.3 Rodinná anamnéza 88

6.3.1 Složení rodiny 88

6.3.2 Rodiče a vychovatelé 94

6.3.3 Výchovné styly rodičů (resp. náhradních vychovatelů) 101

6.3.4 Stabilita výchovného prostředí 106

6.3.5 Sourozenci 109

6.3.6 Ekonomická situace rodiny 111

6.3.7 Bydlení 114

6.3.8 Rodina klienta a sociální služby 115

6.4 Psychologicko - sociální charakteristiky 117
6.4.1 Lehká mozková dysfunkce 118
6.4.2 Intelekt klienta 118
6.4.3 Osobnostní charakteristiky 121

6.5 Škola a vzdělávání 126
6.5.1 Vztah ke škole 126
6.5.2 Prospěch a chování 128
6.5.3 Přeřazování na zvláštní školu 131
6.5.4 Chování ve škole 135

6.6 Sociálně patologické jevy a delikvence 140
6.6.1 Vrstevnické prostředí 140
6.6.2 Sociálně patologické projevy 141
6.6.3 Delikvence (jinak trestná činnost) zkoumaných dětí 152
6.6.4 Kriminální infekce 155
6.6.5 Okolnosti umístění do ústavní (ochranné) výchovy 157

6.7 Kazuistické šetření na základě clusterové analýzy 160
6.7.1 Základní charakteristiky clusterů 160
6.7.2 Popisy clusterů a vybrané kazuistiky 161

6.8 Závěrečné shrnutí poznatků 185

7. Doporučení vyplývající z výzkumných zjištění **191**

8. Seznam literatury **203**

9. Summary **208**

Sociálně patologické jevy u dětí

Autoři : PhDr. Kazimír Večerka
Mgr. Jakub Holas
PhDr. Markéta Štěchová
Mgr. Simona Diblíková

Vydavatel : Institut pro kriminologii a sociální prevenci

Určeno : Pro odbornou veřejnost

Tiskárna : Vydavatel Kufr
František Kuryweil
Naskové 3
Praha 5

Dáno do tisku : květen 2000

Vydání : první

Náklad : 150 výtisků

ISBN 80-86008-74-6